

I - BESKRAJNI, PLAVI KRUG. U NJEMU, ZVEZDA

Magloviti vrbaci isparavaju se još od prošlog dana, oblaci se kovitlaju sve na niže. Dubina, kroz koju protice reka, mutna je i neprohodna. Zemlja je tamna, nevidljiva i kišovita.

Šumi i huji baruština iza mraka. Sjaj mesecine pode sa nje, pojavi se nad pomrcinom, prode i nestane u noci, što mokra ulazi i odlazi, ulazi i odlazi jednako, zaobilazeci ga i vlažeci mu ogromne grudi i trbuh, vruc i podbuo, uvijen ovnujskim kožama, na kojima je runo probio znoj. Kaplje kroz trsku, kaplje, i, mada je gusta tmina, vidi kako jedna žaba skace, sve bliže i bliže.

Isprekidan lavež pasa i isprekidan poj petlova, još od ponoci, ali dalek. Tup udar kopita, međutim, kao pod zemljom, cuje se jednako, u blizini, pod snom. Cesto buđenje što ga obuhvata, prolazi kao neko ljuljanje u toj pomrcini, koja mu prodire pod pleca i rebra naježena od hladnoce. Ne razlikuje tamu oko sebe i tamu u sebi, i širom otvorenim ocima, u mraku, ne vidi ništa. Skakanje žabe, celo glave, izvesno je da je oslušnuo, ali odmah zatim zaguši ga san, tako da opet sve tone u težak zadah ovnujske kože, na kojoj mu leži gornji deo tela, kraj ženine glave.

Udaren od konja više kolena, pre neki dan, kad je poceo da skuplja delove puka, još se budi nocu od bola, ali taj bol umine brzo, kao i strašna malaksalost i iznurenost u kostima, od umora. Tako da, budecu se svaki cas, zastenje i odmah zatim opet zaspi, škrucuci zubima.

Pri tom, za taj tili cas, dok opet ne usni, šta sve ne ugleda u polusnu! Reku što pod bregom šumi, ispunivši svu noc. Po razlivenim vodama, u rupama i jarugama, mesecine. Trsku prozora i krova, sa koje kaplje nebrojeno kapljica, kap po kap. Oblake, što se kovitlaju sve na niže. Nepregledne vrhove vrbaka, pune šiblja.

A kad se zaljulja, opet, u san, zapaljen i pun nekih plamenova, tumba se u nekom šarenilu u nepreglednu daljinu, u nedoglednu visinu i bezdanu dubinu, dok ga kiša, što kroz trsku prokišnja, ne probudi. Tada,

Milos Crnjanski - Seobe I

pomucenom svešcu, prvo zacuje lavež pasa i poj petlova, da odmah zatim širom, u mraku, otvori oci i ne vidi ništa, ali da mu se ucini kao da vidi, u visini, beskrajan, plavi krug. I, u njemu, zvezdu.

Jednom zasta u tom ljuljanju i hujanje mu u glavi presta, tako da oseti da je budan. Ležao je u mraku širom otvorenih ociju, zacuden, i drhcuci od hladnoce. Nije više sanjao. Poj petlova i lavež pasa cuo je. Žena, koja mu je bila zaspala na ruci, disala mu je na grudi. I šum što izazva, proteglivši vrat, cu, jer tolika još tišina bila je pred kucom. Kroz pukotinu camovine, međutim, primeti tanku svetlost što je prodirala i osvesti se sasvim. Bilo je vreme da idu.

To je gorela vatra onih koji su sinoc bili polegali, neki sami, neki sa ženama i decom, ispod nadstrešnice jednog obora, sa one strane utrine, gde su bile njegove štale. I kao da je to prvo, jasno secanje uma bio neki necujni poklic, njemu se ucini da mu trce, jedan po jedan, svojim strašnim trcecim korakom, pod šubarama, sa svojim dugim puškama, i handžarima u zubima, kao pri vežbi. Svakome je video lik, svakog je poznao, svakog se setio gde je koji legao.

Tako mu se i ostalo što je bilo tamo, napolju, na kiši, javljaše u širom otvorenim ocima, u mraku: obronak brega i pod njim Dunav, sa camcima šajkama, sa kojima ce se navesti na vodu. Nepregledni vrbaci i ritovi, modre ledine i crveni šibljak.

Tad zaškripa deram i, u isti mah, zalupaše na vrata.

I kao da se trže ne samo on, vec i sve drugo živo, u mraku, što je dotle bilo i nevidljivo i necujno, zacu se tutnjava kopita i zalajaše promuklo psi, sasvim blizu.

Veliko jato vrana mora da je proletelo od nekuda, jer njihovo graktanje ispuni noc i poce da se diže u visine.

I tek što je, onako trgnut iz sna, polubudan, pokušavao da se, u mraku, oslobodi nekih caršava u koje se bio zapleo, i da se izvuče ispod koža,

Milos Crnjanski - Seobe I

oznojen i go, jer go je uvek spavao, ona se probudi i skoro bezumna od straha napipa ognjište, duhnu u pepeo i nade žar. Zapalila je žižak, koji osvetli i nju, svu, i njegovu ogromnu senku na zidu. I tek tad, kada ga ugleda, vrisnu i poce da kuka, pavši na njega, grleci ga i ljubeci mu grudi, rame, vrat i uvo.

Vec skoro dve nedelje dana, otkad je došla poruka od markiza Askania Gvadanji, zapovednika grada Oseka, da opremi trista biranih vojnika za polazak u rat na Francusku, ona nije prestajala lelekati. Podbulih ociju od placa, sva oronula od užasa, u trecem mesecu bremenitosti, ona se nije dala odvojiti od njega. Lepotica na glasu, prolepšala se još više, u prvoj godini braka. Koža njena i kost, smeh i dah, kao i njen pogled, imali su neki gladak sjaj što je svetleo u njoj, dok je nosila cedo u sebi. Teška i puna, ludo vesela u tim mesecima, ona je posle porodaja slabila i ružnjala, postajala tiha, a okrutna prema slugama i sluškinjama. Pre dve nedelje, placuci, bila je došla za njim i na obalu Dunava da sa njim provede i poslednju noc, pred polazak. Ostavivši dve svoje cercice u selu, došla je bila da stanuje, poslednja dva dana, u jednom kucerku pokrivenom trskom, kod obora, na vodi, samo da bi mogla da provede noc kraj njega. Ležeci satima na njegovim grudima, ona mu je, šapucuci nešto nerazumno i nerazumljivo, ljubila rebra, grlo, oci, usta, uši.

Krivotog i težak, on je tih poslednjih dana opremao svoje ljude, jašuci ceo dan. Psovao je njene zagrljaje i poljupce. Bila mu je dosadila.

Izmuceo, prekodan, svadom oko odabiranja ljudi, što su pristizali nenaoružani i napiti, morao je da provodi veceri sa pisarima, što su spremali spiskove »Slavonsko-podunavskog polka«. U noci, pak, cekao ga je pakao. Njen zagrljaj, njeni bezumni napadi, njeni dugi, neumorni prsti. Njena lepota, kraj vatre, nadzemaljska, njen pogled i njen plac. Ogromnih grudi i ogromnog trbuha, klonuo, zabrinut za decu, on se njenom ludilu i krstio i cudio, pa i grohotom smejao.

Pri slaboj svetlosti žiška sad, on je vide, onako zbunjenu od sna, i shvati da ce ovog jutra, pri polasku, sa njom biti najteže. Njeni poljupci, plahi i ludi, koji su mu padali u lice i pod grlo, bili su mokri od placa. Ustavši da bi ga

Milos Crnjanski - Seobe I

bolje mogla obuhvatiti, jer se on nabusito branio, gazeci po jastucima, kožama i cilimovima prostrtim po zemlji, ona je bila nagazila golom nogom na žabu i strahovito vrisnula. Ražljucen tada od sve te pomame ženske, on je odgurnu, a dode mu da je tresne o tle. Prevalivši canak osvećene vodice i bosiljka, koji je sinoc bila spremila, da bi mogla ujutru, kad se probudi, da ga poškropi, teturajući se, kao da je dizao i nosio prazno bure, on stiže do vrata i otrgnu ih.

Kiša sitna padala je i, za trenut, u svitanju, video je pse što pojuriše prema njemu, konje i sluge pod dudovima, a na drugom kraju utrine, kod obora, citavu onu gomilu što se sinoc tu bila razmestila. Vatre su još šarale po mraku velike senke i pricine, ali cim puce prva puška, sve kao da odskoci sa zemlje i zaigra. Zapevaše neki, zarikaše, potrcaše do derma, na valove, da se umiju; drugi noseći decu na rukama, uvijahu ih krpama, polazeci nizbrdo, da odu do camca. Uh, što se žene busahu u grudi, zapevahu, vitlahu svojim belim platnima, povezima, obojcima! Iza obora, nad strminom, vide zbilja nepregledne vrbake i ritine, u ogromnom, mutnom, kišnom svitanju, ali ne beskrajni, plavi krug. Ni u njemu zvezdu, kao u snu.

Trceci kraj konja i uplakanih žena, koje nisu puštane dole do camaca, ljudi su se okupljali, dovikujući se. Neki, zaostali, uplakani, praštahu se, krsteci se. Jedan mu pride sa malim detetom u šubari, tražeci vatru u kuci, da skloni dete, vec pomodrelo. Psi, okupljeni na ivici brega, oko žena i staraca, skacuci, prskajući po barama i blatu, lajahu za onima što su silazili nizbrdo, na vodu.

Bos, na hladnoj, vlažnoj zemlji, zaogrnut, onako kako se digao sa postelje, sa velikim, crnim klobukom, srebrnih šara i kicanki, što ga beše turio na glavu pri prvom skoku iz sna, on je prenerazio sluge. Pritrcaše mu, ljubeci ga u ruku i privodeci mu konja, koji se propinjao.

Tada, kinuvši gromko nekoliko puta, zaigraivši po zemlji tako da se sve zatreslo, vrati se u mrak i vrucinu kraj ognjišta, gde ga žena dočeka još uvek placuci. Oblaceci ga brzo, ona mu je ljubila cohe, kajiševe i srebra, a kad se umio, ona mu svojom kosom ubrisa lice, ljubeci ga u obraze. Žaleci je, pomilova je po ledima, gundajući, kad ona briznu još jace u plac.

Milos Crnjanski - Seobe I

A kad se pojavi na vratima, obucen, pa mu sluge privedoše konja, nastade takvo dipanje, kuknjava i dreka, na utrini, pritrčavanje njegovoj ruci, lelekanje i jaukanje žena, da on od besa zaurla na njih.

Dok su ga sluge sa jedne strane dizale u sedlo, na konja, koji se vrteo preplašen šarenilom, dotle su dve sluge sa druge strane pritezale kolane, da ne otkine uzengije, velikim svojim maljavim rukama, penjuci se, stenjuci. Konj se tresao pod njim, kao pod buretom.

Prskajuci blatom drvece, travu i pse oko sebe, nagnao je konja nizbrdo, ka Dunavu. Izmace leleku i dreci i prokasa kroz vlagu drveca i granja. Kiša je prestajala da pada, ali se zemlja ronila pod konjem, kad počeše da se spuštaju.

U nedoglednoj vlazi oblaka i ritina, baruština i trske, bilo je vec svanulo. I kao da je to bio jedan drugi svet, tamo se nije ništa događalo. Ovde, nad njim, graktale su vrane, dole, pod njim, svetlucale su široke tame i svetlosti vode. Vezani za stare vrbe i stubove u blatu, camci su se crnili iz daleka, kraj vatre. Kad podiže glavu, vide potpunu tišinu u sivom nebu i vrane, u daljini, koje se nisu cule. Dunavom je mogao dogledati vrlo daleko, duž obala, od kojih je jedna bila žuta i visoka, pod nebom, a druga razlivena u poplavama i travuljinama, u dubini.

Izbio je iz žbunja, u bare i teško blato, do sapi, pred vatre, sa kojih su skidali pecene jaganjce. Smestivši se u širokim camcima, koji su bili prokisli, na slami i žutom, suhom lišću, ljudi su bili opet polegali, pa su se dizali da ciste oružje, ili da dočekaju na nož, po komad bacene, raščerecene jagnjetine. Pevahu vicuci.

Kad stiže, sav uprskan, do vatre, među vrbama, javiše mu se dva oficira i pop, koji je bio potegao zajedno sa njegovim bratom, čak iz srebrobogatoga Zemuna, da isprati sina i da ih sve blagoslovi. Pošto mu je bilo stalo da ih što pre krene, potera konja do užadi i daje naredenje šajkašima da krecu.

Nastade mala gungula u camcima, i ljudi poskakaše da još jednom pogledaju svoje. Dok su šajkaši drešili konope i gazeci do pasa vodu,

Milos Crnjanski - Seobe I

vicuci, otiskivali camce od obale, dotle su neki promrzli bednici, najmljeni da vuku camce ceo dan, celu noc i još jedan dan, uz vodu, vec poceli da potežu užad i da gaze blato. Među njima, dva Ciganina, skoro sasvim gola, sa konopljem na grudima, pokušavahu da oglođu nekoliko oprljenih papaka, koje niko nije hteo da ponese.

I dok su starci, prozebli i mokri, stajali nepomicno, na blatnjavom bregu, dotle su žene sa decom, i psi, trcali duž obronka strme obale, jaucuci i placuci, sve dotle dok se oba camca ne izgubiše u gustim vrbacima, iz kojih je dopirala posle promukla pesma. Pa i ta pesma, cim je nestalo onih koje su poustajali da vide, polako postade tiša i razvucenija, dok sasvim ne zamuknu. Lelek se medutim, na brdu, još dugo razlegao.

Cim podoše, i on potera konja duž obale, i nagna ga uzbrdo, tako, da je životinja besno frktala i sva se pušila. Vratio se, da se i on opremi.

Oko staja i obora bio se iskupio svet, da vidi i njegov polazak, a narocito kocije i konje i sluge njegovog brata Arandela Isakovica, trgovca poznatog po celom Podunavlju i Potisju, po bogatstvu.

Brat mu je, po dogovoru, proveo noc u selu, sa decom, da u zoru porani i dode da mu se nade, pri rastanku sa ženom, cije su se plahe cudi obojica bojali. I zaista, tek što se vratio sa polaska vojnika, uspevši se, teško, uzbrdo, ukazaše se, sa druge strane, velika, šarena kola, koja odmah opkoliše sluge.

Bilo je vec sasvim vidno. Kiša je bila prestala.

Ušav u kucu, udarivši, na pragu, glavom u trščani krov, zatekao je ženu obucenu, svilenu, umivenu, divnu. Umoran od jahanja i žurbe, sad je pogleda drugim ocima i, prišavši joj, poce da je ljubi, kroz svoje razbarušene brke. Užurban, on joj još jednom, dahcuci pod njenim poljupcima, ponovi, bez smisla i bez reda, sve ono što joj je vec sinoc i celu noc ponavljao: savete za njenu seobu k bratu, u Zemun, savete za kupanje mladeg deteta, manje cercice, koja je imala neku bolest na koži, uveravanja o svom putu kroz Štajersku i Bavarsku, o kratkom ratu, u kome

Milos Crnjanski - Seobe I

ce jedva i biti bojeva i, najposle, o svojoj vernosti i o svom povratku. Ona je medutim, drhcuci sva, kao luda, skidala sa sebe srebrne pletenice, dugmad, svilene prišivene cvetove i cipke, vicuci i ponavljajuci, kroz plac, sve iste reci, sve ista preklinjanja. Otimajuci se, tako, njenim rukama, vukuci je nehotice za kosu, svojim vezovima na klobuku, koji se zaplitahu i u njeno odelo, jednako je, ljubeci je sad, za rastanak, u usta, ponavljao slatke reci, na koje je bila navikla u prvoj godini braka. U strahu koji je licio na ludilo, ona mu je visila o vratu, škropeci ga, vec bog zna koji put, osvecenom vodicom i moleci ga da se tamo ne ženi, kao što to drugi cine, da se tamo ne istice, da i nju posle pozove onamo, da tamo ne pogine. Ljubeci ga ustima mokrim od placa, što više nisu mogla da se zatvore na poljubac, vec su bila otvorena i opuštena, od drhtanja, gledala ga je ocima izvrnutim, u kojima se videla samo beonjaca, bez njenih modrih dužica i velikih zenica. Pola u nesvesti, opuštena, ona je grcevito ponavljala: »Umrecu, umrecu«.

Dotle je njegov brat izišao iz kola, suv, žut, u dugackom curku od kurjacine, sa brojanicama od cilibara u ruci, kao krupnim, zrelim groždem. Naredio je da okrenu kola, rasterao ljubazno svet, darivajuci skoro svakoga ko mu je prišao ruci. Rekavši još nekoliko reci slugama, Kir Arandel je veselo mahao rukama devojcici, starijoj cercici, koju je bio doveo da isprati oca, a koju sluga nikako nije spuštao na zemlju.

Braca su se bila dogovorila da prevare ženu pri oproštaju, jer stariji nije hteo da vidi ono što je bila u stanju da ucini, u tom poslednjem trenutku. Zato je trebao mladi, sa detetom, da dode, u kolima, pred kucerak kod obora. Tu je bilo poslednje prenociste ljudi, pre ukrcavanja u camce, iz kojih više nije bilo izlaska do Varadina. Tu je i ona došla da provede poslednju noc sa mužem. U kucerku u kom su inace stanovali, zimi, pastiri. Sluga je bio obucen da, cim stariji izide iz kuce i uskoci u kola, ošine konje.

I, tako, sve se zbi za trenut. Dok je ona nameštala, polumrtva, haljinu, da bi izišla pred svet sa mužem, on se, prekrstivši se tajno, otrže kroz vrata, cim cu pucanje bica, i nade lice u lice s bratom. Poljubiše se brzo, i, stariji uskoci u kola, prosuvši mlademu brojanice po blatu.

Kad cu jurnjavu konja i viku sveta, ona, dotle ne sluteci ništa, potrca na

Milos Crnjanski - Seobe I

vrata i vide kola kako nestaju u žbunju, iza dudova, vec na drugoj strani utrine. Srozala se na ruke mladem bratu, kao pijana, onesveščena.

U velikim i šarenim kolima, koja su se tresla, sa uplakanim detetom na ruci, on se bio pridigao tek toliko da je mogao da vidi kako ona pade. Sagnuvši glavu nad svojom cercicom, cutao je u tom strahovitom prskanju blata i odskakanju od grana, panjeva i džombi, sve dotle dok, zamaknuvši kraj jednog šumarka retkih bagremova, sluga, stojeci sa nogama uprtim u kljun gvozdenih ukrasa na kolima, ne uspe da zauzda sva tri konja, uplašena i uzdrhtala.

Tada, podviknuvši slugama i stiskajuci dete na grudi, opipa oružje, gunjeve i cizme na dnu kola, nove novcate amove, srebrom okovane, i dukate i nož i sat, okrugao kao jaje, u pasu. Ništa nije bio zaboravio.

Milujuci cercicu, naredi da se vozi lagano, i kao neki ostareo medved, sav nakinduren, poce u kolima pred detetom da skace i mumla i igra. Dete poce da ga miluje rukama, hvatajuci ga za srebrne kicanke na klobuku, smejući se, kroz plac.

Nad ritinama i vrbacima pocelo je da se vedri i kraj kola zacuše se prve ševe. Vidik je bio pun jata vrana i sve više svetao od bezmernih, ravnih poplava i bara. Putem, uz obalu, uz brda, koja su opet padala i spuštala se u mokre travuljine, kola su brzo stigla tri velika, cma camca, što su dole, na reci, lagano odmicala.

Zagrljen toplim decjim rukama, on je kao nastavljao da spava. Kas kopita, škripu tockova, decji glas, u koji se spuštahu i klik ševa i graktanje vrana, slušao je kao kroz san, koji ga je mešao sa kišovitim oblacima što su se sve više isparavali, jer je iza njih bilo, negde, bezmerno daleko, ali ogromno, Sunce.

Dete koje nije dobijalo na svako pitanje odgovora, ponavljalo ih je, izmuceno, po sto puta, trzajuci ga za uši, za nakit, za brke. Neispavano i slabunjavo, bilo je posle sve tiše. On poce da tiho pevuši i da je ljulja, a cercica mu leže na grudi i zaspala.

Milos Crnjanski - Seobe I

Spremao se topal, proletnji dan, posle kiše. U baruštinama i vrbacima, na drugoj strani, podiže se magla, mlecna i teška, što uskoro kao dim ispuni svu dubinu nad Dunavom, i posta gusta. Pesma onih u camcima, kroz bezmernu tišinu, tamo dole, dopirala je do njega jedva cujno, kao ispod zemlje.

Nad brdima i šumama međutim, što se ljubicasta ukazaše, levo, mogao je već da nasluti svetlost suncanog i čistog jutra. Zadržao zato kola kod jednog reda visokih jablanova. Izljubivši zaspalo dete, ostavi ga u kolima, i slugu ga opet popeše na konja. Ujahavši u neko nisko žbunje, on je mirno dočekao da pretovare stvari, iz kola na konje, uklonio se da mogu da okrenu kola i, otpustivši bratovljeve slugu, dugo je stajao tako i gledao za kolima što su se vraćala natrag, kroz gustu travuljinu, iz koje su pred konjima izletale ševe.

Skinuvši klobuk, dade ga slugama i pojaha pred njima, tresuci se opet kao bure.

Sve je bio svršio. Čim je uzjahao, vrativši svoju cercicu, sav umor od poslednjih neprospavanih noci, od spremanja i jahanja, sede mu kao za vrat, na konja. Mokar miris žbunja, zagušljiva toplota niskih i osuncanih oblaka, magla iz dubina, gusta kao dim, sve ga je to gušilo i uspavljivalo. Nesreća kao da je bila ostala iza njega, pred njim je bila samo ta daljina, zarasla gustom travuljinom, od koje se malaksava. Bio je miran. Pošao je bio rano i nadao se da će pre mraka stići do Varadina, gde su imali da mu se priključe ostali delovi puka. Puk se skupljao iz raznih sela slavonskih i sremskih, da bi pod njegovim vodstvom pošao u grad Pecuj, gde je imao da izdrži pregled pre nego što ga upute da stigne logore Karla Lotarinškoga, koji je bio isturio svoje prethodnice na Rajnu, do Štukštata, pod komandom generala feldmaršala barona Johana Leopolda Berenklaui.

Melanholijom koja se pretvara u cutanje, sve upornije što je bivao stariji, i on je, kao i otac mu, koga je pri svakoj važnijoj izreci spominjao, mirno išao u rat. Seobe mu behu dosadile i nemir koji se ni u njemu, kao ni u svim tim njegovim ljudima koje je vodio, nije stišavao. Bio je prošao sa porodicom,

Milos Crnjanski - Seobe I

duž Dunava i duž Tise, skoro sva veca mesta, trgujuci zajedno s bratom, sve dok se nije oženio i vratio u vojsku. Pošto je bio mnogo cenjen u vojsci, dodeljivahu mu važne poslove u narodu. Premeštahu ga svaki cas, da umiruje taj svet, koji se svaki cas selio.

Znao je da ce ga, odmah posle pregleda, uputiti na bojište. Miran i samouveren, predviđao je ceo put, sve događaje koji ce doci, sve ljude, kako ce se držati. Bojao se samo da mu jedan deo puka, koji je dolazio sa kapetanom Pišcevicem, iz Šida, ne zadocni na okup, pod Varadinom.

San i otežao, jahao je pognute glave, kroz travuljinu. Što je bivalo toplije i jasnije na nebu, sve mu je bilo teže. Konj ga je odmereno klatio i to ga potpuno oslabi. Ono što je ostavio dode mu kao i da nema, i plac ženin i pogled bratovljev i toplota malog deteta, pomešase se maglom. Sluge iza njega behu zaostale malo i on oseti potpunu samocu.

Jašuci dalje, razmišljajuci o raspodeli starešina i vojnika, koje je sve licno znao, on se potpuno uspava. Eto, pomisli, dovoljno je odseliti se iz jednog mesta, pa da sve što ostavljaš bude kao i da nije bilo. I zagleda se tada u daleka brda iza kojih se sad pomaljalo Sunce. Kad na njemu zablista srebro, on se oseti cio i lak, i kao da nema tela. Osuncan, prosijan, oseti se topal, a ne težak, kao i da ne jaše, kao i da ne postoji, u tom nevidljivom vetru, koji ga je docekivao s lica.

Zatim potera konja kasom, kroz prazninu.

Tako je, godine 1744, u prolece, Vuk Isakovic pošao na vojnu.

Ušli su u Pecuj tako razbarušeni, neoprani, mokri, i pobesneli, da su se deca rasplakala, a žene koje behu istrcale, pred kuće, da ih vide, razbežale vrišteci, u komšiluk. Pevahu vicuci, a koracahu, umorni, i izgladneli, tako žurnim korakom da su se, opkoljeni srebrom okicenim oficirima, cinili kao hajka gladnih pasa, koje vode, pritegnute na lancu, u lov.

Udarali su kundacima u plotove, prebijali pse, dizali stabla drveća pred kucama i bacali ih, malo dalje, u avlije. Citav jedan dželep volova, na koji su, iza jednog čoška, naišli, naterali su, rikom i šalom, u beg.

Milos Crnjanski - Seobe I

Zagušiše uske staze donjeg grada, penjuci se uzbrdo, pa se rasuše i zaostaše, kraj vike kvartir-majstora što behu izjahali da ih docekaju i smeste. Sviraci, koji su bili okupljeni oko velike zastave, što se od Varadina nosila, a za kojom su jahali oficiri, na preplašenim i zapenušenim konjima, nisu bili u stanju da nadlarmaju pevace koji su se derali, sve istim glasom, ej ... ej ... To se posle širilo, kao zapevanje i kukanje, po celoj gomili, sve do onih zaostalih i poslednjih, koji su gazili do kolena blato i tukli se oko prvih bunara na koje su naišli, trceci posle pustim ulicama, za grajom puka što je odmicao, kroz grad.

Komesar ih beše video, još kod prvih vinograda, ispod vrtova biskupije, i rešio se da ih ulogori izvan grada, kraj groblja.

Udesio je tako da ih primamiše vatrom, kraj koje su pekli ovnove, nad kojom su bez prestanka svirali trubaci i udarali dobošari. Kroz suton koji se poceo da spušta, Isakovic ih je nekako izveo na poljanu, ispod nekih plotova iza kojih se nazirahu turski nadgrobni spomenici, kao zaostali panjevi, u travi, sa nataknutim, kamenim turbanima. Cim su ih, uostalom, izveli tu na utrinu, opkoliše ih nemacke tobđžije, koje su se posle, kraj svojih topova, u mraku, videli kako stoje, sa zapaljenim luntama u ruci.

Sve se medutim svrši dobro, cim stadoše i baciše tovare i oružje.

Pesma presta, nastade graja i brzo se iskupiše svi.

Smiriše se kad oficiri odjahaše konje i kad se pomešaše među njih. Pri primanju šatora, kraj vatre, vec su se opet razlikovali pojedini delovi puka, a, pri delenju slame i vina, vec su odgovarali glasno rotmajstorima.

Zapalivši male vatrice, ubrzo su podelili logor, kao neko dugo selo, pravom putanjom koja je išla unakrst, obeležena buktanjem plamenova svake vatre, zadimljene mokrim, mladim travama. Kopahu rupe da legnu, kao što behu navikli kod svojih kuca. Zatim, pod neprekidnim udaranjem dobošara, zapoce tiše, razapinjanje šatora.

Milos Crnjanski - Seobe I

Vecina beše mlada, prvi put odabrana za rat, ali je bilo među njima i onih što su, poslednjih godina, ratovali na sve strane. Pa i takvih koji su se krvili kod Beograda i Grocke, pa čak i onih što su, pre skoro trideset godina, sekli Turke, kod Varadina, i Temišvara, pod zastavom princa Evgenija Savojskog.

Smrkavalo se nad njima i tu, pod strmim, starim stazama Pecuja, ispod zapuštenog groblja, na utrini, isto onako brzo kao i kod kuće, u onom sivom, maglovitom večeru, što kao kiša pada u baruštine, ali je ovde prolećne veče rastapalo ih u beskrajno plavetnilo. Nad večernjom maglom pojaviše se modre padine brda i šume, što su bile suhe i retke, tako da im se na dnu još crveneo dan. Nad tim šumama što su se videle sa svih strana, zatreperiše zvezde i zazriciše nebrojeni popci. Zaljuljaše ih na prva brda na koja su se uspeli iz ravnice i uznemiriše ih.

Tako, pošto su u prvi mah skoro svi polegali, pod šatorima, po rupama, na slami, sve ih je više bilo koji su podizali glave.

Smrkavalo se u logoru.

Ugasiše vatre, ali je tišina, tišina za san, izostala. Neobican i tuđ zvuk zvona dugo se slivao, sa varoši, na njih. Iz zadnjih ulica grada, koje su svetlucale pod bregom, dopirao je ne samo lavež pasa, već i svirka potmula i neka huka. Pa i ono malo stražara, oko logora i kod topova, udesi te se poće dozivati. Sa brda pak, i to najviše osetiše, dopirao je miris vocaka, tolikih vocaka koliko ih, kod njih doma, nikada na jednom mestu ne beše.

Što ih se više stižalo i primirilo u logoru, sve ih je manje želelo da zaspi.

Ma da behu izmuceni i bolni u celom telu, od šest dana hoda, pod oružjem i teretom, zaspše samo oni koji su već davno bili navikli na sve to i kojima više ništa nije bilo cudno. Ni te noci pod vedrim i tamnim nebesima, ni ti vocnjaci koji se oseće tako u mraku i mirišu negde u blizini, ni taj lavež pasa koji je svud isti, ni te vatre od kojih zasuze oči, zagaravi lice i ugrije se jedna strana, dok druga prozebe.

Milos Crnjanski - Seobe I

Oni koji su prvi put išli, počeše se dizati na kolena i došaptavati, dozivati, prigušenim glasom, i skupljati iza šatora, kao senke.

Posle, kada se pojavi Mesec, postala je citava jedna strana zemlje svetla i, pod mracnim bregom, citava nepregledna poljana vidna. Videše drvece što im se dotle cinilo prazan mrak, i krovove u gradu što su se dotle cinili kao utonuli u zemlju. Sasvim blizu, iza plotova poslednjih sokaka, ucini im se da šecu bezbrojne, šarene senke.

Cist, plav svod, zasut ponegde oblacima, koji su postajali приметni tek pri brzom prolasku kroz sazvežđa, bio se nadneo nad njima. Trave beskrajne, što su po brdima i padinama, do dna vidika, rasle tu noc, poplavile su logor nekim šumom što je bio necujan, ali prisutan svud, oko svakog šatora, oko kojih je isto tako, necujno i neopaženo, niklo bezbrojno mnogo zrna zemljinih, izrivenih od nevidljivih krtica. Šapucuci tiho, u toj tišini, sve ih je bilo više koji su, puzeci cetvoronoške, sa senkama šatora na ledima, uspeli da se izvuku iz logora i izgube pod obližnjim plotovima, u travi, u mraku, u jarkovima, u žbunju. Dozivajuci se tihim zviždukom, oni su se, puzeci i trceci pogureno i brzo, kao tekunice, od humke do humke, od drveta do drveta, probijali, kroz lanac stražara, koji su osećali da se nešto oko njih događa, ali nisu znali šta, naprežuci vid da u mesecini što sagledaju, opalivši pokatkad u potpun mrak.

Skoro polovina njih, ne mogavši da zaspi, razbegla se tako, po mraku, nekuda prema gradu. Zasativši se, poslednjih dana, pred polazak, u opštem placu i kukanju, svojih žena, pri onom metežu i mukama do mile volje ih ljubeci i tukuci, oni sad nisu išli da traže žene. Vrucih udova i zapaljenih vratova od hoda i tereta, oni su pošli u noc, zadivljeni i ocarani blizinom varoši, velike i cudne, što je bila prošla brzo pred ocima njihovim, pri zalasku Sunca, kad su dolazili. Znajuci dobro da ne mogu sobom poneti stvari od stakla, ili zlata, niti povesti kravu ili tele, oni su ipak videli bezbroj sjajnih stvari što su treperile u noci, krasne i vanredne. Ma da su znali da ih ponegde ceka svega neka smežurana baba, venac luka, ular, ili kakva srebrna kopca na kajišu, bili su razdragano pošli u noc, da krađu.

Sacekujuci se, na dnu, u jarugama, pod logorom, skupljahu se po troje i cetvoro, ispitivahu se brzo: ko je iz koga sela, pod kojim oficirom, a posle,

Milos Crnjanski - Seobe I

jurnuvši kroz žbunje, tražahu put, pod vodstvom onoga koji bi pošao prvi. Vecina ih, u ovom kraju, dotle nikad nije ni bila.

Doživeše tako citava cuda u noci. Svi koji su prošli žbunje oko logora, prodoše i vrtove i zidine oko grada. Upadali su u varoš, kao kurjaci, kroz strme hodnike, uske i vlažne kao oluci. I ma da citavi sokaci behu pusti, oni su, po mraku, naslutili ono što su tražili. Ne dirajuci pilice po granama, i obilazeci guske, nakrali su se mekih golubova. Krvavim prstima, za koje se lepilo perje, cupali su plave glavice, pribijeni mesecinom uz zidove, osecajuci kako se mala, vruca tela trzaju nekoliko trenutaka, u šaci. Cetvoronoške, po mesecini, oni su plašili pse svojim skokovima i senkama i zastajali dugo tamo gde je još gorela svetiljka, zagledani, kroz pukotine dasaka, u nepoznata lica, da posle, postojavši, umorno nastave svoje tumananje.

Odoše, i ne ostade za njima ništa. Ništa.

Poneki medutim upadali su i u kuce. Kad bi se pojavili, na razvaljenim vratima, oni bi veselo urlali nešto što niko nije mogao da razume. Ogromnim koracima prilazili bi domacinima, premrlim od straha, pa ih milovali, umirivali i vracali pred ognjište, iz kutova, svojim šakama širokim, kao lopatama. I pošto im nisu znali jezik, oni su im govorili mumljanjem, jaukanjem, rikanjem i rzanjem, kalamburima, sastavljenim od svakojakih glasova što su ih culi po danu i po noci, kod svoje kuce. Ponavljali su fijuk vetra, kas konja, a osobito poj petlova. Bog zna kako su se posle sporazumevali i mešali sa ukucanima, tek oni su pricali, okupivši sve živo u kuci oko vatre, i, ma da im niko ni reci razumeo nije, svi su im odobravali glavom. Tako, razbudivši sve, nikome ne dadoše da spava.

Išli su od kuce do kuce, po mraku. I nehotice, ma da to nisu tražili, nailazili su i na žene. Posle prigušenog vriska i loma, nestajali su u pomrcini, a rastajali su se posle nežno, u ljubavi, ispod plotova obraslih trnjem, pod kojima je, niz brdo, žuborila voda. Poneka žena pratila ih je, sredinom puta, mesecinom, cak dole, do poljana. Poneka mracna kuca, iz koje izidoše, ostade tako za njima, u tami, sa svetlošću što je dopirala iz širom otvoreno ostavljenih vrata.

Milos Crnjanski - Seobe I

Svud, međutim, nije se baš sve dobro svršilo. Postajali su ponegde i opaki, a na dva mesta, tako, bez razloga, šunjavuci se po mraku, potpališe krovove.

Mesecina, jasna, bela kao inje, popadala je bila narocito na vocke, koje su se sve više videle što je noc bila tamnija. Nad širokim padinama brega po kojima su, po jarugama, među kucama, tumarali konjanici sa fenjerima, hvatajuci one koji su se izgubili, uzdizala se crkva sa koje je odbijao ogroman sat. Celo nje, duž zida bilo je u mraku plegalo nekoliko njih, bežeci od potera, izbivši tu, na glavni trg, obasjan ceo mesecinom, prazan i pust.

Sat, ogroman, sa gvozdenim skazaljka, koji je neprekidno škripao, u kom se nešto među užetima, neprestano kidalo, zadržao ih je zadivljene, svojim neshvatljivim, velikim brojevima, nafaričanim u belom krugu, na zidu crkve. Skriveni u tami, oni behu plegali duž zida da vide kako odbija, natežuci dva gvozdena duleta što se ljujahu, nad njihovim glavama. Čutahu, posle tupog zvuka zvona i osluškivahu. Mesecina je bila osvetlila velike kuce pred crkvom, krovove i zidove, donji deo grada, pa čak i šume i brda u daljini, pred trepcucim, dubokim nebom.

Noc je prolazila u nekoj belo, svetlosti, koja je sipala kao sitna kiša. Tužni, izudarani, umorni, toliko da su sedali svaki čas, počeli polako da se vraćaju, teturajući se, poluzaspali.

Šunjavuci se pustim ulicama, po kojima su krstarile sa fenjerom u ruci, patrola kirasira, skoro svi su uspeli da se vrate. Uhvarena, u gradu, behu samo dvojica, obojica pri tuci.

Tek ujutru, kad je svanulo, pohvatani su mnogi, napiti, koji su bili legli po kucama i po štalama kod konja, pa su, probudeni iz pijanog sna, počeli da vijaju, nožem u ruci, životinje i ljude.

Poslednjeg, Isakovicevog slugu Arkadija, uhvatiše tek usred bela dana, već u blizini logora. Bio je poterao krmacu, vezavši je za nogu. Mirno, tepajući

Milos Crnjanski - Seobe I

joj i pevajući kroz nos, štucajući glasno celim putem. Dugo mu je trebalo da prevali put, od jedne krcme u donjoj varoši gde je bio ukrao živince, do poslednjih kuća blizu logora.

Cinjaše se trezan i spokojan, i svet, koji je te noći dugo bdio iza zamandaljenih vrata, propuštao ga je, u nedoumici. Bio je potpuno bezbrižan i kad su stražari poceli da ga opkoljavaju. Niti je vikao, niti se osvrtao. Lenj, toliko lenj da ga je krmaca trzala i vukla, gegao se za njom satima, tepajući joj mile reci, dok nije najposle sasvim ucutao.

Prošao je tako cutke, a pognute glave, dobrih pola sata za krmacom, ceo put od velikog studenca, kod gradske kapije, do drvenog krsta, pred grobljem. Svet je išao za njim, ne usudiv se da ga zaustavi.

Tad, iznenada, kad krmaca zastade, on se stropošta na nju i preturi. Nije više bio pijan, ali beše zaspao od lenjosti, u hodu.

Taj je jedini dočekao da se sasvim razdani i da ga obasja sunce. Sutrašnji dan bio je određen za pregled puka.

U ranu zoru već probudiše ih trubaci i dobošari. Rotmajstori, udarajući nogom one koji su imali tvrd san, obarali su ceste i šatore. Delili su loj za čišćenje pušaka, pištolja i noževa.

Zapali se nekoliko stotina lula i namaza nekoliko stotina brkova.

Rosa ih je bila sve ovlažila, a u cupavim kosama ponesoše iz šatora slamke. Na prvi pogled, na strašno zaprepašćenje oficira, licili su na Cigane i ciganske cerge. I tek što započe mazanje pušaka, cuturica za barut, gvozdenih nabijaca, škljocala, igala, nalivaca, cevčica i svih drugih prokletih, zardalih sitnica, koje su dodavali jedno drugom, uz grozne psovke, opet pevaci zalelekaše ej ... ej, što se posle razli po celavom logoru, kao kukanje i zapevanje.

Mažuci kajiševe, prostirali su gunjeve po zemlji i grebali rukama sa njih blato, češuci zatim šubare kao crne ovce. Ne primetivši vrhove brda u

Milos Crnjanski - Seobe I

magli, ni šume zapupele, ni jutarnji miris trave; nisu videli kako se muce prvi mlazevi svetlosti, na Istoku, da preliju maglovite doline. Ubijenim, podnadulim nogama, i ugušenom voljom i svešcu, potpuno zaboraviv svoje na domu, bez razgovora i smeha, poceše da skacu, redajuci se jedan za drugim, putem kud projahaše oficiri, sa štapom u ruci. Nasred logora pobesne konj kapetana Antonovica, i citava gomila sjuri se na njega da ga ukroti. Medutim se, kod poslednjih kuca pecujskih, ukazaše kola, puna perja i belih perika Komesarovih oficira.

Zalupaše doboši i nastade prava jurnjava duž redova gomilica pepela i žari što je još dimila. Ispraviše se i isprsiše.

Donesoše im tri zastave. Medu njima jednu vrlo veliku, carsku, nadodoljenu, kao i ti kirasiri, ešarpama, svilenim podvezima, trakama i kicankama.

Pred logorom su, na dugom stolu, postavili velike zavežljaje spiskova, iz kojih im procitaše ne samo njihova imena, nego i imena njihovih oceva, žena, dece, što ih je, da se zna, svaki put ponova, zacudilo i zadivilo i sneveselilo.

Medutim se u kuci Komesarovoj, gde je spavao predvoditelj puka, saznalo za sve što behu nocas po Pecuju »panduri« pocinili. Dvorište poplocano bilo je puno sluga, koji su spremali konje i velika, svecana kola. Trgovaca i zanatlija koji su došli da prijave krade, i citavih porodica, iz donjeg predgrada, koje su bile dotrcale da se žale. Žene su bile povele decu uplakanu, a ljudi svoje starce, da govore. Po celoj se kuci vec znalo za krade, paljevine, tuce i jedno silovanje.

Još neobucen, Komesar, otvorivši prozor na prvom spratu, pojavi se, vicuci. Na drugom prozoru starog zdanja video se Vuk Isakovic, u košulji, i vojnik koji ga je zalivao vodom i prao mu glavu.

Cestnjejši Isakovic probudio se, zacuden slikama nad glavom, satom koji mu je, ma da opsova, odsvirao jedan menuet, bezbrojnim, tankonogim stocicima i svilenim pokrivicama, na kojima su spavale dve bele macke.

Milos Crnjanski - Seobe I

Odabran da zameni polkovnika, znao je da ce ga ovde uciniti potpolkovnikom puka i bilo mu je stalo da danas sve dobro prode. Tim više što mu, sinoc, Komesar nije pomenuo unapredenje, nego mu je, naprotiv, do duboko u noc, govorio o glupostima koje je, putem, ucinio potpolkovnik Arsenije Vuic, i o neredima koje pociniše primorski granicari, koje je poveo u rat Ivan Horvat. Komesar bio mu je, uostalom, za vreme cele vecere dosadan.

Opran i umiven, posmatrajuci šta se u dvoristu dešava, Isakovic je stajao dugo pred velikim ogledalom i gledao širok ožiljak rane, na desnom ramenu, isto tako pažljivo, kao i svoje debele, opuštene obraze. Ma da je hteo, i trebao, da požuri, cinio je besciljne pokrete i prekidao oblacenje dugim posmatranjem sebe, u ogledalu, kakvo kod kuće nikad video nije. Veliki komadi njegovih grudi i nogu, njegove podbule oci, žuckaste, pune tackica, a narocito njegov trbuh, dodoše mu u ogledalu i smešni i tudi. Navlaceci svoje crvene cohe, njemu se potpuno ucini da se to oblaci neko drugi, a ne on, i da ce to neko drugi sad izici, nakinduren, iz te sobe, a ne on.

Pred zoru, bio je sanjao o ženi i mislio je na nju i sad, posmatrajuci kroz zamagljeno staklo svoga konja kome su sluge prale noge i tanke clanke. Ali, setivši se dece, on zajeca poluglasno, pred vojnikom koji ga je oblacio. Taj poziv na vojnu, tako iznenada, pobrkao je bio sva njegova rešenja. U svadi s bratom, koji se bio naselio u Zemun, a rešio da se kupi jedna velika kuća u Budim gradu, on je želeo da izvuće sedam stotina dukata i da se odseli u Rusiju. Rusija mu se cinjaše kao jedna velika, nepregledna, zelena poljana, po kojoj ce jahati.

Deca mu poboljevahu, — mlada je imala neke cireve — a on ceo takav, podbuo, težak, kao bure, postajao je lak kao perce, stigne li samo zapovest. Motao se i pre na Rajni; mal ne izgubi glavu u jednoj seci, pri utoci Dunava; poslaše ga zatim u Italiju, ma da ga brat oženi, ma da je imao decu, ma da nije ni želeo, ni iskao, da ide. Pokušao je da ode iz vojske, ali zar onda nije išao isto tako za žitom? Naselio se u Galcu, terao svoje šlepove do Beca, pa ipak izgubio sve. Zemlja i njegova stoka, bolest decija, plac, sve je bilo uzalud. Morao je svaki cas da ide onamo kuda nije hteo.

Milos Crnjanski - Seobe I

Tako je bilo i kad se selio sa citavom kucom. Ponegde, uz vodu, bilo je tiho, toplo leto, sazrelo voce, dobri ljudi, ali tek što prode zima, opet su išli dalje. Kad mu je umro otac, hteo je da se smiri. Nekako cudno obuhvati ga ta veza sa mrtvim ocem; bio je to mir, spokojstvo, a sve što oko njega beše, na svetu, šareno, ludo, bezumno i besmisleno.

Ovi živi za koje se brinuo, ova žena, a još više deca koju je voleo, premeštahu se svaki cas, iz proleca, u jesen, iz leta, u zimu, iz veselja, u plac, iz dana, u noc. Niti je mogao da ih sacuva, niti da im pomogne, niti da ih zadrži. Kad ih je prvi put ostavljao, bili su na visokoj obali Dunava, medu jablanovima, u jednoj ogromnoj žutoj, turskoj kuci, oko koje su, dole, na vodi ležale lade krijumcara. Kad ih je po drugi put ostavljao, ostadoše u jednoj niskoj, nemackoj gostionici, ispod Beca. Kad ih je po treci put ostavljao, pre dve godine, — i manja vec beše rodena, — video ih je pri rastanku u kuci jednog Grka, u Slavonskom Brodu, gde su ostali da prezime, do povratka bratovljevog, koji beše poslom otišao u Mletke. Te kuce koje je video samo na nekoliko casaka, nocu, nije se uopšte secio više. Zapamtio je bio samo neku krezubu babu koja se tresla od placa, dok se on praštao sa ženom. Sad ih je zamišljao u bratovljevom domu, velikom zdanju od drvenih greda, ispunjenih nabijenom zemljom, na obali Zemuna, pred kojom su iz vode stršile lade, šarene, ofarbane, kao neki drveni labudovi, sa previjenim gušama i širokim trbuhom. Nije znao kako ce im biti. Nije znao ni da li ce ih ikad više videti. Iznuren od bola pod kolenom, na koji se nije obazirao, sedeo je, tako, klonuo, još dugo, bez snage da završi oblacenje i pripaše oružje.

I sve druge stvari dodoše mu, iznenada, u pamet. Kao sa njegovim najdražima, tako beše i sa pukom i sa crkvama i citavim tim narodom, što nije znao ni kuda ce, ni šta ce. Domace svade sa sveštenstvom, te zime narocito grdne, zidanje crkve nasred sela, koju beše zapoceo, krcenje šuma, na ostrvu, gde su panjevi ostajali u zemlji, ogromni kao stene, sve to nije išlo ni po njegovoj želji, ni po njegovoj volji. Slali su ga, baš pred poziv na rat, u Bec, na carski dvor, sa nekim kaluderima, i kakvu užasnu zbrku i niskost ne zatece i tamo!

Samo onaj veliki kamen na bregu, nad kojim je bio podigao krov, gde mu je

Milos Crnjanski - Seobe I

otac ležao sahranjen, stajao je nepomican i vidan, nad travuljinama i žitom koje je, poslednjih godina, vec i u dolji nicalo i uzrelo. Tri topole su treperile tamo na vetru i on ih je jasno video, iz svih daljina. Mudrost i spokojstvo, mir koji je obuzimao dušu, polazio je otuda i stižao ga, kao da je, jašuci ma kud, obilazio sa svojim hrtovima sve samo ta žita, iz kojih se, na bregu, taj grob tako dobro video. I dok se sve drugo vrtelo oko njega i bez reda i bez smisla i zbrkano, te njegove misli na oca nalazile su ga na obroncima brda, pred vidnim, proletnjim predelima, kao i ovde nad gradskim krovovima, pa su sve dovodile u red, rasporedile, smirile.

Sav šaren i naduven, dotle, pod perjem, kao curan, crven u licu i zelen u potiljku, Komesar je, vicuci na gomilu svojih oficira, po sobama, po stepenicama i po dvorištu, spasavao što se spasti dalo. Oslobodio je one što behu okovani; naredio je da pijane guraju, glavacke, u burad vode, ma se zadavili; procenio je, zacenio, prepolovio i zakinuo oštete koje su imale da se plate, a sa ženama i starcima uopšte nije hteo da razgovara. Rekao im je: neka idu i neka se tuže Bogu. Što se pak tice onog jednog slucaja silovanja, nije hteo da ga poveruje, pošto je takvih slucajeva predviđao mnogo više.

Brzo je raščistio dvorište, obraslo bršljanom, pod velikim prozorima mrke, barokne zgrade. Priskocio je svecano opremljenim kolima i vicuci pitao vec po treci put, gde je zapovednik puka, Isakovic? Iskakao je opet iz kola i mlatarao rukama, prema prozoru, nad kojim su sedele gole ženske figure i opkoljeni neki polubogovi, uvijeni girlandima, izradenim od pecene gline, a puni, prepuni vrabaca.

Za sve to vreme šiljbok, pred vratima, sa puškom pred prsima, isturenih grudi, uplašen, stajaše ukrucen i nepomican, to jest ljuljajuci se lagano na petama.

Pošto mu je u glavi bio neprestano govor koji je imao da održi, jednako je vadio iz džepa veliki omot uputa za odašiljanje vojske, koji mu je, sav izlepljen velikim, crvenim pecatima, bio poslao inspektor vojske određen za rat, denearal konjice graf Serbeloni, a na kojem beše, da se podseti, ispisao prvu recenicu svoga govora, koju je, uostalom, jedinu i pamtio. »Vi Srbi

Milos Crnjanski - Seobe I

najradije birate posao vojnicky, pa zato ...«

Uznemiren što je dalji tok svoga govora potpuno zaboravio, ponavljao je ovu frazu, na nemackom razume se, svakome, ko god mu je to jutro došao na oci. I nikako nije išlo dalje.

Pošto je srpski znao samo psovke, on ih je vikao i pred oficirima, dajući naredbe, a raspravljao je nocašnje događaje na nemackom. Rasejan međutim, on je, i posle srpskih psovki, dodavao, kao inace, svome adutantu, koji ga je pratio u stopu i levo i desno, i napred i natrag: »Auersperg, kažite im to srpski...«

Dotrca, sav zaduvan, Isakovic, te sedošē u kola, obojica osramoceni i besni, opkoljeni povorkom jašucih oficira.

Celim putem jedva prozborišē reci, sem što Komesar jednom rece recenicu iz govora, zaprepastiv se da se daljeg, ni sad još, ne može da seti. Isakovic je bio ljut, jer je osetio strah pred tom šarenom babetinom u vojnickom odelu, a Komesar, jer je Isakovic pretegao kola na levo, tako da je on sedeo sav nakrivljen ...

Docekaše ih pucanjem, mahanjem zastava, urlajući komande, pozdrave, raporte ...

Sunce nije moglo da probije oblake. Bilo je mutno, ali toplo prepodne.

Iskociv iz kola, Komesar se obazre da vidi hoce li biti kiše, pa stade pred njih. Oni su drhtali od straha, a i on je drhtao od straha, uzviknuvši: »Vi Srbi najradije birate posao vojnicky, pa zato ...« Dalje nije mogao.

Zabašuri sve, brzo, procitav reskript komandanta grada Oseka, markiza Gvadanji. Zatim, velikim koracima, pritrca stolu i otpoce pregled.

Opkoljen gomilom svojih nemackih oficira, kirasira, znojio se i pregledao licno pušku za puškom, coveka za covekom, pištolj za pištoljem, zavlanceci mali prst u grlice, tražeci da napipa prašinu, odbijajući od sebe cevi

Milos Crnjanski - Seobe I

pušcane, uperene mu u grudi. Nadgledao je svaki upis u knjige, i kose, noge, noževe. Otpasavši sablju, okrenut svojim oficirima, ponavljao je češće, sve bolje i bolje volje: »Kakvi ljudi, kakvi kosmati ljudi...«

Tako je stotine pregledao, opipao, ispitivao; propustio kroz šake hiljade kajiševa, pištolja, kopci, šaljuci vojnike kovacu, druge puškarima, trece saracu, zadržavši kraj sebe one koje je hteo da nagradi. Bio je zadovoljan, jer ih je našao više od stotinu koji su znali da lepo izgovore: »Marija Terezija ...« i dodadu: »vivat«. Osim toga, našao ih je dosta, koji su umeli da produ i da u hodu pozdravljaju, ne zastavši. Smatrao je da je puk odlican i, pošto je dobio uputstva da bude mek, rešio se da zabašuri ono što je nocas bilo.

Njegova je manija bila da kažnjava, kroz izveštaje. Voleo je da propusti puk, pa da pošlje za njim prijavu, napisanu čistim i ostrim slovima, šiljatim kao igle, pa nek mu drugi onda deru kožu s leda. Ipak, da bi iskalio žuc, okrete se, rumen i oznojen, pod belom perikom, oficirima, obesivši jednu od svojih velikih rukavica za pas i odmerivši sve, redom, ukrucene, gologlave, nepomicne. Pa procedi kroz zube, sa pogledom ljubaznim, malo setnim, izgubljenim negde iznad grada, iznad crkvenih kula, oko kojih se vitlalo jato golubova: »Gospodine Isakovicu, cestitam, osobito na oružju, — a i furaž je dobar. Sve kazne oproštene za nocas ... to jest ... onaj jedan, za silovanje, šibe, kroz ceo puk.«

Tako je, eto, rešeno da se Slavonsko-podunavskom polku pokaže krv, još pre no što stigne na Rajnu, ljudska krv, i to njegova krv. Posle kratkog, zbunjenog cutanja, što kao jeza prode ceo puk, padoše nove komande i puk ostavi oružje i bi odveden u stranu, iza logora, da izvrši kaznu i upamti tu noc krada, nepokornosti, pijanke i bludi.

Izdužen, kao pri svecanostima, u dva reda, primi tri stotine tvrdih prutova, mokrih i modrih, što su fijukali u vazduhu.

Pognute glave, odupreše teške noge o zemlju i postaviše se, cutke, jedan do drugoga.

Milos Crnjanski - Seobe I

Kad, ispod oka, pogledaše desno ili levo, videše, kao na kraj sveta, dva reda ogromnih nogu, sve dve po dve, što nisu mogle da se pomaknu sa tla.

Osudeni je bio dotle vezan, iznad clanaka i laktova, donesen i bacen pred ulaz u taj cudni drvored, kojim je imao bez daha da projuri, a u kom su mesto stabala stajali nepomicno njegovi zemljaci, iz kojih je izraslo šiblje. Vezanih ruku i nogu, zapušenih usta, dahcuci, očekivao je da ga ponesu i trzao se s vremena na vreme, kao i oni ovnovi koji su tu, pre klanja, ležali.

Dok je nad njim procitana kazna, sa hartije sa koje su visili veliki, crveni pecati, pod zastavom, uz lupu doboša, osudeni je zgrcenih kolena ležao na zemlji, taman u licu kao zemlja.

Oficiri metnuše klobuke na glavu i pojahaše konje.

Isakovic, sav naduven od nemocnog besa, pošto je naredio da se pozove felcer i da pridu kola na koja ce ga posle, kao mrcinu, natovariti, poznade svog vojnika, jer ih je sve licno znao.

Potresen misljuje da ce taj bednik, kroz nekoliko casaka, možda biti slep i uzet, pritera konja bliže. Sagnuvši se iz sedla, tako da skoro prevali konja, vide da je nesrecnik bivši crkvenjak iz njegovog sela i da place. Tada mu rece tiho, vnutrenim nekim duše svoje pobuždeniem: »Prosti mja Sekula, u moemu nedoumeniu što ciniti! Razsuzđaj: najdoh se u nuždi! Ne prolivaj slezi! Obresti li budu az i polk put k dalšoj blagozracnoj Denici? I moj dolgi život projde aki kratcje žitie. I kamo az pojdu ... gorkost smerti vižu ...«

Golog do pasa, ponesošee coveka zatim do tih dveju, živih, pravih, obala uzane reke, kojom je njegovo telo trebalo da otplovi do daleke, druge strane poljane, a nad kojom se nadnelo pruce, kao grane vrba...

Kad mu odrešišee noge i odvezaše usta, i kad ga uspraviše, zajauka, predosecajuci kako ga šibaju vec, ali to mu ništa ne pomože, u istom trenutku bio je vec gurnut, odostrag, među dva reda vojnika.

Prvi ga, nevešto, ošinu po glavi. U kosi je prut rascepio kožu, ali vrlo kratko,

Milos Crnjanski - Seobe I

tako da se na celu javi samo tanki mlaz krvi. Dobošari poceše da lupaju.

Za trenut širom otvorenih ociju, stade, u tom ga drugi ošinu po sred lica, tako da usne prepukoše i da krv šiknu. Tek tad poce da trci pod pljuskom što ga je šibao nevešto, po glavi, vratu, grudima i ledima.

Urlajuci od bola, a vezanih ruku, krvav, trcao je teško, vijuci se, savijajuci se i ljuljajuci se, tako da je iz daleka, iz kola, otkuda ga je Komesar, sa svojim kirasirima, posmatrao, izgledao kao neki veliki cvet, sad beo, sad rujan, što se povija, na vetru.

Kada je prvi put pao, poliše ga vodom i gurnuše dalje. Za trenut, voda što mu je pljusnula u lice, na glavu i grudi, vrati mu vid i snagu i on kao bezuman, gurnut, ponova potrca. Oba uveta visila su mu tada vec krvava i crvena kao škrge u ribe.

Obliven krvlju, još jednom pade, opustivši vezane ruke među noge vojnika. Tada mu vec i nozdrve behu prepukle, i šake i prsti razbijeni i pocepani, tako da su visili kao krpice sa nekog rukava.

Mlatarajuci vezanim rukama i stiskajuci ih na oci, koje su bile obnevidile, nije više trcao, vec je padao, teturao se i bauljao, pun tankih potocica i izvora krvi.

U žurbi i gadenju da što pre udare, dva reda vojnika izudarala su jedno drugo, pomešavši se u klupce nad njim, kad je pao.

Iskidane kože na potiljku i plecima, gde je, u malim komadicima. kao zalogaji, ispalo krvavo meso, pognute glave, obneznanio se od bola, pri kraju. Dolazeci nekoliko puta k sebi, skakao je po travi od užasnih bolova.

Sve se to svršilo za nekoliko trenutaka i felcer ga je onako onesveslog prao i vezivao, ne mogavši da mu nade ni nos, ni usta, ni oci, ni uši.

Ni rodena majka, da ga je uzela na krilo, ne bi ga bila više poznala.

Milos Crnjanski - Seobe I

Posle izvršenja kazne, puk se vrati u logor. Postaviše pojačane straže ne samo oko logora, vec i po logoru.

Kad se u gradu doznalo kako je puk kažnjen, obuze sve živo neka luda strepnja. Zatvoriše se to vece rano i zamandališe vrata, jace još no inace. Kad je Mesec izašao na ulicu, ceo se grad naježio od straha.

Vece je medutim prolazilo mirno i puk je samo cvileo i zavijao celu noc, pod gradom, kao prebijeno pseto.

Spremao se da u zoru pode dalje. Iduce logorište bila je varoš Radkersburg. Oficiri, medutim, behu to vece gosti u dvorcu pecujskog biskupa, koji je znao jezik puka, jer je u okolini imao na hiljade vernih svojih Slavena, katolika.

Pošto je Isakovic ceo dan proveo u zgradi Komesara, zapovedništvo preuze najstariji kapetan, Piscevic, iz Šida. Cekahu, tako, pred crnom zgradom, na dnu velikog parka, pred vratima, nad kojima su andeli nosili grb Biskupije.

Odnekuda je dopirao miris jorgovana i mesecina jednog fenjera. Nad njinim glavama spuštao se, od jednog andela, ogroman pauk, sa velike mreže, ali ga oni ne primetiše pod svojim crnim nadodoljenim klobucima.

Kad bi vreme, udoše u dvor, docekani slugama, da prvo odstoje svecanu misu što se u dvorskoj kapeli Biskupije služila, za »dug život i pobedu oružja« Marije Terezije.

Stasiti, crveni, u svojoj cohanoj opremi, kosmati, puni srebra, krsteci se sa tri prsta, u nedoumici, zagledajuci se pri biskupovom blagosiljanju i pevanju kroz nos dominus vobiscum, prisustvovahu misi, opijeni, kao bunikom, nebesnim pesmama orgulja i hora, mirisom tamjana, zbrkom latinskih reci i andeoskim izrazom lepih decaka, koji su pomagali biskupu pri službi.

Sedeci u ogromnim klupama, zvekeci pri svakom pokretu sabljama, pognuti, obasjani šarenom, mutnom svetlošću prozora, padali su nicice pred tom bujicom prijatnosti što ih obuze. Posmatrahu odmerene pokrete

Milos Crnjanski - Seobe I

sveštenika, cesto previjanje kolena pred zlatnim putirom, plavokosa decacka lica i vanredna okna, kroz koja dopirase svetlost dana, kao boja nebesna.

Setivši se svojih cudnih i drvenih crkava, u kojima se u gomili pevalo i glasno pljuvalo, i svojih divljackih i obesnih popova, oni su, krijuci to jedan od drugoga, sve više malaksavali, i ražalošćeni, i zadivljeni, udisali visoke i svetle katolicke kantilene, svirku violina, raskošnu, rimsku igru popova, pod skupocenim baldahinom, oko biskupa.

Pri kraju službe bili su potpuno umorni, neveseli i kao omadijani. Cutahu i medu sobom ne govorahu ni reci. Prodoše park do osvetljenih stepenica dvorca, kao sablasti, pošto su, jedan za drugim, bili prišli biskupovoj ruci.

Kraj svecane dvorane, u kojoj beše razastrta trpeza, u jednoj sobi sa balkonom, svoj postavljenoj crvenom svilom, cekahu Isakovica, koji se dugo nije javljao.

Najposle, kad je ušao, oni se preneraziše. Lice mu je bilo tamno i sivo kao pepeo.

Nakinduren, sav u plavim, svilenim trakama i ešarpama, i on pod klobukom, zakicenim belim perom i srebrnim kicankama, cinjaše se kao da je slamom ispunjena nakaza.

Cakšire mu behu zategnute, kad je sedeo, ali su bile tako krojene da mu vise kao džak, kad bi stajao. Pod svom opremom, meso njegovo bilo je sasvim zgužvano. Njegova proseda, žuckasta kosa, oštra kao cekinja, i njegovi barusavi brci još podrhtavahu. Oci su mu bile prevrnute, iskolacene, gledale su nekud u stranu. Ko zna kud je hteo otici, da nešto kaže, bolno iskrivljenim ustima? U celom njegovom podbulom licu, u kom se još tresao bes i ocaj, bio je miran i nepomican još samo njegov pljosnati, veliki nos i na njemu dve krupne suze.

Uzalud mu pritrcaše i pokušaše da ga umire, uzalud ga položiše na šez-long duž zida, kao kladu. Neprestano je teško, besno dahtao.

Milos Crnjanski - Seobe I

Znajuci da pati od zaguši i stomaka, otpasaše mu nekoliko kajiševa i razdrliše mu grudi, gde među cipkama košulje nadoše kao travu, guste malje, obasute krupnim grašcima znoja. Grcevito se držeci za trbuh, klatio se podignut, kao u nesvesti.

Kad sluge raskriliše vrata trpezarije i pokazaše sedišta za bogatim stolom, Isakovic se trže i nekom medvedom snagom ustade na noge. Ocni kapci behu mu sasvim pomodreli. Pokaza im rukom da udu i rece tiho: »Pojedite i ne budite što uvreždeni slabostjom mojom. Um vaš ne potrebuje ot mene prazdnih reci. Otdavajte cest Imperatorki carstvujušcoj. Nicto menše, cuvajte u duši tihu našu nadeždu: sladost pravoslavlja«. I kad vide kako ga zacudeno gledaju, pokaza im opet rukom da ulaze i ponovi još tiše: »sladost pravoslavlja«.

Jer blagorodni major i predvoditelj Slavonsko-podunavskog polka, Vuk Isakovic, završio je dan u Pecuju, pred polazak na bojište, teško i zlo, što ostali nisu znali. Stegnut među ogromne cinije od fajansa i stakla mletacka pecujskoga biskupa, koje je valjalo cuvati da se ne razbiju, i između Komesara, vec prilicno umornog i napitog, nadodoljenog još više no on, ešarpama i svilenim trakama i perjem, koje je valjalo cuvati da se na njega ne sedne, morao je da diskutuje o stvarima raja i pakla, o andelima i arhandelima, jer su bili, prosto, uvrтели u glavu da ga pokatolice.

Komesar je imao maniju pismenih uspeha. Uvrteo je bio u glavu da, po odlasku biranog odreda Slavonsko-podunavskog puka na bojište, javi, svojim tankim, ostrim slovima, da se predvoditelj puka Vuk Isakovic, jedan od najboljih oficira sa njegovog podrucja, prosvecen divnim recima biskupa pecujskog, priklonio da poljubi papucu Svetog Oca, i da tako pode kao veran tj. još verniji heroj, sa »njegovog vojnog podrucja« u rat, na Rajnu.

Ne spomenuvši ništa o proizvodstvu za potpolkovnika, on je, od sinoc, ponavljao sve iste reci o Carici, o Dvoru, o Becu, što su trebale Isakovicu da posvedoce ono što beše i tako jasno kao dan, a to je: da treba da bude katolik.

Milos Crnjanski - Seobe I

Pred žutim zidom sobe, između dva ciraka, u kojima je gorelo šest sveca, pod slikom Sv. Katarine Sijenske, stigmatizovane i zagledane u nebo, Komesar je najposle prestao da vice. Vikao je dosta ceo dan i mislio je da je vreme da to prepusti biskupu. Umoran od vina i teške perike, bio je opustio donju usnu, izbledeo, kao neka beba kojoj se smucilo. U sebi, on je već sastavljao izveštaj o svom neuspehu, istim oštrim, čistim slovima. Hteo je, naširoko, da pri tom opiše pravoslavlje u »svom vojnom okrugu«. Našao je, mutan u glavi, i prvu recenicu: »Srbi biraju najradije posao vojnički, pa zato« ... Bilo mu je dosadno da misli, i Isakovic, sav pomodreo, polako postade za njega kao neka slika.

Komesar je postao skoro nepomican. Pod perikom, žmirkao je na oba oka.

Kod kuće je sad veče. Spavaju obe macke. Milujući kažiprstom svoj kukasti nos, očekivao je da vidi šta će moći biskup. Dva akta imala su sutra da se pišu deneralu, grafu Serbeloni. Veceras dobija čistu spavacu košulju. To je vrlo prijatno.

Soba je bila tapetirana žuto. Osim Katarine Sijenske, na zidu je bila i Sveta Tereza. U jednom čošku pak, Marija, sa golom, lepom nogom, stavši na zmiju i na Mesec.

Kolike žile ima na rukama. Rdavo vino. — Zinuo je da vikne adutanta: »Auersperg«, ali adutanta nije bilo. — Iz trpezarije je dopirala svirka. Kroz otvorena vrata, miris jorgovana. Veceras dobija čistu spavacu košulju.

Poceo je da broji svece. Doterao je do jedanaest, dalje nije išlo.

Biskup međutim blag i nasmešen, uzdao se u volju Božiju.

Bio je naredio da se za njih troje postavi u sobi, iznad kapele, na južnom uglu dvorca, gde je inače smeštao, da spava, svoju sestru i neku tetku, kad su mu dolazile u goste.

Ta soba je bila uvuklo, u sebe neki narociti miris i u njoj je bilo narocito mnogo anđela, na tavanici. Sa njenih prozora bio je divan izgled na okolna brda, u proleće.

Milos Crnjanski - Seobe I

Daleko od trpezarije, doveo je Isakovica da vecera tu, zalivajuci sve, obilno, vanrednim vinom, koje je imalo skoro toliko godina koliko i decaci njegovog dvorskog hora.

On je pustio da se zamore prepirkom što je beše zametnuo još sinoc, pa je cekao da se istutnje oko crkvenih obreda, patrijarha, pricešca, krštenja, vaskrsenja, o cemu obojica, zajedno, nisu rekli ni jedne pametne reci. Kakve sve gluposti nisu govorili na racun latinskog klira!

Otvoriše širom vrata, koja su dozvolila da udu medu njih, iz vrta, i bokori jorgovana, i bagremovi, i kestenovi, a da se približe plava brda i trepcuce zvezde, biskup je, slušajuci svirku, malo nalevo nagnutom glavom, dokazivao, pre svega: da je katolicka crkva blaga, nežna i uvidavna. Ne spominjuci jasno šta bi time dobili, on ga je nagovarao da razmisli, sa svojim oficirima, o tome, kakve sve neprijatnosti ocekuju decu njinu od zlih ljudi, koji mrze pravoslavne šizmatike, a on je nalazio te zle ljude i na Dvoru. S vremena na vreme, spuštao je svoju belu, meku ruku, na kojoj je blistao prsten sa velikim crnim kamenom, na ruku Isakovica, koji je bio vec prilicno napit.

U jednom trouglu starog zdanja, tako, na dnu tamnog parka, sa velikim osvetljenim prozorima, u kojima se crne krstovi precaga i senke na zidu, borili su se dugo, između sveca u srebrnim ciracima.

Opkoljeni sa tri žuta zida, nagnuti nad stolom, punim jela i vina, umorni i otežali, padali su sve dublje sa svojim recima, šapatom, uzvicima, u noc, kroz bela vrata, kroz koja se dostizalo do šuma, brda, svetlucanja iznad varoši, beskrajnog, zvezdanog neba.

— Treba da bude katolik. Zar je moguće da to ne bude, kad je to i carica? Lepa Carica. Carica koja je sjedinila u sebi dva divna imena, Marija i Terezija. Ime Marija! Marija bezgrešna, Marija cista, kovceg belokosni, zvezda jutarnja. Marija divna, Marija porodilja. Poštuje li iko i zna li, od njegovih, svetu Tereziju? Ime Terezija! Žar, Suncan kolut što opasuje telo. Plamen u kome se izgori, od želje za jednim daljim i lepšim i sladim žicem.

Milos Crnjanski - Seobe I

Terezija. Macem probijene, bele, rukom muškom netaknute grudi! Pa onda sjaj. Svoj narod treba da uvedu u sjaj. A sjaj je u katolicizmu. Kad Sunce na Zapadu zalazi, na Istoku se, u isti cas, javlja. U katolicizmu. I kakvi misle da budu oni vojnici, kad su šizmatici u ocima cara svoga? Zar hoće da na sebe natovare patnju, kojoj nikad kraja biti neće, seobu duša svojih, ne samo dece svoje, promenu vecnu, koja će kao krec u grobu do veka da im grize meso s kostiju, dogod budu u ovoj zemlji, iz koje ih više pustiti neće?

Marija Terezija. M — prvo slovo njenog imena ima tajanstveno znacenje, jer znaci: hiljadu. M — jer je Mati. A — jer je Andeoska. R — jer je Rasadnica. I — jer je Izabrana. J — jer je Jedina. A — jer je Andeoska još jednom.

I Terezija je. T — jer je Teodoicka. E — jer je Evangelijska. R — jer će i po drugi put biti Rasadnica. E — jer je Ekstaticna. Z — jer je Zenitalna. I — jer je i Imakulata. J — jer je i Jerusalimska. A — jer je i Apostolska...

Isakovic, koji je, posle vecere, osetio svoje uobicajene bolove u stomaku, bio se ocajno prepao od govorljivosti biskupove. Uplašen da neće moci da izbegne, a da ga vec ovde, u Pecuju ne pokrste, u ljutoj tuzi svojoj pozva, u sebi, tiho, u pomoc, krsnog sveca svoga, Sv. Mratu.

I Sv. Mrata mu pomože, utoliko što ga među tim mnogim vinom, cašama i gorucim svecama seti brata njegovog Arandela, koji je imao obicaj da pri sklapanju trgovackih poslova po Vlaškoj, Turskoj i Madarskoj opija ljude. Setivši se njega, cestnjejši Isakovic se reši, po uzoru bratovljevom, da napije sebe.

Mišljaše, ako ga i budu pokrstili silom, neka ga bar ne dobiju treznog.

Zato poće strahovito da pije, našto biskup ucuta, zacuden.

Sve više modar u potiljku, Isakovic tada prozbori, poslednjom svešcu, i pokaza da mu nije potrebno dugo pomoc Sv. Mrate, jer ovako poće da govori:

— Požive, moje pravoslavlje slatko, mnoga ljeta u materi mojoj, pa će vo

Milos Crnjanski - Seobe I

vjeki živet vo vsi moji potomci. Sladost jest i naša Rusija. Bogu tvorcu molim sja da uzrju put svoj i Rusiji pojdu. Ime Rusije! R — jer je Roždestvo. U — jer je Uskrsenije ... S — jer je Slavjanska. I — jer je Isusova. J — jer je Jedinosušna. A — jer je...

Ne završi, jer ma da beše otežao kao bure, od vina, promisli da govori što ne treba govoriti. Uplašen i ražalošćen, klonu, i pokuša da zabašuri sve na taj nacin, da je poricao sve ... jer uzaludno je sve, prah, smert, sueta suetstva ... prazdne reci ... a kad se umire, umire se kao pas i konj. Pri tom pokuša da ustane i da pode. Duše nema ... kao što ni Boga nema ... živimo uzalud ... prah ... smert... prazdne reci.

Tada biskup skide sa njega svoje hladne oci i naježen pogleda u noc. Ponoc je bila odavno prošla.

»A kad se pogleda ovako u noc? Kad se stane, evo ovde, u mrak, na vratima? Kad se pogledaju sva polja u mesecini? Sva ona brda u daljini ... grad, krovovi ... tamo oblaci ... sazvežda ... to nebo puno svetlosti? Kad se pred svim tim ucuti? Je li i onda kao da prolazimo bezumno ... bez smisla ... je li moguće da je sve to jedna bezdana praznina?«

Tada cestnjejši Isakovic poce buditi Komesara i, vec sasvim napit, blenu u noc, punu zvezda, prešav pogledom sva mesecinom obasjana polja ... sve šume u daljini ... brda ... i oblake ... pa, unevši se biskupu u lice, prošaputa... »tamo az pojdu ...« i zaplaka.

III - DAN I NOC, PROTICALA JE ŠIROKA, USTAJALA REKA, I U NJOJ, NJENA SEN

Kuca Arandela Isakovica, veliko zdanje, na vodi, na kraju srebrnastoga Zemuna, bila je u prolece 1744. ponova lepljena. Ofarbana plavo i žuto, dižuci se nad okolnim, slamnim krovovima, ispod nekih zgarišta i šanceva, na kojima se naseliše rode, ona se videla iz daleka, među vrbama, pa su je svi ribari i ladari znali.

Milos Crnjanski - Seobe I

Pod bregom, razrivenim prolecem, prvim biljkama i krticama, ta se kuca beše zarila u obalu Duhava, među mnogim drvenim, šarenim labudovima, šajkama sa izvijenim vratom. Svojim krovom od greda, što beše skinut sa jedne velike žitarice, nabijena zemljom, nadvisila je bila sve staje i obore u okolini, pa se cinjaše kao neka prepotopska lada. Iz nje je dopirao mukli rik volova i krava, topot konja i kamila, glas jaraca i ovnova, blejanje ovaca i jaganjaca.

Iza plotova te kuce, gde su kroz duboko blato tovarili lade, od jutra do mraka, sklonio je Arandel Isakovic poslednji ostatak blaga što ga doteraše sa ljubicastih padina Šara i pašnjaka kraj Bistrice.

Sa jedne strane vidik je bio pun vode i mokrih ostrva, nad kojima su beleli se minareti i bedemi Beograda, u bledoplavom nebu. Sa druge strane razilivala se voda u more blata, koje se prostiralo beskrajno, sa tamno plavim nebom na sebi, do dna sveta.

Kuca beše opkoljena dubokim jarkovima, oborima i plastovima sena, ciji se miris, na suncanju predvecerja, topio i prolazio ne samo kroz blistav vazduh, vec i kroz vrući, sparni naboj. U neprekidnoj vreći i galami pastira i ladara, u svakodnevnoj graji stoke i govedara, kuca je ipak ostajala tiha. Zatvorena sa svih strana, olepljena, imala je svega jedan ulaz, nizak i pun golubova, ispod greda sa kojih su visile kože. Pred noc, kada bi oko nje pošli camci i zapalile se mnoge vatre, cinila se zbilja lada, velika i zastala u blatu.

U tu kucu bratovljevu sklonio je bio Vuk Isakovic ženu i dve svoje devojke, koje su dovezli u kolima, punim zubuna, curdija, cilimova, srme, bisernih igala i srebrnih dugmadi, kroz plac citave gomile žena i omatorelih slugu.

Mladi od brata, Arandel Isakovic ponašao se prema starijem bratu, kao što se ponaša prema mlademu. Ako je stajao kraj njega, gledao ga je nekako sažaljivo, ako je sedeo kraj njega, prepuštao mu je blagonaklono mesto, ma da je on bio suv kao štap, a onaj težak kao bure. Kad mu je brat govorio

Milos Crnjanski - Seobe I

štogod, nije mu gledao u oci, vec smešeci se, preko ramena. Nikad mu nije odgovarao odmah.

Još dok mu je brat bio na službi kod princa Aleksandra Virtsenberškog, u Beogradu, bio je navikao da ga spasava dugova, zatvora, posle tuca, i rana i bolesti, posle ratova. Potucajući se za ocem koji je išao uz vojsku, do Carigrada i Beca, trgujući žitom, stokom, duvanom i sve više srebrom, on je poceo da uzajmljuje novac svima i svakome, tako da kroz koju godinu, mrmljajući dremljivo, pre no što zaspi, nikada nije uspevao da izbroji šta mu sve duguju. Brat mu je u tim brigama bio tako lak. Na putu, on bi ga se setio kao nekog neocekivanog dužnika, cudnog, pod vojnickim klobukom, među onim svetom odevenim u anterije, sa fesom i brojanicama, sa kojima se Arandel Isakovic mlatio, po Vlaškoj i Turskoj, i to je bilo sve.

Pokušao je da ga odvрати od vojske i da ga nauci trgovati, ali se onaj ubrzo zažele svojih konja i sabalja. Po smrti ocevoj, kad se na duže sastadoše, vodio ga je za sobom kao pravu muku Božju. Vuk je bio postao i pijanica i bludnik i kavgadžija strašna, a beše otežao kao neko bure.

Tako ga i oženi, moljakajući za njega sve komande do Beca, podmitivši skoro ceo Osecki grad, otkuda ga je jedva izvukao u svatove. Devojku mu je našao slučajno, pri poslu, u Trstu, u kuci nekih Hristodula, kojima je dugovao osam hiljada srebra. Brzo se sporazumeše. Dopade mu se devojka, jer beše mlada, visoka, zdrava i jer je uporno cutala, svojim velikim, modrim ocima.

Vencao ih je, usput, u Brodu, žureći poslom, u kuci jednog svoga prijatelja, Grka. Slao ih je posle, o svom trošku, po Dunavu, tamo amo, kao i svoje dželepe. Tek kad cu da ce snaha da mu rodi, ponosit na svoje Vukovice i Isakovice, kao i njegovi stari, pode da ih vidi, iznuren, od putovanja, trgovanja i podlosti, na koje beše navikao. Tad, kada je prvi put nade bremenitu, Arandel Isakovic vide koga je priveo svome bratu.

Prava i snažna, kao što su andeli, visokih kolena, sa krilom i grudima što su, pri svakom koraku, drhtali, ona prode kraj njega, izlazeci iz lade, kao da htjede da mu pokaže kako se, ma da je tvrda kao kamen, ipak lako vijuga i

Milos Crnjanski - Seobe I

Ijulja. Ucini mu se da nikada nije ovakve žene video.

Otputovao je iz doma bratovljevog, kroz nekoliko dana, na vrat na nos. I nije se lako vraćao. Bežao je od njih, kao davo od krsta, šaljuci posle poklone, srebro, svilu, merdžane. Kad je morao da im dode, dolazio im je sa nategom i odlazio presamitivši se. Živeći daleko od njih, Arandel Isakovic postao je covek pre vremena suv, žut, sa iznurenim kolenima. Najradije trgovaše na vodi. Želeo je da svuda prode ladama, nepomican i zamišljen. Za nekoliko godina, pleca mu se poguriše i prsti mu postadoše drhtavi.

Sanjaše je, u mukama, skoro svaku noc.

Vide je u svakom mraku, ma gde bio. Cinilo mu se da ga obavija njena kosa, sa teškim mirisom oraha, laka kao svila. Dodirnula ga je kosom, više puta, kada mu je prilazila ruci. I on je katkad dodirnuo njenu kosu. Zatim bi brzo zario svoje nokte u duvan, koji je sušio na suncu i kraj vatre.

I kad nije bila prisutna, sedeo je cesto zamišljen, zagledan u njeno visoko celo i obrve, koje su, i braca, i njeni, nazivali pijavicama. Kad bi bila prisutna, zaboravio bi se i zagledao u nju, uvek bledu, sa usnama malo povijenim, i dugim trepavicama, pod kojima je bila tama. Bio je u stanju da ceka satima, ma pod kakvim izgovorom, da je vidi kako polazi da spava, umorna od dima i kave. Tada se ona ispravljala, stegnula u pasu, visokih, pravih ramena, da izvadi dva krupna bisera iz ušiju. Pri tom njenom pokretu sav bi drhtao.

I kad bi zatvorio oci, video bi bledu njenu kožu i grudi njene i oci krupne i modre, boje zimskog, cistog, vecernjeg neba, koje ga nikad ne pogledaše mutno.

Bežeci prve godine od nje, on je bežao kao što se beži od napasti, mrmljajući u ljutini: idi, bedo. Kao što se klonio besnih konja, teških vina, kao što je jednom krišom pobegao iz jednog hana, u Brusi, uplašivši se, tako je napustio i bratovljev dom. Da bratu otme ženu, o tome nije bilo ni govora. Cinilo mu se prosto, iznenada, da on tu ženu nije doveo. Te vanredne, snažne noge, to ljuljanje, taj smeh. U prvi mah, on se prepade za brata. Vide da mu je u kucu doveo davola. To drhtanje na grudima, ta

Milos Crnjanski - Seobe I

visoka kolena u hodu, to duboko disanje pri pušenju. Primetivši mekote njenog krila, talasanje pod njenim svilenim venedigom, dok je ležala, on je sa zaprepašćenjem uporedi, u secanju, sa svima onim Vlahinjama, Talijankama i Jermenkama što mu padoše šaka, po svetu, dok je trgovao. Uplaši se da ona ne pristane na greh ma gde, u kuci, nocu, kraj brata, za te poklone, dinduve, bisere koje poce da donosi. Uplaši se da je ne uhvati sa nekim slugom, ladarem, ma s kim bilo, i pobeže.

No kad se po drugi put vrati i vide je sa malim detetom, mal ne zaplaka. Toliko beše vedrog, nebesnog pogleda, čistih ruku i grla. Sažaljevajući sebe, on joj u šali, nesvesno, isprica, kako bi joj bilo da je njegova. Rece, kako bi je cuvao, kako bi je svud sa sobom vodio, kako bi je odevao. Cinilo mu se da je ljudski život lep i da bi sa njom, i njenim detetom, prolazio veselo, pa išli ma kud. Ljubeci njeno dete, u secanju njegovom zaigraše mu na glavi stotinu i stotinu malih Vlašica, Nemcica, Madarcica, cijim je ocevima derao kožu s leda. Muceci ljude do sada, sa nasladom, reši se da ih od sada ostavi na miru, osetiv da i oni sede ovako uz žene i decu. Tad, prvi put, usudi se i da je dodirne. Krišom upozna njenu kosu, i raspletenu; poljubi je jednom u obraz, zagledan dugo u nju; stiskaše joj tvrda ramena, nesvesno, pomažuci joj jednom da se zakopca, ma da ga ona nije zvala. Satima je sedeo kod nje, igrajući se s detetom, ili psima, ali gutajući ocima nju. Ni za čas mu ne pade na pamet da bi mogao poželeći ženu svoga brata. Naprotiv, brat mu se cinio srecan covek, a njegova ljubav prema toj ženi nešto neshvatljivo drugima, a njemu samome sasvim jasno. Živeo je za njih i zanemario svoju trgovinu, brinuci se da ih vec jednom naseli stalno na jedno mesto.

Uvide da je sreća bratovljeva sasvim slučajna, ali da tako mora biti. I on je mogao, slučajno, naći na tu ženu, ali kad nije, znači da nije za njega. Bez gorcine i ocaja ostade tako kraj njih dugo i dočeka i prve dane proleća. Vozio se kolima po poplavljenoj zemlji, pregledao zidanje crkve, koju je brat bio započeo da diže, u selu koje im je otac naselio. Putovao je crkvenim poslovima u koje ga brat beše umešao, vraćajući se uvek, poljupcem, toj ženi i detetu, kao da su njegovi. Sav zadovoljan, posećivao žito, što poce i u dolini, u blatu, da nice, i misleći na nju, svu, posmatraše let tica, sunčajući se na ladi, pri cestim odlascima u Budim.

Milos Crnjanski - Seobe I

Pa ipak, posle tih mirnih dana, pod belim oblacima bagrema, ma da on to ne primeti, poce ciniti, u kuci bratovljevoj, zlo. Sve cešće dodirivaše joj ruke, kosu, pleca, pa i pas. Sve cešće se približavaše da udahne dah iz njenih cipaka pod grlom, ili da joj se nade, kraj tolikih sluškinja, pri uspavljivanju deteta uvece, ili pri oblacenju, ujutru. Njegov brat, odlazeci cesto pod Varadin, da vežba svoje ljude u iskopavanju aproša, šanceva za opsadu gradova, ili, na konju, cak u Mitrovicu, u kovaonicu oružja, nije primetio ništa. A šta je ona primetila, i mislila, to se nije videlo ni na njenom licu, ni u njenim ocima. Tek kad jedno vece, u Cvetnoj nedelji, naide kada se ona kupala, u izbi sa velikom zemljanom peci, u kojoj se inace pekao hleb, i, pomisli da ude tamo, poce drhtati, osetio je šta želi i šta ceka. I ode, ne oprostiv se, i dugo, na sve molbe bratovljeve, nije se vracao, ni javljao.

Tek kad se i druga cercica beše rodila i kad se na detetu otvoriše neki cirevi, on se javi bratu, koji je polazio sa vojnicima u Italiju. Došao im je u Bec, gde se behu smestili u jednoj niskoj maloj gostioni, iza jednog vocnjaka. Brat mu je bio ogroman i još lep, ma da beše otežao i sasvim prosedeo. A ona ga je volela žarom, koji mu se ucini životinjski i bljutav. Ljubili su se i pred njim, a stiskali su se i stezali svaki cas. Celu noc on je cuo njino šaputanje i gukanje, dok se bolesno dete svaki cas budilo i plakalo. I ma da sad beše još lepša, snaha ga više nije opijala svojim hodom, previjanjem i grudima, kao pre. Tako mu se bar, u prvi mah, ucini. Pred rastankom sa mužem, beše sva podnadula od neprekidnih ljubavnih noci, neprospavanih i nemirnih. Sva uplakana i uplašena da joj se nece vratiti, ljubila je muža, bez stida i nesito. Bila je postala ljubomorna. Sumnjala je da ce se svezati sa svima Friulkama i Venecijankama. Pokušavala je da mu tako zasladi rastanak, da svaki dan zaželi povratak.

Pokušavala je to na svaki nacin. Oblacila je svoje tršćanske i mletacke haljine, pune providnih cipaka, zatezala svoje svilene carape i preveze na grudima, pa ih je posle opet svlacila. Ma da joj nije bilo do pesme, i ma da beše uplakana, pila je i pevala. Skrivala se sa mužem i ljubila mu vrat, grudi, usta, uši.

Arandel Isakovic, sasušen i žut, proživeo je to nekoliko nedelja kao u paklu.

Milos Crnjanski - Seobe I

Veliki, carski grad ucini mu se prava ludnica, po kojoj trce vojnici, konji, matori kavaljeri i polugolišave žene, dvorski oficiri i zanatlije, nit znaš zašto, ni kroz što. Zarativši oko hiljadu talira, na prodaji srebra, jednom svome prijatelju, Grku, Dimitriju Kopši, nije bio baš nezadovoljan, ali mu je bilo neizrecivo dosadno. Njegov brat Vuk, koga je neizmerno voleo dok beše dete, jer je bio jaci od njega i jer je znao da govori ciganski, bio mu je mio i posle, kao amanet ocev i kao luda, pusta vojnica koja se samo njega bojala. Uzevši mu sve blago, prevarom, posle ocele smrti, pri ravnanju, on se posle sažali i pomagaše ga, svakim danom sve bogatiji, usrdno i bratski. Sad mu se, prvi put, ucini to covek sasvim tud. Odlazeci svaki dan u Komande, u Dvor, njegov brat beše obukao kilote i uprtio na glavu periku, skinuvši i brke, nadodolivši se ordenjem i plavim trakama, širokim kao šaka, i jednom spadom, tankom kao prst. Noseci pismo patrijarha Šakabente u Dvor, a radeci sa grafom Gaisrukom na popisu vojnickih sela slavonskih, bio je postao brižan i cutljiv, ali i nadmen. Svakako, Arandelu Isakovicu sve to bilo je dosadno. Niceg bratskog nije osecao, niti je shvatao zašto bi trebao baš da oseca, za taj nos, te zakrvavljene oci, žuckaste, pune tackica, za celog tog velikog klipana, odevenog kao strašilo. Pušeci sve više, brojeci, bez kraja i bez svesti, brojanice, Arandel Isakovic živeo je to nekoliko nedelja sasvim uzalud. Niti ga je bilo žao što mu brat opet odlazi, oronuo, ranjavan, preživeo, da možda umre, niti ga je bilo žao što ce on kroz koju nedelju dana možda vec biti sam, bez oca i bez brata, bez ikog na svetu. Isto ce tako prolaziti ljudi, prolaziti lade, isto ce tako trgovati, jesti, brojati brojanice. Baš ga se ništa nije ticao taj brat. Ni njegov nos, ni njegov trbuh sa kojim je poboljevao, ni njegovi poslovi sa kaluderima, o kojima mu je svaki cas govorio. Nisu ga se ticala upravo ni ta njegova deca, koju je hteo da mu natovari na vrat. I on mu to i rece.

Što se tice snahe, i ona je Arandelu Isakovicu bila sad dosadna. To nije bila ona divna žena sa malim detetom, koju je bio poljubio sav drhcuci od grešne žudnje, zadivljen i tužan. Ova žena mu je bila prosto otužna. Ujutru je vide kako leži, sva vruca, razrogacenih ociju od ljubavnog napora. Uvece je cu, kroz zid, kako govori i tepa mužu, odvlaci ga rano u postelju. Prekodan je vide, neprekidno, u suzama i ciktanju, u zagrljajima i oblacenju, o vratu muževljevom. Istina, ona je tek sad bila lepa, upaljena, pri tom

Milos Crnjanski - Seobe I

ugojena, bestidna, ali zar nisu takve i sve druge sa kojima je on imao posla? I zar ta deca, bolesna i uplakana, i ta žena, uvece pomalo i napita, treba da bude ono na cemu zavidi, kao i na ožiljcima rana, na ordenju, slavi? Nek skrha vrat sa konjem tamo negde u Italiji, ali pri tom uopšte nek ne misli da se to njega, kao brata, nešto tice. To mu je rekao.

I kad mu se brat posle opet vratio, Arandel Isakovic izbegavao je da mu ode, noseći u sebi, kraj svega, podmuklu žudnju za telom svoje snahe.

Tek kada Vuk Isakovic morade poci i po četvrti put u rat, pristao je da mu dode i da se sa njim oprosti.

Putujuci tamo, on pode prvo u Zemun da vidi kucu koju je bio kupio, da bi mogao lakše trgovati sa Turcima. Zatim, ne nadajuci se zlu, dode bratu onakav kakav se bio rastao, zlovoljan, pakostan i žut. I brat ga doceka nevoljno, — ostareo, izmenjen.

No kada snahu ugleda, stade kao gromom poražen.

To nije bila ona rano udata, visoka devojka, ni ona divna mlada sa glavom svoje cercice na dojci, ni ona puna, grudata žena, koju je cuo kroz zid kako se celu noc cmace i kako mumla. To beše žena kakvu nikada nigde nije video.

Bledilo njeno bilo je potpuno i uokvireno kosom, što je sad bila još tamnija, kao i obrve. Nad celom i nosom ona je imala neki sjaj, od treptanja svetlosti, što mu se katkad cinio kao bela, svilena, mletacka obrazina. U nozdrvama samo imala je rumeni i tame, a usta joj behu manja i drukcija no pre, bleđa i sasvim tiha, pod jednim, neprestanim, cudnovatim osmehom, koji se nije gubio ni onda kada ga tužno pogleda. A pogledala ga je širom otvorenim ocima, da mu se ucini: stiže na obalu dubokog, modrog mora.

Cinila se kao da joj je potpuno nepoznat i pitala ga je stvari koje ga pre nikad nije pitala. O, ako mu sad brat pogine u ratu, — pomisli i zgrozi se, pa mu dode da se prekrsti. Nije više išla onako pomamno, samo je rado, visoka, prava, pred njim stajala. Teška i krasna, ne znajuci možda da on

Milos Crnjanski - Seobe I

drhti. Bila je lepša nego pre ikada. Tiha i drukcija, ona ga nikom cesto dodirnu, a jedno vece, pri otvorenim vratima, tako da je mogao da gleda, presvukla je svoju novu, mletacku haljinu.

Lagala je. Uhvati je u laži vec prvih dana, mirnu i lepu, i pri tome. Lagala je, pred mužem, sa jednim svetlim, belim osmehom. I gospodarila je u kuci i na poljima koja su te godine, vec i u dolji, kraj vode, poceli orati, pa i kod stada, nad slugama i pastirima, nad celim naseljem. Mrzeli su je i strašili je se. Njenog osmeha.

Decu je bila dala sluškinjama; samo pred mužem držala ih je na krilu. Sa osmehom. Jedno jutro zapita devera, da li mu se brat ne cini naglo ostareo? Tog dana, Arandel Isakovic ponudi bratu svoju kucu u Zemunu i predloži mu da ženu i decu skloni kod njega.

Gospoža Dafina bila se preselila u kucu svoga devera. Trebala je tu da preživi, sa svojim cercicama, nekoliko meseci, pa možda i godina, dok joj se muž ne vrati iz rata. Trebala je tu da doceka i svoj treci porodaj, jer beše u trecem mesecu blagoslovenog stanja, što priznade mužu tek pred polazak.

Sa dvoje kola punih haljina, ona je došla u kucu skoro neopažena, od celog onog Zemuna što se u plavim anterijama, crnim šubarama i cizmama, švapskim oficirskim šeširima, žutim, svilenim alagijasima i bajaderama, utegnutim fistanima, bio iskupio oko kuce Arandela Isakovica, da je vidi.

Smestivši decu, sa svojim sluškinjama, u jedan trouglasti cošak kuce, pod tavanicu koja se povijaše pod težinom brašna, puna miševa, ona za sebe odabra, odmah, jednu veliku i nisku odaju punu cilimova, patosanu i poduprtu gredama, u kojoj beše sazidana i velika, zemljana pec. Ušavši tu, prvo je pregledala oba izlaza, pa zatim naredila nov raspored po kuci. Dugo se zadrža kod velikog prozora sa rešetkom, koji je gledao na reku. To mesto odabra prvih dana da se isplace. Dan i noc proticala je tu široka, ustajala reka. I, u njoj, njena sen.

No mada je svaki dan imala svoje vreme za plac, za nekoliko dana stigla je da propusti, kroz tu odaju, pola Zemuna. Žene oficira, Nemice, trgovacke

Milos Crnjanski - Seobe I

kceri, mnogo mlade od nje, Grkinje, zatim sve žene prijatelja svoga devera i muža i sve njihove kceri; jednu debelu Turkinju kojoj su visili ocni kapci i koja beše pri zauzecu Beograda prebegla, pa čak i dve Vlahinje, sestre, za koje niko nije znao ni cije su, ni šta su.

Nudeci ih kavom, šerbetom i nargilama, ona od njih doznade šta zna Zemun, a Zemun od njih šta zna ona. Uskoro ona je znala da su kuće u Zemunu žute, plave, visoke i niže i koja je cija. Zatim, ko je umro u onoj na čošku, i ko se poboleo od povraćanja, u onoj sa velikim dudom. Koji trgovac želi da oženi svog sina, a koji da uda svoju kcer. Kojeg sa kojom i koju za kojeg. Kad se govorilo o porođaju, čula je koliko ih ima koje će da rode ovog meseca, a koliko ih ima za iduci. Pa kako je umrla jedna, uzimajući kuvan pepeo sa šircetom, da ne bi radala više, jer ih je već imala šestoro. Pa kako se noću javlja sad, leteci na belom caršavu. Pa kako je Dimce Diamanti uz prvu, venganu, ženu doveo i drugu, pa kako sad svi, utroje, žive. Zatim, kako se priča da je njen muž, oberkapetan Vuk Isaković, odveden iz Pecuja, vezan, u Temišvarsku tvrđavu. Tamo ga je baron Engelshofen jednog dana našao, poljubio, oslobodio, tako da će uskoro da se vrati i neće ni ći u rat. Kako će sa njim vratiti se i ona sedmorica što su otišli iz Zemuna. Najposle, kako je kći Nikole Panajota donela iz Beca neke košulje što dopiru samo do kolena. I da je ona hroma na levu nogu.

Zemun opet doznao je od nje: da je protiv povraćanja žuci odličan lek zejtin sa kuvanim šećerom i da u Beogradu, preko, ima jedna babica, Turkinja, što spravlja neku rakiju koja se pije u vrućem kupatilu, mesечно jedanput, pa o radanju ne može biti ni govora. Pa da je rat u Nemackoj već uveliko započeo i da njen muž sa vojskom i nije u Pecuju, već se javio bratu, prošle nedelje, iz neke varoši koja se zove Radkersburg. Pa onda, da je ona videla u Veneciji ne samo košulje što dopiru tek do kolena, kao što kažu da ih je iz Beca donela kći Nikole Panajota, nego i haljine, istina samo s preda, dok ostrag i dopiru do zemlje i čak se po njoj vuku.

Zatim je Zemun doznao još i to da je ona bila siroče, kad su je udali za Isakovića, i da je mislila da će joj on godinu dana biti kao otac, dok se ne rodi prvo dete, pa će joj tek onda postati muž. Osim toga, da je ona i ovako skoro uvek bila sama i da je mnogo proplakala. Zatim je Zemun doznao još i

Milos Crnjanski - Seobe I

to da je Isakovic mnogo živeo sa ženama, zlim i opakim, Vlahinjama, Madaricama i Nemicama, kao uostalom i njegov brat Arandel, u ciju se kucu sklonila, ali o kome zna da je isto tako mnogo živeo sa Grkinjama, Jermenkama i Venecijankama, ciji govor razume. Zatim i to, da je njenoga muža volela žena princa Virtemberga, koji je stanovao eno u onoj velikoj zgradi, u Beogradu, gde je sad Paša. Pa i to, da ona place sad, svake noci, jer ima zle snove, i sada da joj se muž javlja, kao mrtvac, u strašnom obliku žaba, zveri i pacova. A što se tice brbljanja da je ona hroma na levoj nozi, ona im pokaza obe noge spreda i natrag, da vide.

Tako se gospoža Dafina Isakovic upoznala sa Zemunom i Zemun sa njom. Nikuda nije izlazila i mnogo je plakala.

Iako je njen odnos prema svetu bio tako prost i obican, zemaljski, odnos njen prema deveru, kao i prema mužu, nije bio ni tako obican, ni tako prost, vec prilično nadzemaljski. Tako ona sa deverom nije govorila. Njemu to sve nije rekla. Pred njim, uopšte nije bila takva.

Pred njim, pre svega, cutala je, isplakana, sa jednim tajanstvenim osmehom. Kad je govorila sa njim, govorila je sasvim druge stvari. Govorila mu je o noci, koje se boji, o mraku, u kom je hvataju strah i prividenja. O mladosti, koja je prošla. O životu, koji je za nju tako težak. I, suznim ocima, o mužu koji je više, izgleda, ne voli i koji je, možda, nikad nije ni voleo.

Pred Arandelom Isakovicem gospoža Dafina stajala je cesto, uzdignutih grudi i ruku, ocajno, nad glavom sklopljenih. Pred Arandelom Isakovicem gospoža Dafina nije ni vikala, ni lenjovala, ležeci na cilimu prostrtom po patosu, niti je pred njim sedela medu tim ženama. Dan je bio za njih, a vece je bilo za njega. Za njega nije bio onaj kikot, ni ta ceretanja, ni sve to. Za njega je ona imala i drugi glas, i drugi pogled, celo jedno drugo bice. I ne samo ona, vec i njene sluškinje, bez narocite naredbe, menjale su se, kad bi on dolazio. Stišala bi se kuca, žišci pokrili stakletom, pred njim bi sve postajalo prijatno.

Ne misleci, kao Arandel Isakovic, da je lepa kao niko, ona je znala šta vredi. Stopalom svojim, koje se njemu cinilo kao u snažnog andela, ona nije

Milos Crnjanski - Seobe I

bila nimalo zadovoljna. Krila ga je pod svilenu svoju odecu, pokazujući samo vrh svojih finih papuca. Što se tice cevanica i kolena, ona se ponosila njima i bila tu sa njim istog mišljenja, pokazujući ih, skrstivši noge, kad god je mogla. Obilazila ga je hodom svojim snažnim, koracanjem pravim, iz kukova. Ruke svoje, koje nikada nije spustila još na njegov vrat, puštala je da mu se kraj vrata provlace, klize, previjaju kao zmiје. Grudi svoje prinosila mu je tako blizu kao što se u ljubavi prinose obrasi. Najviše pak nadala se od svojih ociju. Gledala ga je tužno.

Arandel Isakovic, kao dobar trgovac, video je o čemu se radi. Razumeo je da je ta žena, kao devojka, bila sirota, plašljiva, navikla na samocu i neispunjene želje. I da to više nije. Razumeo je da je ta žena posle bila postala krupna i jedra životinja, koja je sa onim medvedom jurila po mraku, kao besomucna. No šta joj bi sad, to više nije mogao da razume.

Njemu nije bilo do cekanja. Zgrozivši se, zbog onog što je hteo da ucini, on je žurio. Nije hteo da misli na ono što će posle doci. Rešivši da se upusti sa snahom, on nije hteo da misli na brata. Taj brat, ogroman, težak, u kolima, sav u plavom srebru, sa belim perom, ipak mu je jednako bio pred ocima. Izmucen nesanicom i grižom savesti, ne govoreći nikom ni reci, cuvajuci se da se ne oda ni jednim pogledom, pokretom, dahom, on se jednako nadao da će se to desiti nekako bez icipjeg znanja, skriveno, kao u snu. I, narocito, bez ikakve nesrece. Sasušen od žudi, sanjajuci svake noci, u bestidnim snovima, tu ženu, on je nikako nije želeo na dugo. Nije mu bilo stalo da je preotme, niti da živi, posle, sa njom, još nekoliko godina. Pognute glave po ceo dan, on je čak imao lude misli pri tome, da posle obavesti brata, pa da je oteraju, pa da se pomire, da oprostite, ta braca su. Želeći da što pre dobije njen pristanak, on je obasu poklonima, pokušav dvosmislenim recima i ljubaznošću, da mu ona da kao neki znak. Ali mu taj znak ne dode.

Ona ga gledaše svojim lepim, modrim ocima boje čistog, zimskog, večernjeg neba, mirno, kao da su se nad njima sjale zvezde. Podmukle njegove reci činila je srdacnim, izvitoperena njegova laskanja obicnim. Govoreći ceo dan gluposti, postajala je uvece mudra i pronicljiva, pred deverom.

Milos Crnjanski - Seobe I

Muceci se oko nje, požuteo, od nadanja i cekanja, sav bedan u svom dugom, plavom kaftanu, Arandel Isakovic se reši na dodire. Hvataše je za ruku i milovaše je po kosi, sve češće. Podižuci je jednom, uplakanu, sa postelje bolesne cercice, on je uze ispod pazuha i poljubi, drščuci celim telom.

No i to, što beše jasno, ona ucini nejasnim i rodackim. Tako je i njegove predloge, recima, izvrtala u brigu rodacku. Lake njegove ruke skidala je sa sebe mirno, ne primetivši požudu. Gledala ga je modrim ocima, hladnim i divnim i tada, u kojima nije bilo ni trunka žari. Pa ipak, Arandel Isakovic je tim više ludeo, što je i tada, u tom hladnom pogledu, nazirao njenu volju: da sve to tako ima da bude.

Kao srebrom trgujuci, on je hteo da meri njen pristanak, ali ga ona nije dala meriti. Ni jednu jedinu malu rec, ni jedan jedini mali znak. Bila je kao nedirnuta, kao odsutna, kao smrznuta. Izgledalo je, kao da mu se nikad na ovom svetu nece dati. Htela je, prosto, da je uzme silom.

Jer gospoža Dafina, dete citave jedne lade pune trgovaca i srebroljubaca, znala je vrlo dobro o cemu se radi. Njoj se nije žurilo. Niti je želela da se da, tom mladom, suvom i žutom deveru, koji je secaše njene kuce i brace, niti je volela njegove ruke sa žutim noktima, niti njegove kaluderske brke i bradu, crne i retke, niti njegove blede, žute oci, pljosnat, tanki nos, a najmanje njegove požutele zube, uvek lepljive od slatkiša. Cinio se kao sasušena slika i prilika njenog muža, skoro necujnog hoda i koraka. Ako je ikada, pri toj neprilici sa deverom, osetila požudu, osetila je za mužem. Za mužem svojim ogromnim i teškim, koga je gospoža Dafina volela nekad neizmerno i koji je sad bio teško oronuo, ostareo, ma da se katkad još cinjaše, na konju, snažan kao medved.

Vruce krvi, i culna toliko da su je hvatale glavobolje, ona je ostala potpuno hladna u ovoj kuci, gde je muž ostavi da ga ceka, prevarivši je pri rastanku i osramotivši je pred celim svetom, bojeci se njenih suza, dreke i nesvestice, cega ipak, pri rastanku, mora da bude. Nikada dosad ona nije bila izložena požudi, niti je iko, osim njenog muža, bio tako kraj nje, u blizini. Da joj se

Milos Crnjanski - Seobe I

ovo desilo druge, ili trece godine, ona bi bila umrla od stida i srama, skocila svakako u tu žutu, razlivenu, ustajalu reku, što protice pod njenim prozorom. A da joj se to desilo prošle godine, ona bi bila svojim placem, molbama, poljupcima, uspela da Arandela umiri, da ga osvesti, da ga odvрати, da to ne cini, da je ne vuce za sobom u pakao.

Ali sad, sad je mirno osecala njegov dah na sebi, i videla je kraj sebe njegovu senku, predvece, u polutami, dok se cinio da nešto beznacajno govori. Tako je i svoju senku, kod prozora, gledala, u mulju, koji je dan i noc proticao.

Osecala je da je sama. Nikakve izvesnosti, da ce joj se muž vratiti. Sa svojim divljim ljudima, konjima i psima, sa svojim velikim trbuhom, bio je otišao daleko, tako daleko. Jeza je prede samo kad nasluti, koliko se sad, svakako, brine za svoje cercice.

Želela je da vidi šta ce joj dever uciniti, kad jednog dana potpuno poludi. Želela je da se to dogodi, prosto, od dosade, zbog praznine u kojoj, bezdanoj, cinjaše joj se katkad da visi glavacke. I kao što je ona previjala se u grcevima, od žudi za mužem, ljubeci mu grudi, vrat i uši, bezumno i pokorno, želela je sad da vidi kako ce nju ljubiti njegov brat, savijajuci se nad njenim rukama, kolenima i krilom. Osecala je koliko je uplašen i neresljiv, ali i to da samo jedna sitnica još treba, pa da se, sa te, na izgled mirne, površine strmoglave u tu mutnu reku, urlikom i silom.

Smešeci se, užasnuto, bez žudi, zgrozila se i osecala je da je taj dan blizu. Bila je vec tri nedelje u toj kuci.

Jednog dana, kao što se to cesto dešava u toj zemlji, kroz proletnu toplotu i procvetale vocke, udari mraz i ledeni pljusak. Na vetru, koji povija kišu, po rekama, lada Arandela Isakovica, puna konja, što beše na putu, preko, k Turcima, bi zahvacena vodom i prevrnutu. Jedva ga izvukoše, vec ukocenog.

Kad su ga doneli doma, nastade takav vrisak i lelek po kuci, da se niko i ne zacudi kad ona tiho, pomodrelim usnama, naredi da ga prenesu u njenu

Milos Crnjanski - Seobe I

odaju, na veliku pec, kraj koje beše postavljena široka, mletacka postelja. Ona je vriskala od straha, da ne umre i da je ne ostavi, bez zaštite, sa malom decom, tu, medu tom poslugom njegovom ciganskom, što je licila na razbojnice.

Tog dana je Vuk Isakovic prelazio sa pukom, celo pre podne, preko jednog uskog brvna, kod varoši Kremsminstera, u Austriji. Bio se nacinio nered medu vojnicima.

Jedan zec pretrca mu preko puta.

— Uh, da se most ne sruši — pomisli, ili da mu prtljag možda ne ode u reku? Pa zatim, upivši pogledom vlažno nebo što se bilo naoblacilo, zauzda, brižan, konja i upita kapetana Piscevica, koji je jahao kraj njega: »Cto znaci pri zahodu Solnca ovo znamenie Piscevicu? Dojdosmo zdravo i u spokoju. Na putu prah razveja vetar, aki neku zavesu. Telo dšeri moje male, prvoroždene, sie v minutu može bit razbolesja? ...«

Ne pade mu ni na um da pomisli da ga žena, kod kuce, vara.

IV - ODE VUK ISAKOVIC, ALI ZA NJIM ODE I FRUŠKA GORA

Arandel Isakovic bio je poceo da se davi, u hladnoj vodi, zajedno sa jednim konjem, što je prednjim kopitama prskao u vis mulj, a zadnjim zamutio svu vodu uokolo, žutim peskom.

Kad se prevrnu cun, zidine Beogradskoga grada, nad vodom, izvrtoše se i, za casak, u ocima mu ostade samo nebo. Zatim, jedan tren, proticala mu je pod ocima reka, ali neverovatno široka, kakvu je nikad ne vide sa lada, sa obalama što mu se uciniše skoro na dva tri sata hoda. Odmah potom utonu glavacke u neku bezdan žutu, zelenu, tamnu, pa sasvim mracnu i ledenu, što se sklopi nad njim.

Kad se opet pojavi, u svetlosti nad vodom, medu konjima pobesnelim od

Milos Crnjanski - Seobe I

straha, nije mogao da vice, jer su mu grkljan i usta bili puni peska i vode. Dubina pod njim, međutim, postade klizava i bezdana i on oseti kako ce propasti kroz nju, prvo nogama, zatim i rukama i glavom, kao kroz neku prazninu, po kojoj je, uzalud, pokušao da se penetra, da gazi, da puzi cetvoronoške. Sa prstima i noktima punim konjske dlake, kojom mu se napuniše i usta, on se dohvati trske, zatim panja, na koji ga izvukoše, sveg ulepljenog blatom što mu je curilo sa ociju, iz ušiju, iz nosa.

Drhcuci kao u bunilu, pri prenosu kuci, on je osecao, pobedonosno, kako se, u gužvi konjskih sapi, nogu i njuški, pojavila, nad vodom, i njegova glava. No više puta još, tog dana, njemu se cinjaše da opet mlatara rukama i da se opet tiska, daveci se, u strašnom metežu konjskog mesa, dlaka i ledenih talasa. Cinilo mu se da tone, uzalud se naprežuci da zastane u padu glavacke, cetvoronoške, puzeci, valjajuci se opet, kroz tamu.

Skinut go, istrljan peskom, pa zatim zavijen u ovnujske kože, Arandel Isakovic je donet pred svoju kucu kao mrtvac, ali sa ocima koje behu širom otvorene. Sav modar, on je drhtao, ali lak od nekih hladnih tica koje su htele da mu izlete iz tela. Cinilo mu se, prostrtom na jednom cilimu, da ne treba da se mice, jer po njemu još teku obe obale, tršcaci, nebo i njegova kuca, što kao da se razliva.

Dok ga pronesoše kroz jauk i plac i lepršanje golubova, trceci sa njim kroz blato i preko balvana, on iznenada oseti ludu želju da ga unesu u njenu odaju. Kao da je trgovao, nasluti, da je došlo vreme da je kupi.

Tako je, na zemljanoj peci, kraj njene postelje, osetio kao da se uznosi na nebo. Ni za trenutak nije se setio brata, ni za trenutak ne izadoše mu pred oci njena deca. Bio je sam, u nekoj prijatnoj, visokoj hladovini. Ni najmanje nije mešao sebe sa bratom. Sam samcit, on je imao da dobije tu ženu bez ikakve veze sa ma kim. Istrljan rakijom, spasen od vode i mulja, cinjaše mu se da lebdi nad požarom u toj širokoj, zemljanoj peci. Sa tavanicom iznad glave i posteljom belom svoje snahe ispod sebe, zatvoren u cetiri žuta zida, oseti se potpuno odeljen od sveta. Drugo bi bilo da je bio negde napolju, u Zemunu. Ovde, unutra, u svojoj kuci, cinilo mu se da je potpuno bezbedan. Niko to nece saznati. Bio je uveren da ce i ona cutati. A sve ce se dogoditi

Milos Crnjanski - Seobe I

nekako kao u snu. Oboje, između ta četiri zida, mogu mirno da čine što hoće. Kao i te njihove crne senke što se vide na zidu, oni su među ovim zidovima slobodni i nevidljivi. Unutra je bilo toplo. Vatra je huknula. Napolju je zavijao vetar.

Upaljen od vrućine, ležao je na peći, sa punom sveću onog što je spremao. Naredio je da ga presvuku još jednom i obuku. Ona, od stida, ode do prozora i ne smeđe da slugama pogleda u oči, ali ne izađe. Ni onda, kad ga položiše u njenu postelju.

A on, kao uznesen, oseti da lebdi svojim još kat-kad ukocenim udovima. Sebe, i nikoga više sem nje, osećao je u blizini, u toplom polumraku vatre. Drugo bi bilo da je ma ko prošao kroz tu izbu, spolja, iz Zemuna. Ovako, on jasno nasluti da neće propustiti ovo veće.

Plamen žiška sa peći osvetljavao je veliku izbu, kao sa brega. Senke stvari bile su zato ogromne. Na beloj postelji, u tami, Arandel Isaković, ma da je bio potpuno pri svesti, opran, umiven, van svake opasnosti, cinjao se žut i pomodreo, kao da se bori s dušom. Velike senke postelje, stola i jednog crnog sanduka za odelo, padale su na vruć zid, kao leti hladovina drveta. U potpunoj tišini i polumraku, gospođa Dafina bila se približila uz rešetku prozora, pod kojim je neprekidno prolazio šum vode, što je oticala.

Ležeci, sa očima toliko sklopljenim da je osećao kako mu se gornje trepavice spuštaju na donje, Arandel Isaković osluškivao je kako po kuci biva sve tiše. Bojaci se da zaište ma šta, da se ne bi zvale sluga, skoro se nije ni micao, pod crvenim dušekom, iz kojih se talasa, što se njemu cinjahu sad beskrajni kao more, jedva video. Srce ga je tuklo, kao nekim cekicem iznutra, po glavi. Skoro nepomican, sa ukocenim i prikrivenim pogledom, čekao je da dogori žižak, pa da bude mrak.

Gospođa Dafina, na jednoj visokoj stolici, pod kojom su se videle njene snažne noge, u nerandžastim carapama i zlatnim papucama, sedela je naslonjena o prozor. U beloj haljini, sašivenoj sve od samih komadica svile, tako da se cinjao kao cveće bagremova, sa mekim, okruglim talasom trbuha, klonule glave, nasmešena u polumraku, uzvijenim usnama.

Milos Crnjanski - Seobe I

Bila se skamenila, videvši da ce joj dever provesti noc u njenoj postelji, ali je sluškinje ipak otpustila. Obavijajući mu glavu peškirom, natopljenim sircetom, ona mu na grudi, pod košulju, smesti malu ikonu Sv. Mrate, golicajući ga nehotice, nepodnošljivo, pri tome, svojim dugim prstima.

Arandel Isakovic hrabrio se, i po stoti put, mislim da to niko nece saznati. Bio je uveren da ce i ona cutati i, pošto joj je godinama lizao, u snovima, ruke, ponizno kao kuce, goreo je sad od žudi, u sebi, da je smrvi, razgrize, raskida brzo. Nije ni mislio da ce ovako iznenada, posle tako dugog cenkanja, da se reši. Pri tome, pre uvek plašljiv, beše sad potpuno samopouzdan. Između ova cetiri žuta zida, sve ono cega se napolju bojavao, nije ni postojalo. Između ova cetiri žuta zida, smeo je da cini što hoce. Izgledalo mu je sasvim smešno da je ona bratovljeva žena, kad mu brat nije ovde, i još smešnije, da ne bi mogla biti i njegova žena. Izgledalo mu je potpuno cudnovato da bi neko mogao da mu se umeša u ovaj posao i da što pita. Naježivši se, pri pomisli: kako bi vrisnuo ma ko da ih vidi kad budu zajedno zaspali ovde, on oseti, kako je tih polumrak oko njih i kako ih niko ne vidi, između ova cetiri zida.

Napolju je zavijao vetar, pun laveža pasa, i šumila je voda, koju je i on cuo, neprestano, pod prozorom. Unutra je bilo toplo i tako tiho, pod senkama na zidu, se cuše miševi kako trckaju. Beogradski grad i šareni, turski trg, konji što se u vodi dave, velika i plava njegova kuca, blato i mreže, lade i vrela, okrecena pec, kovitlahu se više puta oko njegove glave, ali su svaki put nestajali u potpunoj tišini tople izbe i u polumraku, u kom se ona videla jasno, kod prozora. Gušio se od napora da progovori nešto što bi je dovelo do postelje.

Osecao je vec kako mu prilazi. Brat, taj brat koji mu se vec tri nedelje cinio samo jedna hrpa odora, pletenica, coha i perja, u daljini, kao da i nije više bio živ. Zamišljao ga je, hteo je da ga zamisli kraj ove žene, ali uzalud; nije bio tu. Čak i ta deca za koju je znao da su tu, negde, iza zida, pa placu i drece, bude se u mraku i dozivaju inater, kao da nisu postojala. Nisu bila vidljiva.

Milos Crnjanski - Seobe I

Ta žena kod rešetke prozora bila je pripala njemu. Bio je u to potpuno uveren. Ležeci sa njim, ljubice njega i izgovarace njegovo ime, tepajuci. Umirala ona od požude za onim, ili ne, ne može ga stici. Ovamo on ne može doci, kao ni ta voda što neprestano šumi pod prozorom, kao ni taj vetar. Ovamo ne može uci, kao ni njegov sluga, matori Ananije, koji mu spava uvek na pragu. Brat mu je daleko i, kao taj muž, daleko je i njen ocuh, cosavi Hristodulo, koji mu još uvek duguje za neki duvan. Ni pop, ni njegov ortak Dimce Diamanti, nece moci da mu smetaju, svojim savetima i benetanjem. Sve što je napolju. ostace napolju, a ona, tu, ostace tu, kraj njega. Niko to nece saznati. Bio je uveren da ce i ona cutati.

Opojna neka radost se javi u njemu. Voda, trščak, pesak, nebo, sve je to bilo daleko. Pa i taj Zemun, koji je želeo da sve sazna, i njen muž koji se možda nece ni vratiti.

Ona je bila tu, blizu. U kuci sve leglo. Zaspalo. Ništa se nije više culo, sem vetra i laveža pasa. I neprekidan šum vode što je oticala.

Podiže ruku i velika se crna senka nacini na zidu. Hteo je tiho da je pozove, da je namami, u postelju. Da se svuce. Da se ne zamara, sedeci tako cutke, obucena. Hteo je da joj predloži da on legne na tle, a ona na postelju, tako obucena, da se ne boji. Ili da on ugasi žižak, dok se ona svlaci, pa da legne kraj nje, tek kad ona bude zaspala. Da se ne boji.

No baš kad je hteo da progovori, ona se presamiti preko stolice, vrisnuvši grozno. Tresla je rukama, bleđa u licu kao krec, razrogacenih ociju i razjapljenih usta, iz kojih ipak nisu mogle da izlete reci.

Iznemogloj od bdenja, umornoj i bednoj, uplašenoj i zamišljenoj, ucinilo joj se da je zaspala, baš kada ugleda, pod prozorom kako joj ide po vodi muž, sav obliven krvlju i moka; neobuceni i neocešljani Vuk Isakovic, sa ogromnom batinom u ruci, koja je dopirala do tavanice.

Probudila se, kad joj je dever tiho odškrinuo vrata. Za jedan trenutak ona ga vide, kao da je bio zakoracio u vis, u vratima, koja postadoše vidna. Plav kaftan, žut lik, sa pljosnatim nosom, bradica, retka kosa, za casak stajahu,

Milos Crnjanski - Seobe I

kao u produženju sna, u svetlosti zore, u vratima. Za jedan tren, ona vide, blede, jutarnje nebo napolju, deo krova i jednu granu, zatim se uzana svetlost odškrinutih vrata, na zidu, opet suzi i zatvori u mraku.

Oznojena i razgolicena, pri tom iznenadnom podizanju tela sa postelje, ona mal ne ciknu. Razgrnuvši kosu koja joj beše prosula se po licu, ona vide, u potpunoj tami, belinu peći i zastrtog prozora, zatim crni oblik velikog sanduka njenih haljina i cu neprekidni šum vode, pod kucom. Shvati ono što se desilo, stisnuvši svoja kolena i zarivši ruke u zamršenu kosu.

Bila je provela noc sa deverom.

U prvi mah reši se da to ni sama sebi ne veruje. Ništa od svega toga što joj se u pameti javi, nije osećala; nije bila umorna, nije bila sana, cak nije bila ni zadovoljna. Spavala je kao i inace i, u prvi mah, ucini joj se da je zbilja bila sama. Ispruživši se, ona oseti na telu tragove prošle ljubavne noci i zgadi se. Iznenada, sa mržnjom, ma da je bio mrak, vide kraj sebe, na postelji, i ruke i zube svoga devera, i njegovu retku bradu, cu njegov smeh i obuhvati rukama uplašenim njegov tanak vrat.

Poskocivši skoro po postelji, od užasa pokri dlanovima lice, videvši kroz svoje prste i kroz mrak, u secanju, sve ono što beše sa njom cinio, sve gadosti, strahote i cuda. Cinilo joj se da još jednom oseca, kako joj on liže ruke i kolena i ona se uplašeno pokri dušekom, kao da joj na postelju beše skocio pas. Tresnuvši glavom o zemljanu pec, kraj postelje, dode joj da vice, od straha, u taj zid, videvši šta je ucinila. Tim pre, što je Arandel bio te noci tako neiskazano odvratn, slab i smešan.

Zaplaka, zaplaka tako jako da joj se skoro ucini da place sa uživanjem. Da joj je došao muž, ona bi mu bila rekla zašto je to ucinila. Rekla bi mu bila da je to ucinila zato što je onako osramoti pred svetom, pri rastanku, ne oprostiv se u redu od nje. Rekla bi mu bila da je to ucinila i zato što je uvek ostavljala samu i što odlazi i što se svaki cas seli kao Ciganin. I zato što je htela da se spase iz tih vecitih bara, ostrva, blatišta.

Placuci na jastuku osećala je da svanjava i da se pojedine stvari vec jasnije

Milos Crnjanski - Seobe I

pojavljuju iz mraka. Pod vratima je prodirala svetlost, a prozor u mracnoj sobi svetleo se vec kao neka otvorena, a zastrta vrata, pod rešetkama.

Bacivši se na pleca, pusti da joj suze rone niz obraze i ražalosti se sve više. Nije cula bezbrojne životinjske glasove, u blatu, oko kuće, što su je inace mucili u zoru i ne primeti ni da se pec bila rashladila.

Plakala je nad samom sobom, kao što je to, uostalom, od nekog vremena, otkad joj je muž bio naglo oronuo, cesto cinila. Žalila je sebe neizmerno. Devojački njen život ucini joj se sasvim bedan, kao život neke sluškinje. A i taj muž, koji je sad beše ostavio, i život sa njim, cinio joj se kao jedna duboka nesreća, u kojoj se ona uzalud trudila da nekud ode.

Placuci još jace, ona se seti muževljevog lika i, spustivši glavu na jastuk, poce u mislima, da ga ljubi. Beše lep Vuk Isakovic kad je uze, hladne i glatke kože, koja je za nju bila najdublji izvor uživanja, jer je bila neobicno cista i prijatna. Pogled njegov žut, sa tackicama crnim, tada još nije bio zgasnuo i ona je pamtila još tu svetlost pod dugim, pri kraju širokim trepavicama, kao što se ne zaboravlja zlatna kiša vecernjeg suncanja, videna negde, na rubu mlade šume. I kosu meku i svilenu, što je bila pocela da sedi, nije mogla da zaboravi, ni rumenu gornju usnu njegovu, što mu se trzala, pri osmehu. Od drugih je slušala kako bije ljude i konje pesnicom po glavi, kako preskace stolove kad se napije i sve one gadosti o njegovim Vlahinjama i Madaricama. Ona ga je znala sasvim drugog. Sa njom je on živeo svoj tajanstveni život, od pocetka. Pošto su ih vencali sasvim iznenada i bez ljubavi, on se, skoro dve godine, ponašao prema njoj kao tud covek, uctivo, ljubeci je nežno i pažljivo kao da ce da je razbije i skrha, onako visoku, lepu i slabu. Preskacuci, prekodan, sa svojim mladim oficirima jarkove, i uceci nove vojnike da bacaju citava mala burad baruta u rovove, oznojen i barusav, on je dolazio tek pred vece da povede ženu ma kuda, jašuci sa njom, katkad po celu noc, kroz polja, šumarke, bregove i zvezde.

Ne znajući prvih meseci sa ženom ni da govori jer, ona nije znala nemacki, a on ni grcki ni mletacki, ispomagao se pesmom, igrankom, pogledima i poljupcima. Pošto je rede mogao da je vodi na balove u Brod i Osecki grad, vodio je cešće ženu u lov, na lisice. To mu je, uostalom, bilo jedino

Milos Crnjanski - Seobe I

zanimanje, mesecima.

Sa mekošcu vlažne zemlje i trave, sa šipragom koji je u aprilu poceo da pupi i miriše, sa zelenim padinama brda i svetlih, proletnih nebesa, udisala je tada mlada žena, prvi put, svog muža, kao otrovana. Ni za kakva blaga ovog sveta, ni pod kakvim bicevima i zmijama, ne bi se bila odrekla tog coveka i njegovog cudnog osmeha, koji nije videla nikad pre, na licu svoga ocuha, ili brace, svojih Grka.

Naslonjenog uz neko stablo na vrhu brda, ležeceg poleduške u visokoj travi, umornog od ljubavi pod gustim granjem, beše ga zapamtila cistog lika, ma da beše iznuren od života koji nije razumela, ni znala, dok joj ga Arandel Isakovic nije ispricao i protumacio. Tako je bilo dovoljno da gospoža Dafina pomisli na prve godine svog braka, pa da se pred njom podignu brda, grane što pupe, široke slavonske doline i nad njima igra oblaka. Noci pune trava, tame u šumi, žbunje sa divljim. crvenim plodom, žubor voda, a narocito svetlost neba, zvezda i sazvežda, prolazili su nad njom, kad se secala na prve godine sa mužem. I tako joj se, kroz plac, cinio Vuk Isakovic i njegova koža i njegove oci, usta, kao neko bilje i sazvežde koje nije mogla da zaboravi sve dok joj se, u mislima, ne pojavi onakav kakav je sad: krivonog, podbuo i težak, kao bure.

Presta da place i sva zadrhta, kad se seti kako brzo prodoše te lepe godine, cim on prvi put ode u rat, a ona prvi put rodi. Iz rata se bio vratio ugojen i cudljiv. Nisu više išli na igranke u tvrđavu, niti je više onako cesto jahao sa njom. Citavo jedno selo beše naselio, pod gradom Varadinom, sa ocem, i celo prolece hodao je bos, po blatu do kolena, vodeći svoje nove ljude u baruštine, da oru. U neizmernoj dosadi te godine, dok je dojila dete, ona prvi put oseti da je on gleda kao i neku stvar u kuci, kao postelju, pec, njen sanduk sa haljinama, svojim žutim, svetlim ocima. Svemu je bio kriv njegov otac. Taj ga je vodio za sobom svud.

Kada ode iz vojske, kao bajagi bolestan, i poce trgovati, njen život postade sasvim uzaludan. Ostavljaše je svud samu, na vodi, od Galca do Beca, vecinom bez novaca, u nemaštini; niti je pitao što kad bi se vracao. Posle ponovnog njegovog ulaska u vojsku, poživeše kratko vreme vrlo veselo, ali

Milos Crnjanski - Seobe I

je zatim ostavi, odlazeci i po drugi put. Tada je bio poceo da se druži sa kaluderima i još više se promenio. Vratio se cutljiv, sasvim tud i debeo.

Kad je po treci put odlazio, ona više i nije pokušavala iskreno da ga zadrži. Neiskrena i lažljiva, cinila se da ga strasno ljubi, ali taj plac kojim je zalivala svoje poljupce nije više bio gorak. Kao ni njegove oci što nisu više bile svetle.

Pa ipak, ljubomorna i jedra, pokušala je da ga se naljubi što više, da ga se nauživa, zažmurivši pred javom. Imala je u sebi duboku slutnju da je on više ne voli i da se nece živ vratiti. A kada se vratio, beše sasvim izmenjen, oronuo naglo i cudan. Zidao je crkvu nasred sela. I po izgledu, i po godinama, mogao je da joj bude ne muž, nego otac.

Pa ipak, i tada još, trajala je medu njima neka veza tajanstvene slasti, što beše nevidljiva i nedokuciva. Cudan i tužan, on je za nju imao pogled kojim nije gledao nijedno drugo bice. Slast sa njim, kraj svih neprijatnosti, bila je za nju još uvek neuporediva i divna. Njegov lik, glas, ime, misao na njega, dodir sa njim sinuli bi još uvek, u njoj, kao vatra. Iza njih, sve je bilo samo jedna nepregledna ravan beskrajnog, prljavog snega.

Tako je mislila o mužu gospoža Dafina, iznemogla od placa, umalo ne zaspavši opet.

Trzala se tek od studeni što joj se uvlacila u postelju. Kad, najposle, otvori isplakane oci, vide da je svanulo i da je napolju svakako hladan, kišovit, tmuran dan.

U životu gospože Dafine Isakovic bilo je dosta nesretnih i tužnih dana, kao, uostalom, u životu svih žena, ali nijedan nije bio tako tužan i težak, kao taj prvi dan njenog brakolomstva, dan vlažan, hladan, sa sivim nebom.

Gospoža Dafina osetila je i pre, nekoliko puta, koliko je žena bedan stvor, igracka, stvar u kuci i gledala svoj život sasvim prazan, ali joj se nikad nije cinilo sve ono što Bog sa ljudima radi, tako strašno, kao u kuci svoga devera, toga dana. Oceva kuca, naslage duvana, cohe i druge robe, tetkina

Milos Crnjanski - Seobe I

soba, puna ikona i kandila, u kojoj se isprosila, pa sve ostale kuće i odaje, u kojima je živela sa mužem, prodoše joj kroz secanje, tužne i prazne, bez ikakvog smisla. Ipak su one bile prijatne donekle, ali ova četiri žuta zida, šum reke, senka postelje i peći, bili su užasni u svojoj neprekidnosti, nepomicnosti, skamenjenosti.

Bez kajanja, uostalom, zašto i da se kaje, ona uvide šta je učinila. Nije mnogo mislila o tome kako će to da sakrije. Bilo joj je ravnodušno da li će to, na neki način, doznati čak i muž, tamo, negde, daleko, u svetu. Zaplaka samo pri pomisli da će opet da rodi.

Najposle, taj muž je to i hteo. To nije bilo prvi put da je odlazio i ostavljao je, ostavljao je kao i svoje konje i sluškinje. Bez nežnosti, bez narocite žalosti, bez smisla. Odlazio je u rat, u nešto potpuno neshvatljivo i užasno za mozak gospođe Dafine, koju je, pri samoj pomisli na onaj njegov strašni ožiljak od sablje, prepadala muka. I inace, kakvog je to uopšte imalo smisla što mu beše žena? Zar nije više brinuo za svoje crkve, vojnike i konje, nego za nju? Pa i tu svoju decu voleo je, nju i ne računajući uz njih. Osim toga, koliko sve žena nije imao, osim nje?

Tako, razmišljajući, bi joj malo lakše. Ovaj drugi učini joj se, ipak, utoliko bolji što je znala da će živeti u bogatstvu, gospodstvu i bez seoba. Muž, mislila je, ne može se vratiti. Ne, ovoga puta, neće se više vratiti. Katkad, u njenim uspomenama, on će joj se javljati na nekom brdu, u nekoj šumi, u snu lep kao jelen u proletnom sutonu, ali biće dana kad će joj biti odvratan, kao neki medved u smradnoj pećini. I ona zaplaka opet. Pošto je ljubav tako bedna, ona će živeti bez ljubavi uz ovog, suhog, žutog čoveka, što na kantar meri srebro i što joj liže ruke, ponizno kao psetance. Život će joj proći tako, mimo i prijatno, bez one užasne lupe, vike i nemira, koji je uvek nastajao čim bi joj se muž vratio.

Pri pomisli na Arandela Isakovica, on joj se učini manje odvratan no nocas, čak se, setivši se poneceg što je sa njom cinio, prijatno zamisli, i raskalašno nasmeja. U prvi mah, izvesne stvari, koje sa mužem nikad nije doživela, bile su joj se učinile mnogo više bljutave, nego sad, kad ih se opet setila. Dever joj nije bio baš sasvim nedorastao, kako je isprva mislila.

Milos Crnjanski - Seobe I

Najposle, možda je posle onog prvog, strašnog i obesnog, i trebao da dode ovaj koji joj se sad ucini ako ne i drag, ali svakako vrlo umešan da joj se dodvori i omili. Rešila se da mu ništa ne prebacuje, ali da ga prisili da je uzme za ženu.

Kad joj sluškinje dodoše, ona se, u prvi mah, opet prenerazi i prepade, setivši se šta je ucinila, ali se posle, pod mirnim pogledom tih žena, smiri i sama. Ostavivši svoje nanule kod vrata, one joj pridoše, ne govoreci ništa o sebi. Tako se onda i ona nacini, kao da i ona odnekud ulazi, ne pricajuci o sebi, krijuci cak i oci. Rece da ce ceo dan ostati u postelji, jer je boli glava. A kad joj one rekoše da je kir Arandel otišao Turcima, u Beograd, da preveze prodane konje, ona se malo trže i izjavi želju da joj spremne vodu da se opere i izmije.

U beznacajnim događajima, tako, prošao joj beše taj dan i ne dade da opaze na njoj što joj se dogodilo. Primetiše samo da je jako uplakana i to se posle po kuci rašcu. Matori Ananije, koji je spavao svake noci na pragu, pod glavom sa velikim i zardalim handžarom, pricao je da cu jedanput da je cikala i vriskala. Posle se rašcu po kuci da se brat bratu i ženi javlja, sav krvav, rasecenog lica i odsecene glave, jašuci na velikoj žabi i hodajuci po vodi. Zato su, pomisliše tada, tako strašno urlali prošle noci psi. Uostalom tako se i, glavom sam, pokojni Lazar Isakovic javljao, kao da je trgovao oružjem po vazduhu, celu jesen, pre osam godina, a sve zato što mu sin nije, po smrti, probušio srce iglom.

Prvi dan njenog brakolomstva ucinio se gospoži Dafini Isakovic, zbilja, beznacajan. Predvece, ona se oseti iznemogla od iščekivanja da se nešto neobicno dogodi.

Prepodne joj beše prošlo u placu, razmišljanju i kindurenju, a posle podne u cekanju kir Arandela, koji beše otišao, preko, u Beograd, da preda Turcima konje, sa kojima se beše mal ne udavio u Dunav.

No i to poslepodne prode, u velikoj žutoj kuci, punoj brašna kao kakva vodenica, tako ravnomerno, praceno šumom vode što je proticala, da je gospoži Dafini došlo da vice, samo da bi prekinula svojim glasom tišinu, koja je, u mirisu i prašini ustajale pšenice i raži, bila zagušljiva.

Milos Crnjanski - Seobe I

Žao joj nije bilo što je muža izneverila, ali joj se smucilo, videvši kako se, pri tome, ništa ne menja. Noc je bila provela sa rođenim deverom, ali to ne mrdnu ni jedno zrno zobi na tavanu, iznad njihovih glava. Osetivši i pre, kraj sve svoje vlasti, da leži po kuci kao neka stvar, oko koje mimo obilaze, bila je željna sad da se kuca oko nje prevrne, a mrtve stvari, nepomicne i uvek iste, razdražiše je i uznemiriše. Bila je zaželela devera, da bi joj obećao, pre svega, brak i da će je odvesti odavde, u onu novu kucu, u Budim.

Naredila je sluškinjama da joj dovedu decu, ali ni to ne pomože.

Manja devojcica, sva krastava, ležala je povijena i povezana kao odojce. Svojim žutim ocima, sišuci palac, buljila je u tavanicu, preplicuci nogama. Bila je uprla oci, pune crnih tackica, u tavan, i ne primetivši da je prenesena iz jednog kraja kuce u drugi. Starija pade, u prvi mah, plahovitom radošću materi u krilo, ali je isto tako brzo i ostavi, igrajući žmurke među šarenim haljinama što su visile iza peći. Gospođa Dafina ubrzo uvide da nema šta joj deci da govori, niti ima zašto da ih gleda. Posmatrajuci ih, uciniše joj se blesava i tuda. Za sve vreme nju deca i ne primetiše. Viseće šarene krpe, rešetka na prozoru, a osobito založena peć sa svojim crvenim požarom, privlacile su detinje poglede, i ali njen jad i uplakane oci ni najmanje. Čak i sa njenog krila, njene su cercice pružale ruke prema daljim stvarima, kao prema nekoj drugoj obali, za koju se otimahu vrišteti, kao iz ruku nekog džina. Tako ih, najposle, zajedno sa sluškinjama i kucicama, otera.

Dade zvati ženu Dimce Diamantia, onu zakonitu; jednu dugacku crnu metlu, koja je po ceo dan pajala po kuci, odevena uvek sa mnogo preveza. Ta žena je znala da gleda u karte, a volela je i da prica, cupajuci pri tom, zamišljeno, uvek istu svoju bradavicu. No i to beše uzalud. Gospođa Finka Diamanti isprica svega kako je jedan konj, od onih što su se davili, nasrnuo, na obali, na njenog muža, koji je bio istrcao da spasava davljenike, a narocito svog ortaka Arandela Isakovica, o čemu je ceo Zemun pricao. Odmah zatim ode.

Tako, kad se beše smrklo, gospođa Dafina opet ostade sama. Obuzeo je beše užas od tog dosadnog, mokrog dana, od kojeg je, još nedavno, toliko

ocekivala.

Sve joj se cinjaše nekako besmisleno. I to što je ucinila, ali i da nije ucinila. Sve ono što je beše dever Arandel nedeljama govorio, ucini joj se sada pravo. Ma da se jasno secala još cele te ljubavne noci, oseti da bi mogla za cas i da je zaboravi, tako da joj više nikad ni na pamet ne bi pala. Osobito ako bi joj se muž iznenada vratio. Osetila je i to da joj preljuba neće donositi neke radosti. Mogla je to uciniti isto tako, ma s kim drugim, sutra opet, a da joj ne izgleda baš narocito nešto važno. Zato poce da razmišlja i da se teši bogatstvom u kome ce od sada živeti, ako se preuda za devera. Promisli, kakve ce nove haljine da poruci, i, kao da ih je vec imala, oseti svilene komade na svom telu. Pri toj pomisli, ipak, ne samo da nije osećala neko narocito zadovoljstvo, nego je naslutila čak i neku žalost. Cinjaše joj se svejedno da li pripada jednom bratu, ili drugom, a što se nje tice, ucini joj se, to posle podne, da bi pristala da pripada obojici. Šta više, i drugome, ma kome.

Ceo ogroman suton video se kroz prozor, i, na vodama razlivenim, hladno, sivo nebo. Reka je bila mutna i žuta, puna blata, a vrbaci, što behu vec krenuli da pupe, bili su premrzli poslednjih, iznenada hladnih dana. Nad ostrvima, medutim, na dnu neba, bilo se otvorilo veliko plavetnilo, u kom se jasno pojaviše, iz svetle i vlažne veceri, minareti i bedemi Beograda. Kreket žaba, oko kuce, zapoce da huji i brekke.

Veliki, svetao komad neba bio je osvetleo i jedan zid u izbi, u kojoj se prevrtala od dosade i ocaja, skoro placuci, gospoža Dafina, izgubivši iza peci jednu svoju zlatom vezenu papucu, a drugu kod vrata. Ležeci pod velikom i starom ikonom Hrista, dode joj želja da ugasi žižak, ali, neocekivano, ona oseti strah od mraka što se spuštao. Ne usudivši se da dohvati svoje papuce, ona se jedva i micala, ležeci poleduške na jastucima, u neizdržljivom dimu od njenog neprestanog pušenja. Otežale glave, ona tek sad primeti da je u odaji skoro mrak.

Zidove i stvari bila je vec obuhvatila pomrcina, samo prema peci, na jedan zid, padala je siva svetlost poslednjeg, vecernjeg osvetljenja, sa reke, i gubila se, iza zavese, kod postelje. Mracan, veliki sanduk njenih haljina

Milos Crnjanski - Seobe I

dizao se crn sa tla, kao neki visoko zatrpan grob.

U dimu turskog duvana, gospoža Dafina gledala je svetlost prozora, kao što se u mracnoj noci zagleda u svetao Mesec. Ležeci umorna, od misli, gospoža Dafina cu, naglo, iza sebe, trckanje miševa. Tek tada oseti da je mracno u izbi i htede da vikne, ali joj glas zastade u grkljanu.

Otvorivši širom oci, ona tek sad vide da se nije za vremena spasla iz mraka, koji je beše opkolio, a kojeg se tako užasno plašila. Sem bele peci, na kojoj se sušio jedan caršav, kao avet, i svetle rupe prozora, sve ostalo u velikoj mracnoj izbi beše propalo u duboku pomrcinu, sa šumom vode. Ni stolovi, ni postelja, ni vrata više se nisu videli i ona, užasnuta, primeti da ne može na cilimu da spazi više ni svoje papuce. Psi su urlicali napolju.

Zagušena od mraka, nije mogla da vikne, a, premrla od straha, nije mogla da se makne. Tresla se od jeze i osećala je kako je, s nogu, obuzima ledena zima. Osetivši sve prste na nozi kako joj se koce, ona ipak nije mogla da nogu pokrene, a želeći da se digne i pobegne, ona oseti kako se, naprotiv, sve više u jastuke zariva.

Ucini joj se da se caršav, na peci, podiže i da kroz zavesu, kod postelje, duše hladan dah. Zgrcena, razrogacenih ociju, drhcuci sva, ona vide kako iz crnog velikog sanduka, u kome su bile njene haljine, kuljaju i gmižu miševi. Sa vriskom u grlu, presamitivši se preko kolena, primeti oko tog sanduka žabe, zmije, puževe, u blatu, uvijene u klupce, kako se gnjece, gaze, kako vrve.

Sa ocima koje su htele da joj ispadnu iz ocnih kapaka, ona primeti kako joj se beo caršav, sa peci, približuje sve bliže. U isti mah, oseti da neko stoji iza zavesu, u mraku, i, razbarušivši drhcucim rukama svoju kosu, tresuci se od zime, kao u ledu, vide kako se iz pomrcine pojavljuje jedna ruka.

Prsti su joj, beli kao krec, puzili svaki zasebno, grceci se, sve bliže. Bila je sišla sa osvetljenog zida kao neka bela macka, puzeci po stvarima i po peci. U taj mah gospoža Dafina primeti i drugu, koja joj beše zaobišla sa leđa i koja je hvatala i gnjecila njene haljine na zidu, razbacivši ih po tlu. Vrisnuvši najposle prigušeno, ona pred zavesom spazi i trbuh, ogroman

Milos Crnjanski - Seobe I

trbuh svoga muža, njegova usta i oci i nos, ceo njegov lik na belom caršavu, krvav, sa preklanim grkljanom, i crni klobuk, što je lebdeo nad tom glavom.

Kad se zaljulja zid, iza tog prividenja, ona još vide neko zlatno klasje i brda što se prosuše kroz zid, zajedno sa talasima žita, raži i zobi, sa tavanice. Zatim sinuše pred ocima njenim citavi kolutovi zvezda, plavih, ljubicastih i žutih, i preliše je vanredne mlake vode, nad kojima su tekla i nebesa. Ciknuvši grozno i skocivši u vis, ona se nade, lice u lice, s mužem, krvavim i užasnim i ugleda pred sobom Vuka Isakovica, koji se raspadao. Tako se ugleda, u snu, strašni neki medved, kad se bežeci iz šume, od vukova, iznenada, istrce pred neku stenu.

Tako pade i gospoža Dafina, tresnuvši rukama u mrak, odmah prvog dana preljube, povredivši u sebi porod.

Tako su vrucine mozga i strah, praznine i obmane vecernje, mrak i luda prividenja gospože Datine, upropastili mir kuće Arandela Isakovica, u tom prolecu što je, posle tih zadocnelih i cudnih mrazeva, sinulo toplo i neobuzdano.

Gospoža Dafina nadena je, onesvesla u mraku, ležeci u lokvi krvi. Od nje je dve nedelje oticala krv i nikakve joj babice ne pomogose. Pogurena, žuta i suva, sama koža i kost, jedva je mogla da ucini ona cetiri koraka od postelje do prozora sa rešetkama, gde su je nameštali na jastuke.

Otuda, ona je mogla da gleda od jutra do mraka tok reke, cvetanje ostrva i promene nebesa.

Izuzev cas ujutru, kad joj je dolazio jedan stari hecim iz Beograda, koga je dovodio na svojoj ladi sam kir Arandel, a koji je lecio nekim travama što ih je morala piti u toplom kupatilu, i veceri, sredom, kad joj je dolazio lekar cak iz Oseka, koji je svaki put dobijao dukat, a koji je lecio nekim gvozdenim cevima, položivši je, pun sat, tako da je ležala skoro glavacke, ona inace beše slobodna i svi je ostavljahu na miru, to jest svi je napuštahu.

Milos Crnjanski - Seobe I

Sluškinje od straha, komšije, jer se cinjaše tako žuta da je izgledala samrtnica, a kir Arandel, kir Arandel, jer se gadio.

Bolesnica beše uostalom mirna i necujna. Od one strašne večeri ostadoše joj oci razrogacene, velike, modre, inace se beše sva promenila, sasušila, zbabala. U ruci sa maramom od mletackih cipaka, sedaše skoro nepomicno kod svog prozora. Za strašnim vriskom, kojim je vriskala svu noc kad je iz nesvesti povратиše, nastala je u njoj potpuna tišina.

Promena je bila tako brza i užasna da joj skoro pomuti mozak. Bogatstvo, šaren život u Budimu, ponizna ljubav njenog žutog devera; mladost koju beše tek zaželela da proživi, sve je to oticalo u grcevima, u njenoj krvi. Shvatila je za cas da ce poružneti, zbabiti se, da ce se kroz koji dan vuci kao senka. Nije se zacudila ni kad posluga poce da je zanemaruje, ni kad joj dever poce od kuce da beži. Cutala je uporno, provodeci dan za danom kod prozora, nad vodom.

Tu, sem retkih, šarenih lada što su odlazile i dolazile, nije se ništa menjalo i sem rogova ladarskih dubokog, potmulog glasa, nije se ništa culo. Laste su, te godine, tek mnogo docnije pocele da stižu i da se izvrcu, u niskom letu, nad rekom.

Svaki dan ona je nalazila, na istom mestu, nad prozorom, roj mušica, sjajnih kao uzvitlan pesak, stabla ribarskih mreža što su virila iz blata, vrbake što su dan za danom bili sve gušci i sve tamniji, zelena ostrva i lelujave tršcake, a nad njima, zemljan, žuti breg tvrđava. Široke vode znala je vec, kao i bele minarete što su, u podne, lebdeli u toplom vazduhu nad gradom.

Tako se naviknu da primeti sitne promene u svemu tome vidljivom, pa i nevidljivom. Kroz nekoliko dana vec, ona je znala, po boji vode i vrbaka, koji je cas dana. Uvece, znala je po boji neba i obliku oblaka da tacno nasluti vreme za sutrašnji dan. Primetila je sprud koji se beše pred ostrvom pojavio iz reke, i koji se, uskoro, sav naseli pticama, među kojima prepoznade rode sa dugim, crvenim nogama.

Milos Crnjanski - Seobe I

Uskoro, slutila je sasvim do kraja, kako se događa zalazak Sunca, a isto tako i sve pojave svitanja, koje je primetila, kao kroz san, prišavši svom prozoru, katkad, odmah posle ponoci, mucena nesanicom, uplašivši sluškinje koje nisu više smele da je nocu ostavljaju samu.

Gadeci se sama sebe, ona nikako nije verovala da joj se bliži smrt i da je to njeno sedenje kod prozora, lagano umiranje. Pružajući ruku u topal vazduh, kroz rešetku, osetivši kao da može da je provuce kroz mlaku površinu reke što je proticala, ona je svojim telom naslutila i pesak i trske ostrva i granje vrba što beše uveliko zapupelo, i toplotu po vrhovima brda, a uvece, pri svlačenju i leganju, veliko, nedogledno plavetnilo neba, između raznih zvezda i sazvežđa, koja su redom dolazila u četvorokut njenog prozora i tamo jedno vreme stajala i treperila.

Sa upornim cutanjem verovala je da će je lekari spasti i da će se oporaviti. Naslutivši da više neće biti onako lepa i da će joj, usred tela, ostati ta užasna, otvorena rana.

Ne bez mnogo placa, iskamčila je od kir-Arandela obećanje, da će otici do patrijarha Šakabente i da će izmoliti, nekako, sveštenika, koji će je od jednog brata odrešiti, a za drugog privencati.

Za decu nije mnogo marila i nije želela cesto da ih vidi. Beše joj žao samo da su obe devojke i da će i one, kad budu kao i ona, žene, toliko patiti.

Jer osnovno osećanje gospože Dafine, tih dana, kada je sedela kao uzeta, beše jedna bezgranična zavist prema obojici muškaraca, koje je volela i mrzela, a jedno neizmerno preziranje sebe same.

Nemaština, samoca, boleština, sve joj se to učini ženska sudbina, kao i to bedno ostajanje i cekanje sad na jednog, sad na drugog. Seti se, odjednom, kuće svojih u Trstu, gde je bila ili lutka odevena šareno, ili sluškinja koja je uvece i ujutru svlačila, i oblačila, bracu i matorog ocuha, ribajući svake subote kantare i kamene klupe, oko tezge. Seti se i braka u kome je bila tako sretna.

Radala je decu, seljakala se, ali ne znajući nikad ni kuda će, ni zašto.

Milos Crnjanski - Seobe I

Radosti njene i žalosti dolazile su potpuno slucajno, a najmanje po volji njenoj. I ova preljuba, i ovo uživanje sa jednim novim i drukcijim muškarcem, krišom, došlo je bez njene volje, po njinoj volji, neumitno. Stvar, stvar je bila, kao što ce to i njene kceri biti, uzimane i ostavljane, iscmakane i odbacene, lizane i udarane, bez reda, bez smisla. Sva ta ljubav prema njoj, zar nije bila kao neka rasonoda te dvojice?

Ipak, da je Vuk Isakovic bio kod kuce, on se ne bi bio gadio nje. Ova toplota proleca i ove vode setile bi ga njene mladosti. I ako je sva žuta, ružna, zbabana, njemu bi još uvek bila lepa. Nosio bi je na rukama od postelje do prozora. Voleo je decu, pa bi ljubio decu. Nju bi položio tu, pod nastrešnicu, u zavetrinu, na sunce. Zatvorila bi oci i videla srebrne, mesecinom polivene šume, još jednom, snežna polja iza oseckog grada, trag lisica, jahanja, dah njen, kao maglu, prošlost. Ne bi je možda više ni ostavio. Položio bi joj široku svoju ruku na trbuh. Bolovi bi uminuli.

Suzeci, medutim, gospoža Dafina, kraj svega toga, slutila je da joj je više stalo da oseti ovog drugog, sa kojim beše provela samo jednu noc, isprva tako beznacajnu, groznu, odvratnu, kao i ta njegova glatka žuta ruka, tvrda kao cilibar, isprva tako bojažljiva, u mraku.

Vuk Isakovic beše otišao, a za njim nestajahu i slike njenog prošlog života, vec mutne, i sva ona brda što ih vide poslednji put, na rastanku sa njime.

Arandel Isakovic ostade joj jedino, sa svojim cudnim rukama, kojima se prvi put predade kao od dosade, ali kojih se sad rado secaše, svakim danom sve više. Osecala je da je sve uzalud. Kao stvar je doneše u kucu, kao stvar ce je i izneti, da bi se nacinilo mesta drugoj, koju ce isto tako milovati recima, obasuti srebrnim novcima, moliti ponizno i ljubiti drhcuci. Zažele zato da bude opet, što pre, bar vencana.

Što se Arandela Isakovica tice, njemu se, zbilja, cinilo da ce pomeriti pamecu.

Niko mu ovo nije prorekao, nikako to nije predvideo. Cela jedna lepo zamišljena kula, puna vanrednih trgovackih uspeha, beše mu se na glavu

Milos Crnjanski - Seobe I

srušila. U životinjskoj želji, koja mu je život godinama mutila i koja ga je nocu obuhvatala, u carobnim snovima, bio se navikao da kraj svoje ljubavi, prema rodenoj snahi, vidi sasvim drugace. U požudi koju je godinama gušio i sa kojom se tako dugo teturao, bio je navikao da kraj te svoje bolesti, i tog svog posla, zamišlja prijatnim, bez ikakve nesrece.

I, kad je katkad, uznemiren, raširenih nozdrva, pomišljao i na to da ce ta grešna strast biti zagušena, cim sa svojom snahom proživi nekoliko noci; i, ako je, kat-kad, ogorcen, pomišljao cak i na to da je zatim odbaci, kao što je svoje upotrebljene, mlade sluškinje odbacivao, on je ipak na dnu svoga bica osecao da tako nece biti i da u svojoj snahi želi da se smiri, dugo, dugo.

U neprekidnom seljakanju, još za života ocevog, muceci se sa svojim obesnim bratom, Arandelu Isakovicu cinio se život njegove porodice i rodbine, pa i tog ostalog sveta što se beše sa njima doselio iz Srbije, i selio opet natrag u Serbiu, kao pravo ludilo. Videvši oko sebe, svud, baruštine i blato, ljude što su se ukopavali u zemlju i živeli po zemunicama, da bi se u prolece, ili pred snegom, opet odselili dalje, Arandel Isakovic osetio je divlju potrebu da svemu tome stane na put, da se negde zadrži, i da i druge prisili da stanu.

U neprekidnoj svadi sa ocem, koji je išao za vojskom, i bratom, koji je naglo uspevao u toj vojsci, Arandel Isakovic omrznuo je i ostale, što su se sa njima selili. Trgujuci, svojim šarenim ladama, kroz obale i gradove, još šarenije, bio se navikao da sve ostavlja i da sve prezire. Promene predela, kuca i lica, ljudi, sa kojima se sretao, naciniše ga samopouzdanim i oholim, jer on, žut, crn, sa svojim suvim rukama, iako slabiji od njih, nije se menjao i ostajao je isti.

Moc neku natprirodnu osetio je i u svojim talirima, jer gde je njih istresao iz kese, tu su zastajale lade i kuce su postajale nepomicne i njegove. Kretahu se po njegovoj želji i njegovim zamislima i uskoro mu se cinilo da i kiše na njih padaju, i proleca oko njih nastaju, kad on hoce i kako on hoce. Omrznuv narocito vojnike, što su po naredbi matorih i nadodoljenih oficira išli da se kolju sa Turcima, Francuzima, Prusima i Madarima, on je cinio zla

Milos Crnjanski - Seobe I

uopšte svakome ko se selio. Kad mu brat i neki njegovi drugovi počeše govoriti o Rusiji i odlasku u Rusiju, on ih prvi poce prijavljivati vojnim vlastima i podmetati im lažne optužbe, kod katolickih biskupa.

Arandel Isakovic je želeo sav taj svet, koji se beše navikao na ciganski život, da sveže trgovinom. Mrzeo je osobito kapetane, što su mu odvodili ljude na vojnu, a još više te ljude za kojima se cesto selila i porodica. Novac je davao samo trgovcima i zanatlijama, koji se behu naselili i kojima više nije bilo stalo do povratka u Tursku, kad je on zalazio i dalje, trgujuci.

Novcem, srebrom, on je, u neprekidne seobe svoje porodice i svojih rodaka, uneo kvrge, i prisiljavao ih da se skrase u varošima duž reka, koje je on izabrao. U neprekidnom pokretu, sa svojim dželepima i kesama srebra, koje je ostavljao na zajam, on je odabrao sebi mesta, gde je uporno kupovao kuće, vecinom oko crkve, pa obore, bašte i gostione, za koje je davao zajmove, bud zašto.

Tako je bio nedavno kupio kucu i u Požunu, i u gradu Budimu. Veliku, ogromnu zgradu od kamena, sa magazama i podrumima, u bregu, nad vodom. Nije hteo više ni da cuje o povratku u Tursku, još manje o nekoj seobi u Rusiju.

Sa željom za nepomicnim i neprolaznim, iznenada, dade mu se da ispuni i svoju želju za telom svoje snahe, koju je sanjao i voleo, kraj svih bezbrojnih žena koje su mu dovodili, kad bi zanocio, ili zastao dan dva, trgujuci.

Na dnu njegovog života, vec toliko godina, kao na dnu reke po kojoj je putovao, bilo je to telo, kao teški kamen, koje je zadržavalo i njegove lade, i njegova blaga, i njegove poslove i misli; divno, belo telo, na kom je hteo da se zadrži dugo, dugo.

Bog mu ga dade.

I eto, kao da ode za Vukom Isakovicem, kao da ce otici, ostavivši njemu samo taj grozni tok, pomešan krvlju, što tece neprekidno, vec dve nedelje, na njegov mozak.

V - ODLASCI I SEOBE NACINIŠE IH MUTNIMA I PROLAZNIMA, KAO DIM, POSLE BITAKA

Dok je gospoža Dafina pala šaka svome deveru, dotle je Vuk Isakovic, sa svojim ljudima, bio poceo da se penje u Štajersku.

Slavonsko-podunavski polk beše otišao na vojnu, posle smotre u Pecuju, kao prebijeno pseto, ponizan i tih. U razvucenim, iskrivljenim, dvojnim redovima, dizao je prašinu kao stoka, obilazeci sela i baruštine, gazeci od jutra do mraka pesak, livade i blato. Spavajuci na mracnim, velikim senkama šuma, na travi, puk se budio zorom kao pijan, prozebao, sa injem na percinama i brcima, pa je zapocinjao da urla i da peva otegnuto ... ej, ej ... da odmah zatim zamukne, pašuci oružje, videvši da više ne zna gde se nalazi, ni kuda ga vode.

Bio je stigao do granice zemljišta o kome se pricalo po selima i zemunicama njegovim, i svet, koji se nastavljao posle, bio je nepoznati, neizvesni svet, iz kojeg je znao da ce se vratiti sa gomilom mrtvih.

Zbijen, sve više, kretao se dalje kao stado, sve niže opuštenih glava, prelazeci njive i naselja, i ne pogledavši ih. Pri prelazu preko mostova nastajale su gužve i gungule, ogorcene i besmislene. Duge puške, okovane bakrom i srebrom, što ih je puk nosio kao batine, posle nekoliko dana ubrzanog hoda, razdirale su kožu, na desnom ramenu. Kubure, noževi, fišeci, u prevezima na trbuhu otembesiše se o šije ljudske, tako da je puk hodio sav raskrecen, kao da su mu cvornate panjeve privezali za tur.

Prašina, znoj i sitne, crne mušice behu mu se zalepile na nozdrve i ocne kapke. Medu zubima su škrgutali pesak.

Pevaci, što behu isterani na celo puka, umukoše. Za lovackim psima oficira, koji su jahali pred pukom, dimeci iz lula, bilo je potrcalo mnoštvo seljackih pasa, koji su posle, izgubivši trag za povratak, išli povijenih

Milos Crnjanski - Seobe I

repova i ispalih jezika, među nogama vojnika. Ceo puk je smrdeo na loj, izdaleka.

Posle nekoliko dana vec, beše sasvim zatupeo mozgom, u naporu neprekidnog hoda, nošen, kao bujicom, sve dalje, ne znajući kud ide.

Zato, ne gledajući oko sebe, pogledao je katkad u vis, kao da je odlazio sa zemlje. Obuzimao ga je strah od tudine i neceg sasvim ludog.

Zastajkujući sred nepoznatih sela, tiskajući se preko neobicnih mu mostova, zanocivši više puta kraj bunara, nevidljivih u mraku, puk nikako nije mogao da shvati kako je tako, ludo, uopšte mogao i poci.

U okolini Pecuja još su ga stizali kumovi iz napuštenih sela, noseći za njim hlebove. Poneka žena išla je za bratom po cetnaest dana hoda, pre nego što se vratila. Gladan uvece i prozebao jutrom, kraj zapaljenih stogova, tek sad poce da uvida šta je ucinio. Ostaviv svoja sela, ostavljao je i sve što mu beše razumljivo i vidljivo, da zade u taj svet nerazumljiv i nedokuciv.

Seljaci, koje videše pri prolazu, na poljima, orali su jašuci. Jedino još ovce, secahu ih na njihove ovce na domu i poneki konj, mrkov, na ponekog njihovog mrkova.

Inace, poverova se, najposle, u celom polku da ne idu na Turke, kao pre, te im se zemlja kojoj su išli, ucini, zbilja, tajanstvena i neznana. Nastupila je tada duboka potištenost.

Ono što je ostalo kod kuće, poce, u secanju njihovom, kao i u duši Isakovicevoj, da se razliva i da nestaje kao dim. Gledajući pred sobom sve više brda, ravnica barovita sa koje podoše, dode im kao san, sa svim svojim bunarima i oborima. Kao i magle što su lebdele nisko, nad poljanama i nestajale iza njih, raskidaše se, u njihovim mislima, i slike njihovih žena i dece.

Kad se izmeni drveće, prvo na obronku vidika, pa zatim i u okolini, kad im se promeni i zemlja pod nogama i vazduh, koji je postajao zracan, hladan,

Milos Crnjanski - Seobe I

oni se snuždiše sasvim. Velike promene na nebesima dešavahu se pred njima; duž reke se produžiše guste šume, u kojima su lomili žbunje i rili po kišnici divlji veprovi; kopci kružahu nad njihovim glavama i ispracahu ih do podnožja brda, na koja počeše da se, iznemogli, uspinju.

Kao i u duši Isakovicevoj, i u njihovim dušama nastade praznina. Kuce i kucišta zaboraviše, na ženu i decu više nisu mislili, a svoju muku i znoj osecahu sve jace. Bi im mrsko da žive i mrsko da se secaju svojih na domu. Natrag, nisu verovali da ce se ikad vratiti. Mozgovi im zatupeše i ni lik svojih najmilijih više nisu umeli da sagledaju, u zatvorenim svojim ocima, pod sklopljenim, zažarenim ocnim kapcima, sa licem izmucenim od tih unutrašnjih bolova i patnja, više nego od hoda i zamora. Neženjeni su im se smejali, a oni koji su i pre vec ucestvovali u ratovima, raspricaše se po tišini, u polku, otimajući, nocu, usput, sve što im je do ruku došlo.

Posle odmora u varoši Radkersburgu, Isakovic poce da ih lomi vežbama, pri hodu. Ucio ih je da trce sa pištoljima u rukama i noževima u zubima. Tako su pucali, jureci u gomili, u stabla drveca i udarali noževima po granju, urlajući pri tom, u glas, ime Marije Terezije, otegnuto i po taktu. Cim bi se dohvatio sa njima neke uzvišice, zadržao bi ih i rasporedio da trce, pucajuci, u dolinu, a cim bi stigao sa njima u dolinu, zadržao bi ih i rasporedio da trce, pucajuci u breg, kuda bi se pred njima, brzo, iznosila zastava.

Kod mostova ih je delio u dva tabora i licno ih vodio jedne protiv drugih, tako da ih na mostu pomeša i zbrka, vrteći se besno na konju, medu blještécim handžarima, u dimu od baruta, medu njinim zbunjenim gomilama, što su urlale razdražene i krvolocene.

Pri logorovanju, mucio ih je kopanjem jaraka, kraj kojih moradoše ostati ležeci, dok su pod zemljom paljena burad puna baruta.

Iznemogli od tih vežbanja, oni su se neprekidno peli kroz šumovita brda. Bilo je dana kad su pet puta na dan prelazili Muru, koja je krivudala, gazeci vodu. Behu kao izludeli od promena.

Milos Crnjanski - Seobe I

Hodali su brdom, u cijoj senci, dole, ostadoše oranice, sela, crkve, vinogradi koje su videli sa visine, kao tice, a ne kao ljudi. Prolazili su ispod ogromnih stena što su im visile nad glavom. Cisti i bezbrojni potoci žuborili su sa tih stena, i vazduh što je prodirao u grudi kao nož. Porazboljevahu se mnogi.

Prenerazivši se kad videše varoši od kamena, cudne mostove, sprave ciju upotrebu nisu znali, citava brda naslaganih kosa, koje behu prodane ruskim trgovcima. Slušahu svirku za koju ne mogahu da nadu razloga, jer je dopirala iz zidova. Na vrhu jedne kuce, jednog ponedeonika, na krovu, ugledaše, kao živog, jednog kovaca od gvožđa, koji je gvozdenim rukama dizao cekic i udarao po nakovnju. Neki se prekrstiše i zabezeknuše, dok su drugi, izvadivši lule iz zuba, pljuckali ogorceno, duboko uvereni da je to neka prevara.

Behu se opili od vazduha.

Zemlja u kojoj su stanovali, široka, barovita, sa maglama i vrucim isparavanjem, sa nepreglednim šumom i talasanjem trske i vrbaka, sa njenim zemunicama i oborima u blatu, drvenim crkvicama, nestajala je sasvim iz njenog secanja. Ova nova zemlja, sva zelena i hladna, tamnih šuma, sa proplancima nad kojima je nebo treperilo kao duboko, providno jezero, bila je sa svih strana probijena vazduhom, i privremeno, sasvim istisla iz duše njihove onu drugu, vetrovitu. Disahu, udisahu, pognute glave, vanredne planine, na kojima, u daljini, ugledaše sneg, ne verujuci svojim ocima. Prljavi i bedni, prodoše kamenita seoska dvorišta, nadenuta senom, puna stoke i osetiše koliko je sirotinja njina sirotinja beskrajna i blatište, u kom su se naselili, bezmerno blatište.

Naslutiše ogromnu razliku između njine neprekidne patnje i veselja tudeg, kad ih po selima dočekaše gozbe, peceni jarici, udaranje u zvona crkvena i citavi kotlovi vina. Zemlja njina, kao iz sna, javljaše im se sve rede u mislima sa svojim tromim, mutnim, ustajalim rekama, ostrvima zaraslim bunikom, zovom i turcinkom, sa jablanovima i kreketom žaba, kao podzemnim hujanjem. Blatnim i groznim slikama secanja, javiše im se oni koje ostaviše na domu i, prvi put, izrekoše neki da ne misle da se kuci vrate.

Milos Crnjanski - Seobe I

Obilazeci sela, prodoše kraj ogromnih peci i livnica gvožđa, iz kojih su istrcavali radnici da ih vide, odeveni u kože, garavi i opaljeni, crni kao vragovi. Veiiki požari topionica, koji su vecerom osvetljavali citava brda, obasjaše i njih, na nocištu, tako da su sanjali cudne, crvene zveri, zapaljene vode, goruce volove i bivole i pakao.

Obesni i razjareni pri polasku, postadoše snuždeni i ponizni kad su odmicali u tudinu. Nisu više imali snage da lome i krhaju i ne usudivahu se više da diraju žene. Zbijeni u gomilu, stajahu nasred sela, stidljivi. Bratimili su se i sprijateljili sa svakim ko im je prišao, bojažljivo i snishodljivo. Nikad pitomiji vojnici ne prodoše tuda.

Svaki dan, uz to, zamarahu ih vežbama po šumama i livadama. Izgladneli, posle naglih ruckova i pijanki, izubijanih nogu, udoše u varoš Grac, požuteli, sasušeni, zakrvavljenih ociju i mutnog pogleda. Zadiviše stanovnike svojim blještECim, narocito ocišćenim oružjem, svojim strašnim, trceCim korakom i svojim uzvicima, u jedan glas. Carici je poslat ulak, pri njihovom odlasku iz Graca.

Umoran od vežbanja vojnika, Isakovic je ušao sa njima u Austriju, poboljevajuci od grceva u crevima. Sve češce se zato skidao iz sedla. Napuštao je oficire koji su, pevajuci, jahali pred vojskom i sedao je u kola, što su ga kao lešinu vozila i tresla, za oblakom prašine, koju je za sobom dizao puk.

Vozeci se za pukom, kao neki ogromni meh, pun vina, Vuk Isakovic je propuštao kraj kola svet, kao neki san.

Ratujuci godinama, on je bio davno navikao da se vozi u bitke, tako, u kolima, bez smisla i bez razloga, u nekom neizbežnom redu, po volji tudoj, kraj zemalja tudih.

Milos Crnjanski - Seobe I

Ma da nije imao nikoga i nicega svoga u tudini, ipak je nailazio na tragove svojih vojnika, pa i na svoje. Na gradove u kojima je vec jednom bio, gde je docekivao zoru, ili otpocinuo u veceri, u kojima je, i pre nekoliko godina, prolazio medu zidinama i mesecinom obasjanim putevima, kao sen.

Poznavao je krijumcare i skeledžije i nailazio na zaboravljene ženetine svoje i svojih drugova, na uspomene svojih pijanki i nesreca. Tako, dok je prolazio kroz sasvim drugi kraj, kroz suncan dan, dremajuci, iznemogao od bolova u stomaku, javljahu mu se, kao pricine, štale, boleštinama zaraženi redovi kuca, lelecuci ranjenici i kišovite noci, u kojima je živeo nekad.

Nije više bio brižan, jer je bio presvisnuo od besa i ocajanja. Ne samo zato što su ga u Pecuju onako vredali i mucili, vec i zato što mu nisu dali za potpolkovnika, cemu se, ovako mator, svakako nadao i što mu beše, još u Varadinu, obecano.

Osecao je da je raskid njegov sa porodicom potpun, kraj sveg razmišljanja i secanja na nju. Da mu je neko došapnuo da ženu i decu i nema više, on bi i to bio poverovao, u svojoj samoci, u tim kolima, u kojima je jedva mogao da se ispruži od klobuka, gajtana, kotlova i sedala. Setivši se svojih, osetio je koliko pripada drugome, nekome što ga ovako šarenog i nadodoljenog vodi tamo amo, zajedno sa tom vojskom, kojoj je samo noge video, u oblaku prašine, kako idu, u korak.

Propuštajuci, kraj kola, šumarke, doline i proplanke, tresuci se u kolima, Vuku Isakovicu se najposle ucini kao da svet stoji, ali da on prolazi vozeci se besciljno i bezumno. Izdaleka, pred sobom, cuo je ritam trceceg koraka, lupu oružja i glasno ponavljanje slogova, u jedan glas: Ma-ri-ja, Ma-ri-ja, Te-re-zi-ja, Te-re-zi-ja.

Topli mlaz vazduha zasipao ga je, pri prelasku puteva, a prijatna hladovina pri ulasku pod šumu. Dole, na padinama i obroncima, videli su se zaseoci, a po bregovima zvonici crkava, u svetlosti, koju je vetar raznosio kao pljusak.

Milos Crnjanski - Seobe I

Ma da je tacno bio predvideo sve što ce mu do bojišta trebati, ipak mu je pocelo nedostajati i hrane i novaca, a ljudi mu se pceše razboljevati, od vode. Zavideo je svojim oficirima koji su putovali bezbrižno, a još više svojim vojnicima koji nisu znali ni kud idu. Bio je poverovao placu i leleku, pri polasku, i slutio da ce mu ovo biti poslednji odlazak i da ce u ovom ratu umreti.

Naglo je menjao raspoloženje i cud, tih dana. Jahao je pred pukom sa oficirima, dimeci iz lule, da se iznenada baci u kola što su se truckala za pukom. Nakrivljenim klobukom mrdao je veselo uz pesmu, da, posle, opet odjaše i ucuti, udarivši konja cizmom pod sapi. Stenjuci od bola u kolima, cinilo mu se kao da vec nekoliko dana pada neka kiša, kojoj nema kraja, u kojoj se slivaju sa njega ne samo žena i deca, vec i bivši njegov život i sve što je video. Videvši iz kola, nad visokim brdima, kako prolaze oblaci, ucini mu se da se slivaju dole, kao i ogromni potoci kamenja sa vrhova, pod kojima su belila se citava polja dubokog snega i velikih, tamnih senki stena.

Kroz jelovinu, on se peo za pukom, izgubiv posle uopšte iz vida zemlju i sela, dole. Cvrcanje levci, paoca i glavcina uspavljivalo ga je kao i neprekidni šum, pod kolima, opalih grancica i igala, što su bile posule planinu, meke kao mahovina, tako da je tocak zapadao citav pedalj.

U tišini, koju ni prolaz puka nije mogao da poremeti, vrhunci planina ostadoše nepomicni i jasno vidni, tako da Isakovic, ceo dan, ne skidaše sa njih oka. Kao bezmerni talasi približavahu se sve više, sa zavejanim urvinama, rušeci se u doline, u velike, mracne osencene padine, gde su se razlivala u jelove šume, pod kojima je kao voda, kad poplavi, širila se visoka trava, rastuci preko panjeva, kamenja, potoka.

Naslutivši, ovoga puta, svoju smrt, Vuk Isakovic, kao obicno svi debeli i zdravi ljudi, bio se ni za šta rastužio. Kao od brega odvaljenom, došlo mu je da je ipak slabacak i oronuo, i, ležeci u kolima, što su ga lagano vozila za pukom, on se sve više podade žalosti što se sve to dogada, tako, uludo.

Zagledan u gorostasne vrhove, pod kojima se senke modrile u snegu, on se vozio kroz topal, proletni dan i miris jelovih šuma, prošav, u secanju, skoro

Milos Crnjanski - Seobe I

kroz ceo svoj život. Kraj sve užasne težine okolnih planina, među jelama cijele su grane, izdaleka, jednako se pricinjavale kao raširena krila, sa dubokim strminama pod sobom, cinilo mu se sve to vrlo lako i gotovo da polebdi u vazduhu.

Tako je, uobrazivši da je iznemogao, zadržavao kola i polegivao kraj puta, među stare panjeve, suncajući svoj oboleo trbuh, posmatrajuci satima, sa klobukom nabijenim na oci, mrave što su kraj njegove glave vrveli.

Ražalošćen, i u kolima, on je toliko se bio zaneo svojim mislima da mu se cinilo, katkad, da vidi samog sebe kako leži na senu i kako ga voze. Cinjaše mu se da sedi sam sebi do nogu, pod visokim jelama, i vidi svoje ogromne cizme i utegnute butine, kao i razdrljene, kosmate grudi, cipke košulje i srebrne gajtane, kao i visece, debele obraze i pljosnat nos. Cinilo mu se da gleda u svoje velike, podbule žuckaste oci, sa tackicama kraj zenica i da vidi i crni svoj ogrtac kojim je bio zagrnut. Cinilo mu se kao da samog sebe razgovara.

Mladost mu se više ne samo nije javljala u pameti, nego i kad je želeo da je se seti, tamnila mu je u secanju i nestajala, pred uvek istim slikama žene i dece. Ni zlatno doba, što ga beše proživeo u turskim ratovima, nije htelo da mu se izreda u pamcenju, nego se jednako mešalo sa uspomenama na razna mesta u kojima je živeo sa ženom i u kojima mu se rodiše deca. A sve to bilo je tako besmisleno, ovako, izdaleka.

Kao neka senka pratili su ga ta žena, koja mu beše dosadila, i ta deca, što su bila njegova, ali uvek negde u daljini. Vratio se on, ne vratio, osecaj da je raskinuo sa porodicom potpuno, znao je da ce mu ostati na duši. I našto ce mu sve to, kad nije imao ni toliko moci da im cini ono što on hoce, vec je sa njima, i bez njih, morao da se vrti, po volji drugih, kao neki cekrk na vetru? Nadodoljen i glavat, ovako, zar nije pripadao drugome, a ne toj ženi, ni toj deci što su za njim plakala; drugome, što je trebao samo da duhne, pa da on potrci bez obzira, preko brda i reka, na sve strane, ne pitajuci ni koliko bola time sebi nanosi, ni kakav užas za sobom ostavlja, ni u kakvo ludilo pred sobom zalazi.

Milos Crnjanski - Seobe I

Živeći tim strašnim životom, po volji tudioj, zar nije, kao raščerećen, ostavljao komade svoga bica, nataknete na razne kuce, u krajevima kud mu noga nikad više neće krociti? Zar se nije navikao da gleda tako, kao da je vidljivo nevidljivo, a nevidljivo vidljivo i da prođe tamo gde bi bio rado ostao, a da ostaje tamo otkuda bi bio rado pošao? Ne samo posle smrti što neće više moći dolaziti tamo gde mu je bilo dobro i gde ga čekahu rado, nego već ni sada, za života, nije mogao da se vrati u mesta gde je proživio po desetinu godina, pa je hteo i da ostane. Osetio on, ne osetio, najnežnije buđenje proleća, pre dvadeset godina, kad je prebivao pod tvrdom Oseka, ili najtišu tišinu večeri, pod gradom Varadinom, gde se beše naselio, niko ga za to nije pitao. Ni tamo, ni onamo više ne vodi njegov put, nego na sasvim drugu stranu, po tudioj volji. Sa onom strašnom ranom što mu se protezala od grkljana do desnog ramena, zar nije uzalud, mesecima, ležao nepomican, nad utokom Dunava, lebdeći između života i smrti, u oku sa žutom svetlošću razlivene vode, peska i vrhova jablanova? Kroz tri godine, kada je onuda prolazio, nisu mu se više secali ni imena, a jedna Vlahinja, koju je naročito voleo, i placao, nije ga poznala.

Ležeci pod jelama, u travi, uspavan retkim i hladnim vazduhom, sa velikim dolinama i tamnim šumama pod sobom, Vuk Isaković se tako, iznemogao, mucio da se seti ma cega u svome životu što bi ga utešilo u tom cudnovatom zamoru i slutnji svoje smrti, što ga beše obuzela.

Dostižuci teškim svojim kolima puk, što se odmaraše po selima i kod mostova, ili oficire svoje, koji su tražili razonode u lovu i hajkama pasa, odlazeci noću na igranke koje su priređivane u njihovu cast, Vuk Isaković je obično odabirao prenočište na nekoj visoravni, propustivši vojsku u dolinu, tako da je puk nocio nedaleko pred njim, rasturen oko mnogih vatara u šumi, kraj kojih se, obasjani plamenom, ljudi u travi pricinjavahu kao zveri.

Tada obično nestade puta, u mraku što je sve više lebdeo prema vrhovima koji su još dugo bili osvetljeni.

Selo, u koje bi mogao sici, nazirao je uskoro, u dolini, samo kao zbrku kamena u nekom isušenom koritu potoka. Sa gustom šumom što se spuštala na njega, predvođena pojedinim, razbarušenim drvećem, koje je

Milos Crnjanski - Seobe I

bacalo velike senke u travu, pri izlasku iz šume.

Nad selom se raširiše poljane, što su duže ostajale vidne, ispresecane redovima drveća i potoka. U tim poljanama, pred šumom, primetio je još po koju usamljenu kucu, kao panj, i po koje drvo što je izišlo na proplanak, krupno i teško, kao neki medved. Zatim je opet nastajala gusta šuma, gore u planini, a za njom, kao ogromne kamenite zavese, stenje, vrhovi, vrletne zidine. Nebo je nad njima dugo, skoro do ponoci, ostajalo svetlo, zasuto bledim, ali krupnim zvezdama, što su pred zoru postajale sitne, ali sjajne i ustreptale.

Zanocivši kraj neke jele, obično najkrupnije, Vuk Isaković je češće sedeo dugo, među svojim psima, gundajući, dok je sve oko njega već davno spavalo. Okrenut leđima vatri, grejao bi se budan, u proletnjoj noći, pokušavajući, već nekoliko dana, da izleći stomak gladu, vinom i rakijom, zaogruci ga ovnujskim kožama, po savetu svoga sluga.

Po razabacanom senu ležali su mu ljudi, kraj konja koji su udarali, tupo, kopitom u zemlju, u snu. Psi, okupljeni začudeno i zadivljeno oko njega, jer je bdio, dahali su od žeđi i gladi, vijajući se preko dana, čak na drugoj strani planine. Umoran od truckanja kola i iznemogao od neprekidnog razmišljanja, o svom prošlom životu i ženi i deci, posmatrao je pažljivo, dremljiv, kako se na putu koji se video svega jedno parce, bele, kao puževi, kamenice, sve jednim istim pravcem, nedaleko jedna od druge. Tako su se i koci nekog pletenog plota, ispovezivanog šibljikama, redali sve dalje, istim pravcem, nedaleko jedan od drugoga. Velika jedna jela, sa jednom malom kraj sebe, mracno mu se približavala kroz visoku travu, po kojoj se, ostajući na površini, širio neki hladan, nevidljivi vetar. U šumi, koja mu je, s desna, bila na nekoliko korakaji, bio je potpun mrak, ali i na njenoj površini on je video bezbrojne grancice, kao perje. Iznad dubokih provalija tame, pogled mu se opet zaustavi u velikim naslagama snega što se spuštao po urvinama u belim potocima, punim kamenja, iznad kojih visovi više kao da nisu bili pred njim, već u snu.

Čist sjaj plavog neba ukocio mu je oči, tako da je ostajao dugo, nepomicno, zagledan.

Milos Crnjanski - Seobe I

Tad, kao i njegovim ljudima, prvi put mu dode misao i neka nejasna žudnja da se više ne vrati. Uz skitnju smrti koju je osetio sada prvi put i koju na svojim odlascima u rat, do sada, nikad, nije osecao, pridruži mu se i ona neprestana dosada, koju je vec dobro znao, što ga je pratila, uvek, do prvih bitaka. Prebrojavajuci, u pameti, bolesnike i obangavele konje, on je sa beskrajnim preziranjem mislio i na ostale, zdrave, i orne za dalji put i za bitke. Miran i samopouzdan, ipak je prvim psovka obasipao sebe u pameti, pa zatim druge. Neprekidno vežbanje i stalni ratovi bili su ucinili od njega takvog majstora odvođenja ljudi u rat, da je predviđao svaki, i najmanji, događaj koji ce se desiti i mogao, unapred, da prorice i sitnice. Ako mu se desilo da se prevario u ponekom durašnom, vlaškom konju, ili kakvoj teškoj, nemackoj kobili, što imaju nedokucive bolesti i cudi, nikad mu se nije desilo da pogreši u izboru kola, tockova, ili ljudi. Nestašica hrane ni sad ga nije bunila, ma da su sami imali da se hrane i oružaju, ali su mu bili dosadniji nego ikad. Znao je da je glavno dovesti ih tamo, gde ce prvi prevrnuti se pogoden, ali preziranje, pomešano sažaljenjem, pojavi mu se u duši gore, nego inace. Ne vratiti se više i ne muciti se više sa njima, izgledalo mu je, iznemoglom, kao nešto vanredno i nemoguće, što nikad neće dočekati. Prestati jednom ispravljati te ogromne noge što nikako nisu htele, ni umele, da stupe u korak, prestati jednom udarati ih u leđa i trbuhe, da bi se uspravili kad uzmu pušku pred prsi. Ne tuci ih više. Ne tuci ih kad blesavo gledaju u bure baruta koje treba da potpale. Ne tuci ih više po licu, po glavi, po kolenima. I narocito ne vratiti se sa njima. Ne videti onu dreku, plac, skakanje, kao poludelih, baba, lelek i zapevanje, kukanje za mrtvima.

Za Vuka Isakovica, ceo onaj kraj otkuda su došli, u kom je ostavio porodicu, bio je postao otužan. Sa zapovešću da uci ljude kopanju opsadnih jarkova, primao je i zapovesti da ih uci kako ce isušiti baruštine, i koliko ih je ucio pucanju iz pušaka u isti mah, cemu ih nikada nije mogao nauciti, toliko ih je ucio i nabijanju zidova kraj baruština i vrbaka, gde su oni radije stanovali u granju i šiblju, pod drvecem, pa i po zemunicama i kolibama, gde su umirali cuceci. Glup taj kraj, glup, voden, barovit, ravan, bio mu je dosadio i, da je mogao, najradije bi bio otišao, vec davno, da se nikad ne vrati.

Naviknuvši se na vojni posao, ispekavši svoj zanat, on ga je i prezirao, a još

Milos Crnjanski - Seobe I

više te ljude što su mu na domu licili na Cigane, kao i njihova naselja na cerge. I to ne na cerge po Vlaškoj, koje je cestenjejši Isakovic zadržao u pameti mirišuci ih katkad, u secanju, kao ruže, misleći na male Cigancice, nego na cerge prostacke, bedne, fukarske, po Turskoj, oko dubrenjaka. U ljutnji svojoj, sav taj kraj kojim ga je proveo otac i brat, trgujući, on bi bio najradije spalio ili prodao, zajedno sa onim svetom koji beše, baš on, licno, naselio oko Varadina, a koji ga je obožavao.

Uostalom, i kad bi ga obuzelo sažaljenje, a sažaljenje ga je obuzimalo isto tako plaho, posle ljutnje, i onda bi želeo da sa njima ode nekud, dalje od onog života i od onog kraja.

U ocajnoj zbrci misli, ma da mu beše zahvalan što mu cuva ženu i decu, secao se tada brata, sveg sitnog, besom koji se oseca prema onom koji nije prisutan. Sav njegov krpež, sitnicarenje i trgovanje cinjahu mu se tako smešni. U svadi, morao je, pred polazak, da se miri sa njim, ne dobivši svoj novac, ni talire svoje žene, slušajući pri tome, stalno, podsmev bratovljev što se nosi mišlju da se odseli nekud, možda u Rusiju.

Život, onaj na domu, za Vuka Isakovica ne beše život, pravi život bio je za njega negde drugde, divan i znacajan. Kod kuće je bilo samo blatište i jad, vecito to trgovanje tamo amo, guranje po prljavim mestima koja su Arandelu Isakovicu izgledala vredna punih kesa, ljubaznih osmejaka i trgovackih razgovora kojima ne beše kraja. Vuk Isakovic, da je mogao, ne bi sve to udostojio nijednog pogleda, još manje Tursku, kuda su se neki selili natrag. Tursku, koju je Vuk Isakovic mrzeo, ne zapaziv nikad njene poplocane avlije, šedrvane, lepe mostove i ne mareći za njene minarete, divne, kao visoka, stoletna koplja.

Otici nekud i živeti bezbrižno, odvesti i njih da žive negde lako, prijatno, cinilo se Vuku Isakovicu tako moguće. Negde je moralo biti nešto svetlo, znacajno, pa treba otici tamo. Videći ih dole, u travi, mracne njine gomile, kako leže oko kola, osvetljene vatrom, njemu se cinilo, naslonjenom na tocak, da ih treba odvesti nekud dalje. Zaboraviv za trenutak i gde je i kud idu, zagledan u visoke zidove stena, nad kojima se sjalo nebo sasvim bistro i sasvim bledoplavo, Vuk Isakovic se beše smirio, zajedno sa ljudima svoga

Milos Crnjanski - Seobe I

Slavonsko—podunavskog polka.

Oni su spavali. Kad mu uminuše boli u crevima, zadrema i on, milujući katkad svoje pse, koji mu se umiljavahu i podvlacahu pod ovnujske kože, što se behu ugrejale na njemu. Pod jelama, iza kola, cuo je prežvakavanje teladi što su povedena od Graca za njega i njegove oficire, a van šume bezbrojni zrik popaca.

Pokazati da se može ici do Bavarske putem koji je predlagao on, a ne onim, koji je bio naredio graf Serbeloni, deneral konjice, bila je Vuku Isakovicu ipak glavna briga. Zato je, u zoru, cim mu se bolovi u stomaku potpuno uspavaše, razbudio pre vremena, puk i užurbano nastavio putovanje do Dunava.

Spustivši se u doline, vocnjake i plodne ravni Gornje Austrije, puk je išao vrlo rado, bolje hranjen, a narocito, zbog žurbe, manje vežban.

Dani su proticali neprestano u hodu, otegnutim, dvojnim redovima, a nocu u hrkanju. U cast Srba koji su prolazili, priredivane su po selima igranke, a kod bogatijih posednika balovi sa maskama. Povrativši se malo od cutanja i zlovolje, puk je opet pocinjao da peva, narocito otkad poce da prolazi kroz varošice u kojima je bilo, u izobilju, dobrog vina. Vrativši se mnogi bolesnici što se behu dali natovariti na kola. Pošavši kod Kremsminstera uz Dunav koji im svima beše drag, puk je opet poceo da juri kao od Srema do Pecuja, vicuci i lomeci na mnogim mestima plotove.

No i ta druga oluja besova brzo se stišala, kad zadoše u Bavarsku, osiromašenu i izgladnelu.

Vuk Isakovic ih je opet vodio jašuci pred njima, sa svojim lenjim, gojaznim slugom Arkadijem, koji je bio poznat u celom puku kao pijanica i pevac, i sa oficirima što su svi dimili iz lula i pevali, dok je puk za njima brndao, podvikivao, upadao glasom u sto razlika, trudeci se da što više otegne i što dublje spusti, na kraju, dva glasa e ... ej ... e... ej ...

Jedva izvlaceci noge iz lepljive slatine, puk se nekako dokoturio ceo, sa svim svojim kolima do Engelštata, kraj Dunava, gde je imao da se sastane

Milos Crnjanski - Seobe I

sa vecim masama austrijske vojske, koja se spremaše na Rajnu, pa i sa svojim zemljacima, sa Granica.

Stigavši u zoru, sa juga, pred varoš na drugoj strani Dunava, puk zastade u baruštinama, da se izduva, pre no što bude prešao da se pokaže. No tek što beše svanulo, sa druge strane reke poceše da mu dovikuju napiti glasovi, da mlataraju neke ruke i da se cuju psovke i reci, inace necuvene u tom svetu, dovikivane od mилоšte, bratski. To behu, tek probudeni, u gacama, ljudi potpolkovnika Arsenija Vuica, koji sa svoja dva puka beše stigao glavninu. Ucini im se kao da su na domu i razveseliše se.

Granicari iz primorija, koje je dovodio oberkapetan Ivan Horvat, nisu bili još stigli. O njima se samo culo da cine cuda i pokore, još negde u Donjoj Bavarskoj.

Dve nedelje logorovao je Isakovic pod Engelštatom, kraj pukova Vuicevih što su bili gori od njegovih. Posle dve nedelje odmora, zapovednici pukova podoše svaki zasebno, ali po napred određenom putu, na Rajnu.

Isakovic se beše rešio da ih sve propusti, pa da ih, na poslednjem komadu puta, prestigne. Lomeci puk, koji beše opet razdražen, jer je išao poslednji, vežbama prelaska preko reke, uspeo je da vojnike pribere za onaj poslednji cas, za koji ih je brižljivo pripremao. Za secu i pokolj. Ledima u leda, u obliku cetiri ugla, pojedini delovi puka pucali su i nastupali kao omadijani njegovom vikom, sve kruce, sve tvrde, sve užasnije. Poslednja dva dana, zajmio je kod svojih komšija u logoru konjicu i puštao je na svoj puk, sa isukanim sabljama, pobesnelim konjima, tako da se zemlja tresla od kopita. Batinom u ruci jahao je onamo, gde bi među vojnicima nastao metež i odstupanje.

Pošav najposle i on, prošao je kroz varoš ponosit, bez i jednog bolesnika i bez i jednih pokvarenih kola. Izašav iz Bavarske, koju su smatrali neprijateljskom zemljom, ušao je u Virtemberg, sav u procvalom drvecu, mirisnim šumama i brdima, tražeci zgodno mesto za zimovanje, gde bi stovario sve one kože, kabanice, cebeta, što ih je puk vukao i prtio od kuce. Prolece je bilo granulo svom snagom i toplo leto na pragu.

Milos Crnjanski - Seobe I

Nocivajuci u travi, koja više nije bila mokra, ma da je zorom uvek bilo divne, proletne magle nad rascvetanim livadama, puk je sada pešacio bez prekida, ceo dan, rucajuci na trgovima u malim, strmim varošicama, a vecerao vec daleko, u nekom mracnom brdanskom selu, gde se kraj sveg zamora igralo na mesecini. Bagremovi su mirisali i bube zujale svu noc.

Isakovic, slomivši ih sasvim, puštao im je sad, pred smrt, pomalo na volju. Straže nocu nisu više bile onako stroge, pa i kad bi zorom poneki izostao, prošao bi sa nekoliko batina. Tek kada i veterane iz turskih ratova počeše seljaci donositi mrtve pijane, i kad i njegove sluge Arkadija, jedne noci nesta, te ga nadoše tek treci dan, obucenog u bezbroj sukanja, Isakovic se opet predomisli. Spavao je danju, a maršovao nocu, pri punom Mesecu.

Dve nedelje provedene u Engelštat, kraj Vuicevih logora, bile su dovoljne da ga i inace snevesele. Cuo je da od njegovog potpolkovnickog cina nema ni govora, da su uopšte vrlo nezadovoljni sa njima i da je bilo reci u Ratnom Savetu cak i o raspodeli njihovoj, u redovne pukove. Oklopnici, koji su svi nosili periku, primali su ih vrlo hladno, a jedan od njegovih oficira, kapetan Antonovic, samo je sabljom uspeo da sacuva svoje mesto u jednoj gostionici, u koju su kirasiri doveli dve italijanske glumice, da nacine teater.

Nacija njihova bila je u ocima svih tih nakindurenih, nadodoljenih, carskih vojnika zgodna za svaku šegu, i inace neizvesna, nepojamna, za koju se nije moralo verovati cak ni da postoji, pa ma koliko oni dokazivali da je privilegovana od cesara.

Hrana koju im sad počeše deliti, bila je najgora od sve hrane koja se vojsci donosila. Vuic je uzalud pretio tužbama u Becu, jednog dana oduzeše mu sve konje, pa cak i kola sa barutom, kupljena novcem što su ga pukovi bili doneli sa Granice. Pri tome, dok se od njih zahtevalo da postavljaju straže oko celog logora, tako da je cesto više od polovine ljudi stajalo šiljbok, dan i noc, dotle ostali uopšte nisu morali da postavljaju straže, a išli su u grad slobodno.

Milos Crnjanski - Seobe I

Isakovic je, škrgucuci zubima, osecao kao i ostali, i sam, da je prevaren. Imao je svoje mišljenje o toj vojsci, u koju su bili nagrnuli, a kojoj su oni, svi, što su došli iz onoga blata, bili šesta briga, zajedno sa njihovim molbama, kaluderima, saborima i jadikovkama i »slatkim pravoslavljem«. Isakovic je, osim toga, približavajući se, po četvrti put, bojištu, slutio da nikad bolje biti neće i da će ih ne samo podeliti među redovne pukove, nego da će ih podeliti i kod kuće, na domu, razdelivši ih spahijama i gradovima kao roblje, kao slugе, kao paore. Neće im dati da ostanu vojnici, neće im dati ni da imaju svoje crkve, kao što im ne daju ni da svoj kraj nazivaju Novom Serbiom.

Zato je, iznenada, na poslednjem delu puta, i postao mekši prema svojim vojnicima. Ne govoreći im ništa, on je gledao njen hod, njina lica, njinu gomilu kao prah što se digao putem, ali koji će se uskoro raspasti i rasuti. Čuteći danima, on ih je posmatrao, štedeo, znajući da ih uskoro neće biti, da će nestati, kao dim posle bitaka.

Izmucen i inace, svojim mislima i žalostima sad kada se našao među vecim gomilama isto takvih ljudi, kao što su bili i oni koje je on u smrt vodio, Vuk Isakovic mislio je i žalostio se ne samo za svoje ljude, vec i za Vuiceve, pokupljene i birane iz Posavlja, iz Podravlja i sa Pakre. Praznina njegovog života, uzaludnost porodice, žene i dece, kuće i kucišta, povratka, svega toga što čine, rasla je otkada ih je gledao mnoge, tako daleko od njine zemlje, u tudini, kroz koju su išli kao glupi i mutavi, ne znajući kuda ih vode. Oronuo od poniženja, pokleknuo od bolesti, sve je više slabio od žuci uzmućene i krvi što mu se prelivala u mozgu. Govoreći sam sa sobom, mrđajući samo brćima, on nije jahao udobno i razdragan lepim prolećem, kao oni što su prolazili pre njega, zastajkujući pred svakom krcmom i procvalim vocnjacima i pred svakim zamkom sa gvozdenim kapijama i zidovima, obraslim bršljanom, plavim bagrenjem i trnovitim, sitnim ružama, nego kao neki sumanut bolesnik, izgubljen, žut, podnadio, srdit, sa velikim trbuhom i opuštеноm glavom. U zbrkanoj pameti neprestano je ponavljao pisma patrijarha Šakabente, molbe koje je nekad nosio u Dvor, svade s bratom Arandelom i sve što je on sam, gorko i očajno, sebi rekao. Ne primetivši vocke što su bile zarasle citave bregove, sa kojih su kao mirisna kiša vec poceli da padaju cvetici, ni svet koji beše zakrcio ulice i napunio prozore, diveci mu se, njegovom ogromnom, teškom konju, njegovim

Milos Crnjanski - Seobe I

raspevanim oficirima, što su bili isukali sablje i nosili ih gole preko kolena, odeveni u cudnovato seljacko odelo, ali istog kroja i iste boje.

No ako je sudbina htela da mu izmuci dušu, na ovom odlasku na vojnu, više nego ikad pre, slucaj je hteo da mu ponizi i telo, nekad osetljivo za svaki znak proleca i svaku zgodu naslade. Vuk Isakovic prolazio je kroz Virtemberg, sa uspomenama o kojima nije govorio i koje su i stariji njegovi oficiri samo slutili.

U kneževini Virtemberg, u kojoj se znalo da lako može postati ratno poprište, širio se glas o prolasku vojske Marije Terezije. Ocekujuci da dodu Francuzi, o kojima se govorilo narocito među ženskim svetom, mnogi potrcaše da vide i ove, za koje mišljahu da ce uskoro bežati tuceni i osramoceni. Zato nijedan dan nije prošao, a da u cast vojsci, koja se prikupljala i išla prema Rajni, ne prirede igranke, gde se pivo nemilice trošilo, ili vecere, na gradskim trgovima pred crkvama, uz fenjere, gde se do nesvesti žvakalo.

Još prvog dana po prelasku granice, došao je Isakovicu ulak, za zapovešcu kneza virtemberškoga Karla Evgenija da ide neposredno za Vuicem, jer ce Njegovo Visocanstvo Princ izici pred vojsku da vidi one Srbe koji su tako verno služili pod njegovim ocem, pokojnim, slavnim Karlom Aleksandrom, carskim feldmaršalom, pobediocem kod Temišvara, guvernerom Srbije itd., itd. Narocito je naglašeno da te Srbe želi, još jednom, da vidi Princeza Mati, koja je po smrti svoga muža živela povuceno, kod svoga sina.

Vec iduceg dana, za tim ulakom, dode poruka i od potpolkovnika Arsenija Vuica, koji je sa svoja dva puka bio odmakao, na dva dana hoda, pred Isakovicem, da se ulogorio i da ga ceka, jer ce Princeza Mati doci u društvu svog sina, da ih vidi.

Za puk su te vesti znacile radost, jer je pogadao da ce biti volova na ražnju, loja, piva i spavanja, bar dva dana. Za Vuka Isakovica znacile su te vesti strahovitu zabunu, iznenadnu i cudnu. Zanicivši to vece, sasvim blizu neke reke, kraj koje su pešacili, sedeo je do duboko u noc, poguren, na jednom sedlu, posmatrajuci svetlucanje vode. Beše toliko iznenaden, kao da je bio

Milos Crnjanski - Seobe I

neki ribar koji je, izvukavši mrežu tog dana, video da je puna riba što se pracakaju cudnovate, srebrne, crvene, zelene, neverovatne.

Tako je i njemu treperilo pred ocima pri pomisli na iduce dane.

Kod kuće, on je imao sliku Karla Aleksandra Virtemberskoga, u srebru, emalju i turmalinu, primljenu na dar, u vreme kad je bio na službi kod njega, u Beogradskom gradu. Pomisliv na tu dragocenu stvar, ona mu se javi jasno u secanju, sa minijaturnim portretom, koji su držali jedan barokni Herkul, sa budžom u ruci, i jedan Mars, u ruci sa štitom, na kome je urlala glava Meduze, dok je nad njima lebdela krilata Pobeda, sa vanrednim ružicastim grudima, duvajuci u fanfaru. Barjaci sa polumesecom, doboši, buzdovani, sekire, konjski repovi ležahu pokorni pred uspijenim Princom, obucenim u oklop, na glavi sa perikom.

Odmah za tom slikom počeše se redati i druge, žive, u secanju Isakovicevom, iz doba kada je Dunavski polk ratovao protiv Turaka i bio smešten u Beogradskom gradu. Najmladi u puku, bio je i najomiljeniji na dvoru Princevom, i cesto na službi kod njega. Ta služba, uostalom, nije bila laka. To je bila, cesto, licna služba uz Princa, cak i po spavacim odajama i po menjacnicama Grka i Jevreja, koji, svi zajedno, nisu mogli da mu najame, koliko mu je trebalo. Služba cesto i pri kockarskim stolovima Princevim, gde je trebalo znati martengala. Ta služba nije bila laka, ma da je pri svemu tome, i još mnogo cemu, Vuk Isakovic imao uglavnom samo da cuti i da stoji mirno, da drži svecu.

Uspomene na sve to Isakovica, ovakvog kakav je bio sad, glomazan, i aljkav, nisu nimalo obeshrabrile, niti nadule. On se tog coveka secio kao nekog nakaradnog cudovišta, koje je imalo obicaj da ga za vreme razgovora šcepa za neko dugme i da ga tako drži, dišuci mu u usta.

Uspomene koje su Vuka Isakovica, i ovakvog, prašnjave kose, otromboljenih usana i visecih cakšira, zbunile, i potresle, bile su uspomene na Princezu Majku, udovicu pokojnog Karla Aleksandra, koja je, u njegovo doba, bila mlada žena. Sa potpeticama svilenim, visokim citav pedalj, i grudima otkrivenim i ružicastim, kao u one Pobede, na slici Princevoj, koje

se Isakovic setio.

VI - PROŠLOST JE GROZAN, MUTAN BEZDAN; ŠTO U TAJ SUMRAK ODE, NE POSTOJI VIŠE I NIJE NIKAD NI POSTOJALO

Isakovic nije bio ljubavnik žene Aleksandra Virtemberškog. Ona, u Beogradskom gradu, uopšte, i nije imala ljubavnika.

Videvši ga lepo izraslog, i mladog, cešce, pred vratima svoga muža, primetila je uskoro kako je zadivljeno, cežnjivo i uplašeno gleda. Gleda, kao da je s neba sišla. Dode joj smešan i zato poce i ona da ga posmatra, kao što se posmatra, iz prikrajka, mace, kad mu se baci klupce konaca. Mužu je rekla da ga smatra detetom, ma da je Isakovic izgledao, u vojnickom odelu, nepomican, kao cepanica od citavog hvata.

Zatim je pocela da cešce prolazi pred njim i da se osvrce za svojim suknjama, našavši uvek nešto, u njegovoj sobi, da sa njih brižljivo skida, pahuljicu, neku trunku, nešto drugima nevidljivo. Stajala je cesto kod prozora, u njegovom prisustvu, iznad bedemova, i razlivenih voda, i gledala u nebasa vecernja, kao andeo. Kutovima ociju videla ga je i tada, i posmatrala, govoreci svojim damama i pratnji ma šta, beznacajno.

Pokaza mu se uzvišena i netaknuta. Ma da je vec imala odraslog sina, htela je da taj mladi divljak, iz tog cudnog naroda, pomisli da je ona kao devojka nevina i nedostižna. I uspela je. Cim bi on ujutru došao na službu, ona bi, kao slucajno, prošla, bez perike, sa svojom ukovrdženom, kratkom kosom, crnom kao u davorlice, razgolicenih grudi, pogledavši ga, kroz lornjon, jednim okom, tako da bi on stao kao ukopan, da odmah zatim pobledi i razrogaci oci, zagledan netremice u nju.

Kad bi bio pozvan da vecera pri stolu Princevom, ona ga ne bi ni primetila, ni oslovljavala, dok bi se on mucio da sakrije ruke, jer su mu podrhtavale.

Tako se, tajno, dogadalo nešto medu njima, celo prolece, prve godine

Milos Crnjanski - Seobe I

njenog boravka u Beogradu.

Isakovica je nekoliko žena, a osobito jedna Francuskinja, u Temišvaru, iz pozorišne trupe, posvetila u tajne svega onog što žene vole, pa je dobro znao šta bi valjalo i sada ciniti, ali se beše uplašio. Cinilo mu se da je ona sasvim drukcija nego sve druge, uzvišena, divna, nadzemaljska. Nijedan od njegovih drugova na to nije smeo ni da pomisli, ma da i na Dvoru, kao ljubavnici behu postali cuveni. Video je njene visoke, svilene potpetice i carape, izvezene zlatnim cvecem, njena pleca i njena zrela kolena cak, boje bresaka, kad joj je pomagao pri jahanju, ali je govorio sam sebi da sve to nije kao u drugih žena i da bi ona umrla, kad bi znala na šta on misli. I ostali Srbi, koji su imali cast da kat-kad veceraju kod njenog stola, mislili su tako.

Kockajuci se, svako vece skoro, pri njenom stolu, bio je srecan da može neprimetno dodirnuti prste njenih bacenih rukavica, ili da prevuce rukom po njenom ogrtacu. Ma da je, kao i ostali njegovi drugovi, morao da nauci da igra i igrao vrlo dobro, ona ga nikad nije odabrala i on je vecinom morao da se klanja, uz umilne zvuke viola, kakvoj njenoj babi, koja ga je obožavala. Posle tih veceri, i on i njegovi drugovi obicno su priredivali pijanke do zore, urlajuci uz gusle, van sebe od recitosti i snage.

Bio se sasušio, tako, od ljubavi i želje, bolujuci toliko da i drugi poceše to da primecuju. Vršeci službu besprekorno, poznat po hrabrosti, imao je, po narocitoj molbi Princevoj, da mu ukroti i obuci nekoliko vlaških konja. Tako je Vuk Isakovic, najmladi u puku, nadobudni sin najboljeg trgovca Princa Virtemberškoga, za nekoliko meseci preboleo cutke sve: i samocu pod njenom ložnicom, slušajuci njen hod, i probdivene noci, sedeci pred njenim vratima, videvši kako joj sluškinje iznose haljine i donose košulju, i zanosan miris trave i zemlje, iskopane kopitom, sutradan, pri jahanju sa Princezom.

Tajna njina bivala je sve nesnosnija, jer ona poce da mu omogucuje da je vidi skoro celo vreme dok je na službi, a osobito nocu i ujutru, kada je prolazila kraj njega, još vrela od sna i snažna od žudi, koju je nalazila neocekivano u svojim snovima. U njima je nocu nastavljala svoj svakidanski život, ma da je znala da je samo privremen, kao i u Temišvaru. Jednog

Milos Crnjanski - Seobe I

dana, pavši skoro sa konja, ona se beše sva prislonila na njega, kada joj pritrca. Tada prvi put usudi se, sav naježen, te je hotimice dodirnu.

Na mukama, pri tom nespretno i ponizno, Isakovic je tako proživio mal ne pola godine, kao u paklu, skoro i ne pogledavši drugu ženu, sem te visoke, vanredne, namirisane. Uspaljen i izbezumljen, dočekao je kao glas s neba vest, u pocetku jeseni, da se priprema napad na Turke i da ce Princeza putovati u Temišvar. Ne usudivši se da ucini nijedan pokret rukom, da kaže nijednu rec, da bi joj priznao, bio je radostan da je se bar otarasi i da mu se vec jednom skine s vrata taj jad, koji se svaki dan ponavljao. To mu je bila prva, prava ljubav, baš kad mu i otac zažele da ga oženi.

Užasnut ipak, pri pomisli da je možda nikad više neće videti, on je širio zenice toliko i gledao tako tužno u nju, da ona počeo gubiti osećaj nadmoci, ne znajući ni sama šta da radi sa njim poslednjih dana. Znaći da skoro odlazi, a vidajući ga svaki dan, njoj se sve više cinjalo da je preterala i da je nešto malo ipak trebalo dati. Bila je uverena da je taj mladi oficir njenoga muža, koga je često zamišljala kao vodu razbojnika u planini, smrtno zaljubljen u nju. No prilike više nije bilo, ma da joj sad beše vec skoro žao.

Zato je jednog septembarskog dana, u podne, kada beše pošla mužu, koji je baš isplacivao neke Grke, vicuci toliko da se culo kroz dve dvorane, videvši Isakovica, zastala i vratila se da skine periku i rastrese kosu. Zatim ponovo prode, kraj brkatog oficira na hodniku, koji je pozdravi oborivši pušku ka zemlji. Kada je zatvorila za sobom vrata, Isakovic se trže.

Kod njegovog otvorenog prozora bio se nakupio roj mušica, a pod prozorom se zelenili bedemi. Beskrajna travuljina pružala se prema Severu i trska, duž vode, u kojoj se videlo nekoliko ubojnih šajki, sa velikim zelenim jedrima. U njenim senkama je zevao po jedan top. Kao ogromna mokra platna visila su i oblacna nebesa, nad vodama toplim.

Igrajući se malim, zlatnim krstom, tako da je njegove poglede privukla, u ružicastu i tamnu dolinu svojih grudi, ona ga upita da li su njena putnicka kola, sa mladim grafom Patašicem, koji ce je pratiti do Temišvara, vec stigla? Zatim, prišavši mu bliže i zagledavši mu se, prvi put, duboko, u oci, ona ga upita da li ce doci službom, u Temišvar, gde je mnogo udobnije i

Milos Crnjanski - Seobe I

prijatnije, ili u Bec, gde ce ona provesti zimu, ili u Virtemberg, gde bi mu se zahvalila za vernu službu uz njenoga muža. Smešeci se pri tome, iznenada, tako raskalašno da se njemu odsekoše noge. Kao slucajno, ona se naže zatim nad prozorom, u provaliju bedema i jaraka. Kao slucajno, ispade joj tada lancic iz ruku i ona tiho vrisnu.

Isakovic joj uslužno pritrca, izgubivši dah, i ona mu rece da se slobodno nagne nad njom, ne bi li primetio lancic u travi. Oslušnula je pri tom da li ko ide. Znala je da ih od muževljevog salona dele dve dvorane.

Pošto je prozor bio uzan, on se nemocno i teško, kao neki oklopnik u gvoždu, pribi uz zid, da ne bi došao u dodir sa njenim telom. Ona, medutim, sagnuta dole, zapovedi mu još jednom da se nagne, uhvativši ga za ruku, koja mu beše hladna kao u mrtvaca. Obrnula je malo svoju glavu, dodirnuvši ga grudima, tako da oseti njegovu blizinu, uvidevši tek tada šta je imala i izgubila. Vuk Isakovic bio je u tom trenutku lep, svojim groznicavim ocima, boje starog zlata, i svojim pomodrelim usnama, pod garavim, zmijskim, opuštenim brcima, koji su za nju bili nešto tako neobicno. Beše samrtnicki pobledo i nepomicniji nego ikad.

Tog dana, ona više i nije izlazila iz svojih odaja, jetka i suzna. Predvece cu da su kola stigla i da ce prekosutra putovati.

Probudivši se sutradan, u toplom jutru, pa videvši na avliji velika putnicka kola, ona se skoro razbole od srdžbe. Sad kad je morala da ide, nije joj se išlo i želela je da ostane bar samo toliko da može jedanput da provede sa njim nesmetano jedan sat. U raskalašnosti na koju beše navikla, ona oseti kako ludi i kako bi rado ostala i duže, pod tim jako plavim istocnim nebom, koje joj beše pre tako dosadno, kao i ti bedemi, blato i uvek iste ribe na stolu, uvek isti razgovori. Isakovic beše tako drukciji nego njen muž, pa i svi drugi njeni dotadanji ljubavnici, mrk, cutljiv, smernije i ozbiljnije duše, ali i tela.

Muceci se tako do podne svojim željama, pokuša usplahireno da ga uvrsti u svoju pratnju, ili u stražu, ili da ga premesti u Temišvar, zmijski se prenemažuci pred starim oficirima i mužem. Najposle, pred podne, spusti

Milos Crnjanski - Seobe I

ruke i predade se sudbini, placuci dirljivo, dok su je dame i sluškinje zalivale vodom, trljale, oblacile, pripremale za sutrašnji put, donoseci joj poruke od mladoga grafa Patašica, o kome se govorilo da je vrlo lep, a koji je uctivo pitao za naredenje kako ima da putuje, na konju, ili možda, praveci joj društvo, u kolima?

Najposle, u podne, setivši se onog što je juce bilo, izgubivši pamet, sva upaljena od čežnje, sujete i inata, ona ukloni prvo oficira pred vratima Isakovicevim. Zatim upade u sobu u kojoj je toga dana bilo mnogo ustajane prašine i u kojoj je Isakovic pregledao jedno sedlo princevo, kupljeno od Turaka.

Dok je on potavneo, neispavan, preneraženo ustao, ona mu naredi da otvori prozor, sa jednim bezobzirnim osmehom. Prišavši mu sasvim blizu, ona se naže, kao i dan pre, nad bedeme i vodu, gledajući mu pri tom pravo u oci, koje behu mutne i upale. Pitala ga je da li su vojnici našli njen lancic?

Dan je bio još topliji nego jucerašnji, vruc, zagušljiv, oblacan, na kišu.

Zapitavši ga da li sada vidi nešto dole, u travi, ona se približi sasvim. Bila je obukla jahace odelo, od lakih, mekih sukanja, tako da oseti, pri dodiru, njegova kolena i butine.

Nekoliko trenutaka, u tom položaju, previjena nad zagušljivo mirisnim i sparušenim poljanama i vodama, u kojima behu zrele biljke, ona se stisnu između tvrdog zida i njega. Bila je potpuna tišina. Naginjuci se, kao bajagi, da vidi dole, u travi, izgubljeni nakit, ona se previjaše i najzad pokri lice rukama, osetivši kako se i on naže nad nju i kako drhti. Pripijajuci se sve više uz njega, oseti i ona kako je polako obuzima milje i da podrhtava. U glavi joj se vrtelo.

I baš kad htede da se osvrne, bez duše, sa ustima poluotvorenim, izdišuci, pa da mu nešto kaže, ona oseti, kako sve to što joj cula raspinje, raste u vis, kao nešto bestelesno i toliko krasno, da htede zadivljeno da otvori oci i pogleda šta je. Teške glave od udisanja vazduha i trava, klonu polako, u nedoumici, stisnutih kolena, van sebe, u nesvesticu.

Milos Crnjanski - Seobe I

+++

Eto to je prevrtao u svom mozgu Vuk Isakovic, nekoliko godina, secajuci se svega, po raznim mestima svog života, na razne nacine, dok nije zaboravio.

I tu ženu, eto, koje se secao kao i onog grada nad Dunavom, kao i drugova iz starog, Podunavskog polka, kao i one jeseni, kao i mladosti, neizmernim i neprolaznim divljenjem, ma da je skoro trideset godina ne beše video, trebao je da vidi sad, ma da je nije tražio. Cekala ga je u jednoj maloj varošici, kud se znalo da ce vojska proci.

Idaše joj u posetu, u toj neshvatljivo bliskoj tudini, pomisliv više puta da se ukloni, zastajkujuci i predosecajuci i taj poslednji užas, koji nije mogao da obide.

Medutim je stizao puku ulak za ulakom, noseći pozdrave i pozive od Princa i Princeze Matere, koji su im putovali u susret.

— »Ne bih Vas bila poznala«, govorila je najposle, docekavši ih sjajno, Princeza Mati Karla Evgenija Virtemberskog, Vuku Isakovicu, dok je on stajao pred njom, ukrucen, nadodoljen svojim plavim trakama, ogromnim, belim rukavicama što su mu dopirale do lakata, crvenim cakširama što su mu visile napred kao kese, natrag kao džak, — »toliko ste se promenili i toliko ste ostareli.«

Smešeci se zbunjeno, kao da se osecaše nešto kriv, Vuk Isakovic je bio tim nespretniji što je u ogledalu, pred kojim je stajala, video samoga sebe i što je, za njim, nepomicno, slušala njene reci citava grupa Srba, oficira, koji su disali tako duboko da se to culo, i da je njen dah osecao na vlasima, u potiljku.

Videvši u ogledalu, velikom kao kapija, zidove, kao mlekom oprane, pozlacene; tavanicu, punu belih andela i pastira, sa zadignutim i pridenutim suknjama, tako da im je za trenutak video ružicasta kolena; bakarne

Milos Crnjanski - Seobe I

svetnjake, sa iskovanim lišcem i malim anđelcima, pune bezbrojnih sveca. Isakovic, uplašen, video je i nju, u ogledalu, ledima okrenut, pre nego što joj pogleda u lice.

Bila se obukla kao mlada devojka. Imala je na glavi citav plast kose, koji je bio povezan belom trakom i visio pozadi kao uvrnut konjski rep. Obnažena ramena sijahu joj se, kao sasušene kosti na suncu, sa udubljenjima naborane kože, punim belog praška. Leda joj behu ukocena i utegnuta u oklop od svile, a struk tvrd i okrugao, kao stablo neke stare kruške, koje je još samo zato tu da bi se na njega mogle natakati svilene suknje, široke i razapete kao prazan šator, sav izvezen cvecem i grancicama, pod kojim nema niceg. Zagledanom u tu nakazu, njemu se i drugovi u ogledalu, nepomicni pred jednim velikim, drvenim satom, cija se šetalica klatila tamo amo, žuta i sjajna kao Sunce, uciniše kao dodole. Pod svojim namazanim kosama, povezana vrata, širokih, novih kajiševa od zlatnog pletiva na ramenima i cvrsto stegnutim klobukom, na srcu. Za trenutak beše izgubio svest, i nije znao gde je.

Pogledavši je zatim zapanjen i sa lica, vide da se sva obukla u ružicaste i bele cipke, sa dva reda ogromnih preveza na grudima i sa rukavima, koji su od lakta i sami bili citave suknje. U kosi je imala veliku perušku, pricvršcenu biserima, a pod bradicom široki, plavi šeput. Pod levim ramenom beše natakla kitu cveca. Vrat joj je bio sav naboran, a na levoj strani razgolicenih grudi, videla joj se duga, modra, tanka, krivudava žila. Vrlo velike dojke smetahu joj, pa ih je bila podavila i utegla, zajedno sa celim grudnim košem, tako da su dobile, iako plitak, ali još dopadljiv oblik. Mahala je neprestano lepezom po kojoj behu išarane ticice i jaganjci, a u cijem je dršku bio ucvršćen mali sat. Prsti su joj bili cvornovati, a ruka izukrššana debelim žilama.

Razrogacenim ocima gledao je Vuk Isakovic sve to, pogledom uprtim u njeno ostarelo lice sa zboranim podvaljkom i visecom kožom pod ušima, bradicom koja beše vrlo mala i jabucicama crvenim koje su se videle pod belim praškom, rasutim po celom licu, punom crnih, nameštenih mladeža. Nos joj je bio sastavljen od tri okrugla komada, vrha i odebljelih nozdrva, a obrve od dve crte krive i opake, ofarbane. U njenim velikim ocima, jedino,

Milos Crnjanski - Seobe I

ostade još pritajene, tamne lepote, ali su i one bile upale u jame od kožica, kesica, bora, belih krpica i svakojake necistoce.

Gledajući ga sa podsmehom i ona beše zacudena njegovim krivim stavom, otromboljenim ustima i brcima i pogledom umornim, a narocito joj smetaše što se neprestano premeštao s noge na nogu. I njoj se, kao i drugima, ucini kao neko odeveno bure, šuplje i prazno.

Ma da je želela da bude ljubazna, bila je podrugljiva i prezriva, prinoseći ruku pod nos svim tim vojnicima, od kojih je znala licno samo Isakovica, najstarijeg iz Dunavskog polka, koji je služio njenom pokojnom mužu u Beogradskom gradu.

Dok su joj ostali prilazili, ona je još nekoliko puta pogledala njega, nasmešena, sa jednim kiselim izrazom zadovoljstva i cudenja.

Nekoliko puta još, ona ga pažljivo odmeri ocima, od glave do pete, dok je on privodio i predstavljao oficire, zbunjen, sa jednim užasnim osećanjem praznine u sebi, slušajući njen glas i tih smeh, sav ohlađen, leden do kolena, a sa krupnim grašcima znoja na celu.

Obrativši se, međutim, svome sinu, princu Karlu Evgeniju, koji stajao je zadivljen iza nje, pred svitom dama, dvorjana i kirasira, i sam pod belom napudrovanom perikom, povezanom crnim šeputom, sav u cipkama, sa ratničkim oklopom, Princeza Mati rece glasno, tako da su svi mogli da je čuju: »Pogledajte ovu gospodu. Verni su i casni ljudi. Služili su pod zapovedništvom mog pokojnog muža, i kao što oni vazda behu odani i privrženi njemu, tako im je i on darivao uvek svoju ljubav i uvažavao ih.«

Princ, igrajući se, levom rukom, lancem od sata, zagledajući minijature, amorcice, mitološke boginje i cvetove, podiže, desnom, krilo svog kaputa, osetivši da ga je Majka dovela u nezgodan položaj i da bi trebao nešto da kaže. Vide kako svi gledaju u njega i ne mogao da izusti ni reci.

Srećom Princeza Mati prekinula je svoj govor samo za trenut, da odmah zatim nastavi, zagledana, tronuto, u Srbe: »Ovaj dan racunam među

Milos Crnjanski - Seobe I

najsretnije dane svog života, jer mi se dade da još jednom vidim one koji su bili uvek i u svim prilikama naklonjeni nama i verni«. Zatim je pocela da suzi. Nije mogla da se uzdrži od placa, misleci na ono doba što ga je provela u Srbii, kraj svog muža.

Navikli da se u svemu upravljaju prema komandantu, njegovi oficiri posmatrali su Isakovica i sad, tim pre, što se nešto šaputalo u puku o njegovom poznanstvu. Oni nisu bili nimalo u prijatnijem položaju od njega, iskiceni, išcetkani, namazani, utegnuti u nove kajiševe, tako da su cvrcali pri svakom koraku i pokretu. Pod sjajem stotinu i stotinu sveca, njima se cinilo da ne mogu sakriti trag svih dosadašnjih kiša na sebi, noci prospavanih po selima i pod kolima, nekoliko nedelja barusavosti, necistoce, i nehata. Nesigurni po uglacanom patosu, bili su plašljivi pod polugolišavim kipovima, postavljenim baš po uglovima, kuda su oni mislili da se sklone. Uctivi dvorjani, sa mirisavim, zacešljanim glavama, svilenim cevanicama, dugim kaputima od velura i tankim kao prut macevima, koji su im predlagali kockanje, behu im isto tako cudnovati, kao i dvorske dame, koje su ih pitale kako provode noci pod vedrim nebom. Dame sa citavim žbunjem kose, cveca i perja na glavi, prefarbana lica, razgolicenih grudi i širokih sukanja, zbog kojih su oni, obilazeci ih, morali da se cuvaju da ne obore gveridone, sa vazama od alabastra.

Utegnutima i oznojenima, nespretnima kao i njinom starešini, vece im je prolazilo teško i mucno. Držeci se na okupu, sve jedan do drugoga, oni su se klanjali, smešili, objašnjavali zajapureno i uslužno, gotovi da pobegnu. Mnoga prijateljstva, pobratimstva, koja se behu u puku sklopila, ocvrsnula su to vece, na opštim mukama.

Objašnjavajući reci mladoga Princa, dvorjani pokušashe, po naredbi, da im rastumace poseban, nezgodan položaj Virtemberga, u celom tom ratnom zamešateljstvu, oko prestola njenoga cesara, koji je uz to još i žena, i da ih oduševe za boj, velicajući prijateljstvo Virtemberga i Srba, zaliveno krvlju i znacajno iz više razloga. Narocito zato što ce proneti slavu Srba širom sveta i što je takva volja Božja. Spremajuci se da se kockaju Isakovicevi oficiri, medutim, nisu bili ni najmanje razdragani svim tim slavopojkama. Kapetan Antonovic, najbogatiji medu njima, koji je znao karte u prste, pricao im je unapred kako ce se varati pri kartanju i opomenuo ih da se

Milos Crnjanski - Seobe I

cuvaju osobito žena, koje ce im sesti uz koleno. I tako je mnoga lepotica, željna sasvim neceg drugog od njih, uzalud sedala ljubazno u njihovo društvo, krijuci svoj smeh iza lepeze, a trepcuci ocima, jer su je oni primali kao od bede, stiskajuci grcevito jednom rukom karte, drugom svoje kese, dovikujuci pri tome jedno drugome, srpski, dosetke na racun ostalih, spokojni što ih niko razumeti ne može i što ih niko nadmudriti nece. Što se pak veza Virtemberga i Srba tice, o tome su imali svoje dobro mišljenje, psujuci kroz zube i Virtemberg i sve u Virtembergu.

Pa ipak su zaslepele i obnevideli od vampirskih plamenova sveca, u srebrnim svetnjacima, od svetlucanja ogledala, crnih, lakovanih stocica, rezbarija, mramornih ognjišta i svilom prevucenih banketa, tako da zaželeše sami da gube, polaskani i poneti sred toga sjaja i mirisnog tiskanja razgolicenih žena, željni da se istaknu, da se pokažu vrlo bogati, dobrocudni, i ljubazni, najbolji, vrlo važni. Naticuci se, počeše jagmiti za kartama lepših dama, zasuti pudrom i mirisom, žvacuci šecerleme i trpajuci u cakšire maramice i vlasi lepotica, dobivene pod stolom za uspomenu. Uzalud im je kapetan Antonovic dovikivao delec i karte i kupeci zlatnike, oni su se bili najposle otkrivali i raspoložili, gurajuci stocice i ljuljajuci se po foteljama, tako da su prštale kao orasi.

Kada se posle raskriliše vrata i kad ugledaše vece u vrtu, što je prilazilo stepenicama terase, svojim dugim senkama, ošišanim drvoredima, zelenih grana i dugih praznih putanja, na kraju sa nekim belim stubovima, oni se rashladiše vetrom koji se jedva osecao, prijatan i lak, i nebom što beše celo jedne boje, blage i vodnjikave. Lomni kao ono staklo velikih otvorenih vrata, što im je bilo na domaku stola, tanko, trošno, gotovo da pukne i da se rasprsne, pod iznenadnim pritiskom laktova, štapova, maceva i nameštaja, ne pomisliše, nijedan, da su vec blizu smrti i da ih kroz koji dan možda vec nece biti, kao ni tih šarenih ukrasa što su bili, njima u cast, izvešani po dvorani, nacinjeni od pozlacenog papira, cveca i stakleta. Nijedan jedini od njih ne pomisli da ne ostavlja za sobom ništa, vecnog, mirnog i lepog, kao to vece nad vrtom, puno neizmernog broja života, koji su se stišali, da se u zoru ponovo probude, nego samo kožu dlakavu i jednu smradnu lešinu, kao i ti hrtovi pred njima, a tamo, kod kuce, u blatu i bedi, neke srodnike koji ce ih neko vreme spominjati. Kad ih Isakovic opomenu da se praštaju, oni su

Milos Crnjanski - Seobe I

srdito želeli da ostanu. Neko vreme, u blesku ogledala, njima se ucini kao da sede na nebesima, medu zvezdama, na sjajnim mlecnim putevima, njihajuci se lako. Na svom putu ludom, posle prašine što im je punila grlo, nos i usta i ostajala u brazdama njihovih lica, posle neprekidnog prelaska preko brda i reka, kroz bare i plotove, zaseoke i vocnjake, dvorišta i guvna, njima se ucini sad da su u nekom drugom svetu, gde se povijen u svilu sedi, nepomican, stolecima, pa samo gleda veceri i vrtove, divne cesme i vanredne lepotice, zanosne, mirisne, medu zidovima i stvarima od ružicastog drveta, tuja, svile i kamenja, tako da je za vecernje nebo, za najlepše nakite, za božanski zaokrugljene grudi, za tišinu, zaborav, dovoljno samo ispružiti ruku, medu tim mesecinom obasjanim ogledalima.

Gubeci pri kocki, opkoljeni damama, oholi jer im se ukazuje svaka pažnja, oni zaboraviše za trenut sav svoj put i sve svoje tegobe. Kao da nisu ušli u taj svet samo na nekoliko casova, možda pred smrt, nego kao da sve to pripada njima, a svi drugi da se tu zatekoše samo slucajno, oni su bili sretni. Ocarali su pratnju Karla Evgenija, rasipanjem novca, lepotom i veselošcu, posle prvog natezanja i nabusitosti pri sedanju za stolove.

Neki od virtemberških kirasira poceše igrati sa lažnim kartama, a neke dame poceše ih nagovarati da izidu u vrt. Pred rastanak, raspoloženje beše vanredno i Princeza Mati bila je zadovoljna svojim šticenicima.

Pa ipak, kraj sveg bucnog razgovora i raskalašnih došaptavanja, kockajuci se, smejući se, oni su, skoro svi, tražili pogledom Isakovica i pratili ga svud, kuda se po dvorani kretao, gazeci pažljivo za ogromnim šeputima i prevezima Princeze Matere.

Znali su da su cuveni sa svoje muške snage i bili su oholi što i tu slavu pronose po nemackoj carevini. Znali su da je Isakovic bio ljubimac, kao i ceo Dunavski polk, na dvoru Aleksandra Virtemberškog, pa su sad cekali, kao na neko cudo, da vide: je li ostao kod Princeze nezaboravan? Bilo im je žao da se u tim nadama prevare. Srditi što moraju da napuštaju lepo društvo, oni su, i kivni i zadovoljni, gledali kako ga se Princeza kloni i kako i on biva sve teži i tiši, sve umorniji.

Milos Crnjanski - Seobe I

U stvari, Vuk Isakovic klonio se i sam Princeze Matere, ma da ga ni ona nije tražila. Klonio se da joj ne mora gledati u lice i da joj ne mora stati blizu. Razlika između one koje se secao i ove sad, beše tako užasna, da je celo vece išao po dvorani razrogacenih ociju i kao bezuman, ocajan što je i ovo morao da preturi preko glave, želeći neprestano da se sve to, što pre, svrši. Zato je, pri polasku, stajao pred njom prilično nehatno.

Princeza Mati iznenada izjavi da bi želela da vidi njen logor i Vuk Isakovic obeca joj da ce sutra, ujutru, sve biti uredeno i spremno, pa neka dode. Ona mu, još jednom, umornim osmehom, u kome beše mnogo pakosti, rece da ce mu poslati nekoliko ovnova i goveda i nekoliko buradi piva za vojnike, a za oficire piletine, vina i zelja, pružajući mu još jednom, pod nos, na poljubac, svoju žilavu ruku.

+++

Tako je eto Isakovic pošao na poslednji deo puta, do male varošice Štukštata, na Rajni, gde su ga vec cekali u logoru denerala feldmaršallajtnanta Johana Leopolda Berenklaui, zapovednika celokupne prethodnice.

Na drugoj strani reke bile su predstraže Francuza, koje su i prekodan, ali narocito nocu, polako, neprekidno pucale.

Mase austrijske vojske okupljale su se, celo prolece god. 1744. na Rajni, polako i pipajući kao puževi, kroz neprijateljsku Bavarsku i Gornju Falacku, kroz nerešljivi Virtemberg, kroz Baden i Heslen, da udare na Francusku, ne zaboravljajući da im je u ledima ostala strašna i gvozdena Pruska.

Vojvoda bečkog dvora, Karlo Lotarinški, niti je žurio niti je hteo da vodi te mase. On ih je terao kao velika stada, tamo amo, rešen da primi svaku zalutalu ovcu i da pokaže ljubazno lice svakome ko god se miri, pa ma to bilo i obicno selo, ili neka varoš. Ma da je sa one strane Rajne bio njegov zavica, zemlja njegove porodice, on se bio toliko navikao da misli austrijski, da je vrlo slabo osećao nostalgiju za lovištima, dvorcima, pa i prestolom svojih predaka. Bio je zadovoljan ženidbom svoga brata Franje sa

Milos Crnjanski - Seobe I

Marijom Terezijom i predvidao, kao izvesno, da ce mu brat poneti i carsku krunu.

Želeo je zato da Francuze ostavi nekako Englezima, pa nek se tuku, a Bavarce sa njinim contracarem, Saksonce, i sve ostale, prezirao je duboko, još od prošlih ratova. Iskreno se bojao samo Prusa, koji su ga nekoliko puta tukli, ma da je sebe smatrao boljim vojskovođom od Fridriha, samo nesretnijim, finijim, sa komplikovanijim zadacima, i ogromnim rastojanjima bojišta, od Rajne do Šleske, koja je imao da zaseje kostima tako raznorodnih, neukih, glupih vojnika, što ga je, — ne zbog vojnika, vec zbog rastojanja, — cinilo melanholičnim.

Zamarajući se, tako, putovanjima, po rdavim putevima, od logora na Rajni do Beca i natrag, bio je uvek zadovoljan kad se odmarao u svom talijanskom baletu, ili francuskoj komediji, sklapajući na putu poznanstva i prijateljstva, mireći i zavadajući male dvorove, princeve, zemlje i gradove, pismima, darovima, pretnjama i pokretima vojske, ni najmanje ozbiljno.

Imao je pri tome utisak da nikakve razlike nema između njegovih dama i tih dvorova i naroda, okolo u svetu. Kad bi se neki novi saveznik nudio, on bi govorio svojoj pratnji da je započeo ljubavnu igru sa kneževinom tom i tom i da se ona već fraka, da bi mu se bolje svidela; kad bi, pri večeri, pre kockanja, govorio, na primer, o pregovorima sa Saksonskom, spomenuo bi to prosto tako da se Saksonska već porada, a kad bi mu denerali ukazali na nezgodan položaj na desnom krilu, sa mogućim iznenadenjima u Vestfalu, priznao bi da će imati teškoca i da će, na žalost, morati da nevinost izgubi i Nasau. Katkad samo, sagledavši, iznenada, iz kola, porobljenu, bednu, osiromašenu Bavarsku, sela, sirotinju, bolesti, njemu bi na svetu postalo neizrecivo dosadno.

Posmatrajući tako države, kao i svoje igracice i tvrdoglave glumice, gledao je da izvuče prolece, ne zalazeci dublje u rat, narocito otkada ga njegov krug, iz Versalja, izveštavaše da Pruska uspeva na francuskom dvoru, da se savez sprema i da godina neće proći bez napada Pruske.

Iz Beca međutim zapovedali su mu sve nestrpljivije da napada i on pri kraju

Milos Crnjanski - Seobe I

proleca popusti, spreman da vidi bojišta i mrtvace, zapaljene ulice, ubijene žene, kiše, šume, brda, livade, kao i njegovi vojnici, ali sve kao u svom pozorištu, ne doticuci se čistim rukama tih stvari, i cuvajuci ton veselosti i uvidavnosti prema Dvoru, bojeci se jednako da mu u posao ne umešaju zamenika, grubog i praskavog grafa Bacanija, koji je bio žedan krvi i slave.

Kad je dakle morao da otpocne, kako rece, da igra farao sa francuskim kraljem, pa da ide preko Rajne, što mu se cinjaše glupo, uzaludno draženje Francuza, Karlo Lotarinški, usred balova i vecera koje beše priredio, pred polazak, izmisli u svom pozorištu jednu igru u kojoj, ustvari, ni on, ni vojska nece ucestvovati, nego samo jedna gomila ludaka i nesretnika, koji i nisu ni za što drugo tu.

Krecuci svoje vojske lagano, zamišljao je da isturi pred sobom prethodnicu, na pozornicu, u bregove, polja i oblake, pa nek se bude kako zna, dok on to bude posmatrao sa visova s druge strane reke, cuvajuci sebe za onog drugog, onog pravog protivnika, koji mu je zagorcao život i koji ga je cekao u daljini, u Šleskoj.

Tako se ulogori, u retkim šumama, na desnoj obali Rajne, ispod Majnca i Vormsa, vojska denerala feldmaršallajtnanta barona Johana Leopolda Berenklaui, strašnoga pobedioca Bavarske, koga Karlo Lotarinški odabra, narocito, za izvršenje upada. Spremna da udari, ta vojska je bila sastavljena iz hrvatskih, madarskih i srpskih konjickih pukova i birane granicarske pešadije, pandura i hajduka, kojima beše dodeljen u rezervi, da ceka na iznimne slucajeve, i puk »razbojnika«, svojina barona Trenka, sakupljen u slavonskim šumama.

Karlo Lotarinški odredio je te pukove, jer je morao, a nije mario tu slavonsku vojsku. Rdavo odevena, smrdela je pre svega, a osim toga njom je bilo nemoguće zapovedati. Kretala se po nekim svojim pravilima, koja nikako nije mogao da utvrdi, stizala je kad ranije, kad docnije nego što je racunao i cinila mu je, uopšte, nepredvidenih teškoca. Jurišala je gde to nije hteo, a bežala je gde se tome nije nadao. I niti je pucala kako treba, niti se povlacila kako treba. Razboljevala se sva, opijala sva, a pljackala gde god je stigla. Osim toga, ginula je tako strašno, da nikada nije mogao da je

Milos Crnjanski - Seobe I

upotrebljava u svezi, jer su mu sa njom propadali i zarobljavani najizuceniji i najskuplji pukovi.

Ali ako tu vojsku nije mario Karlo Lotarinški, voleo je baron Berenklaui, koji je sa njom upropastio Bavarsku, pokorivši zemlju suparnika Marije Terezije, te postao ljubimac cesarke.

I on se, sred gomile tih strahovito brkatih, divljih, i masnih, kosmatih vojnika, gadio svog zanata, i on je gubio strpljenje zbog tuca, pijanki i cestih bolesti u toj vojsci, ali je sve to praštao, jer su mu bili prijatniji od svih drugih. Za njih nije trebao da se brine; ni za njinu hranu, ni za njinu obucu. Spavali su mu u blatu, gazili su mu reke, a pešacili dok ne padnu. Niti su znali zašto ratuju, niti su ga pitali o tome, niti je morao što da im objašnjava. Njemu ne samo da nisu cinili se neposlušni, kao Karlu Lotarinškom, vec naprotiv, polazeci sa njima, imao je uvek utisak da ide u lov, sa psima što ga gledaju ponizno i verno, koje može da napujda da razgrizu sve što mu prepereci put. Okrutan i nemilosrdan prema njima zverski, bio je to zato što je hteo da mu izvršuju cuda, a ne zato što su oni to bili zaslužili. Znajuci svega nekoliko reci njenog jezika, on im je kao neka uhoda upoznao dušu. Dražio ih je i mucio, ne samo vojnike, vec i oficire, da bi se posle plahovito sa njima mirio. Izmucene, vodio ih je na najstrašnija mesta bitaka i trpeo, posle boja, svu njinu dreku i pijanku. Ne samo da mu nisu cinili nepredvidene teškoce, vec naprotiv, oni su bili jedini od kojih je tacno znao šta može očekivati. Stizali su kud je hteo i ginuli koliko je predviđao. Njemu ne samo da nisu bili pljackaši, neobuzdani i razbludni, vec naprotiv, cinjahu mu se stidljivi i smerni, ozbiljni i skoro tužni.

Nespretni, ma da behu vecinom stasiti, oni nisu bili trupa kojom se pokazivao na paradama. Muku je mucio sa njima i na pregledima, pa ipak ih je svaki put ponova iskao. Jer ono što je najviše cenio, kao i svi oficiri koji su služili pod njim, kao i Isakovic, to beše ono poslednje. Oni su se tukli grozno. Oni su klali. Hvatali za grudi, obarali i klali, zadiruci rukom u grkljane, cepajuci kože i meso kao krpe, prebijajuci puškom rebra, ruke i kolena, razbijajuci temena kao tikve. Zato je Berenklaui, i samo zato, odgovarao oholo na Dvoru, kad bi mu neko podrugljivo rekao: »Vaši panduri« — »da, moji panduri.«

Milos Crnjanski - Seobe I

Na zbabanom licu feldmaršallajtnanta barona Berenklaui, kao u starog popa, bilo je vecito bledilo. To lice se nije nikada smešilo, na njemu je bio ostao trag svega što je svojim ocima video, iduci ne iza tih slovenskih vojnika, vec sa njima u prvom redu, sa macem u ruci.

Oni su ga u ratu nacinili cuvenim, klanjem i pokorom, i on je i posle ostao pri tome. Voleo je rat izbliza, a rat izbliza prijaio mu je samo medu njima. Iskreno i neiskreno, kad kako, beše ljubazan prema njima, i pri povlacenju i na maršu, jašuci cutljiv. Proslavljen na Dvoru, mesecima bez muzike, salona i svoje postelje, nije mogao više da zamisli rat drukcije nego tako, sa bezbrojnim ubistvima, grozotama i patnjama koje je gledao oci u oci. Izgubivši strah, poceo je da misli da mora pobediti gde god se pojavi, pa nije više mnogo mario za ratna veka, uputstva glavnog zapovednika i pisma sa Dvora. Dovoljno je bilo da naidu kiše, ili oluje, ili mracne noci, pa da kreće. Noc je za njega postala obicno vreme bitaka i on je polazio u nju, bez mnogo prethodnih vojnickih pokreta, u potpunom cutanju, sa zapovešcu da se kolje i ne daje pardona.

Sama koža i kost, od nespavanja i nejela, sušio se sve više, tako da su mu obrazi bili upali, jabucice koštunjave ispale, a oci sevale kao u pustinjaka. Celo mu se lice bilo u ratovima izdužilo, pod ogromnim celom, izbrazdanim borama, i pod ocnim kostima, koje su kao nadstrešnice bile dignute nad velikim, ledenim ocima. Usta su mu, u naslagama zborane kože, bila, kao i zubi, tako neravna, kao neko testere što škripi. Promukao uvek, vikao je ipak jasno i glasno i vojnici, koji su ga zvali »stara baba«, bojali su ga se kao neke veštice. Imao je grozne ruke, od samih kostiju, kojima ih je hvatao, a oblacio se skoro isključivo u crnu svilu i zlatom izvezen somot, navikavši se, preterujući, da se pojavljuje svud u teškim, jahacim cizmama i u oklopu.

Taj covek dakle cekao ih je, razmestivši pukove Vuiceve, Horvatove, Vencelove, po retkim šumama, iznad Štukštata, gde ih je pregledao, vežbao i mucio, šaljući svake noci uhode, preko, na drugu obalu, a narocito u Majnc. Isakovic ne samo da nije prestigao, na poslednjem delu puta, ostale, nego je cak zadocnio tri dana. O njemu je Berenklaui imao odlicnih vesti i iz Engelštata, i iz Graca, i iz Pecuja, od Komesara, koji je o Dunavskom polku

Milos Crnjanski - Seobe I

napisao, oštrim i cifrastim slovima, dug, vrlo dug izveštaj, sa svima podacima. O oficirima, ljudima, naoružanju, rezervama, spomenuvši osobito pitanje pravoslavlja, tih šizmatika i njinu vernost i odanost Carici, sa mogućim zamršajima u svemu tome.

Đak jezuita, sa vrlo prezrivim mišljenjem o šizmatičkom sveštenstvu, koje je imao u vojsci, baron Berenklaui pročitao je sav taj izveštaj olako. Mislio je da se ta pitanja rešavaju posle, a ovde, naprotiv, smatrao je da im treba dati još kojeg kaludera. Neka im se nade posle bitaka i na zimovanju, gde su mnogi umirali, tim pre što je uocio kod tog naroda duboku potrebu da mnogo peva Bogu i zapeva nad mrtvima, provodeći citave noci, posle bojeva, u logoru, u jadikovanju, i pijancenju, uz vatre.

Inace, Isakovic, cenjen u vojsci, dovodio mu je trista biranih vojnika, koje je hteo da upotrebi narocito pri opsadama, i Berenklaui nije mislio da mu uskrati cin potpolkovnika, ako ne pogine.

Plan za napad, koji je Karlo Lotarinški smatrao za svoj, imao je Berenklaui gotov. Hteo je sa jednim nemogućim upadom s boka, uzevši Majnc, da duž Rajne, uzme Vorms i Špajer, i for Sen Lui, i Štrasburg, pa da odatle udari duboko u Lotaringiju, kuda bi Karlo Lotarinški, sa masom vojske, mogao lagano da nastupa za njim.

Stigavši, najposle, Isakovic zanoci sa pukom, prvu noc, u jednoj šumi, iz koje se videla varošica Štukštati i Rajna, sa jednim rukavcem, koji je Berenklaui odabrao za mesto gde ce prvo da se udari. A iza njih, u daljini, brda.

Puk odahnu dušom i popada da se ispava, posle tolikih dana neprestanog hoda, u toploj, letnjoj noci, punoj zvezda.

Beše mu kao da je stigao doma. Ista ravan, ista reka, iste baruštine, pesak, vrbaci, a iza njih plava brda. Iz tršćaka izletahu rode, a žabe kreketahu i hujahu svu noc.

No tek što poce da svice, projaha kraj njih Berenklaui, kao veštac, i dade

Milos Crnjanski - Seobe I

zapovest da ih bude i odvedu iza šume, pod neke brežuljke, na pregled.

Svitanje je i tu, kao na domu kod njih, bilo veliko i spuštalo se sa dugih, tamnih brda, na ravan, zaraslu gustom travom. Po vodi je svitalo sasvim tiho, tako da je slabi vetar nabirao površinu reke. Po ustajaloj površini, kao paucinom prevucenoj, zeleni konjici i male muhe, uzletahu jedva vidni.

Sredina Rajne, međutim, nosila je, mnogo brže, neko granje, jasno vidno, dok se druga obala jedva raspoznavala. Među njenim gustim drvecem bili su šancevi Francuza, sa dva topa.

Pred tom obalom videlo se jedno tamno ostrvo, zaraslo šumom, koje je Berenklaui hteo da veže mostom za svoje položaje i na koje je, pre toga, hteo da prebaci, nocu, nekoliko ljudi da iskopaju redutu. Inace je njina obala, pred šumom, bila go pesak, gde nije bilo moguće skriti se od metaka.

Gledajući iz šume u suprotnu obalu, nije se videlo ništa, sem drveća i, nad njim, duboke, velike praznine, u kojoj nisu znali čega ima. Ne usudujući se da istrcajavu više na vodu, oni su, onako neumiveni, podmazivali kapiševе i oružje, tockove i izubijane svoje izgažene noge. Bez galame, na koju inace behu navikli, redahu se sad, u blizini neprijatelja, u duge redove, izlazeći iz šume, pospani, nesigurni hoda, zakopcavajući jedan drugog s leđa, padajući u polumraku preko panjeva, naticuci duge noževе na puške.

Kad svanu, iza brežuljaka, kod nekim posećenim vinogradima po kojima su trckale tekunice, poredaše se, u potpunoj tišini, na poluglasne zapovesti svojih starešina, ma da se odatle već ni njihova vika, preko, ne bi jasno bila čula.

Osluškiavahu ševе, zagledani u neobične krovove Štukštata, sa puškama zemlji uprtim, ne smejuci mnogo da se premeštaju s noge na nogu, da prašina ne bi ušla u namazane cevi. Sve dok Isaković ne stiže, nameštahu ih, zagledahu im u torbe, pregledahu im oružje, handžare, pištolje. Kad Isaković dojah, oficiri zauzeše svoja mesta pred pešacima. Isaković je bio u novom novcatom odelu, od crvene kože, sav podnaduo pod nataknutim klobukom i strahovito izbrijan. Njegov Arkadije brijao ga je, to jutro, opako.

Milos Crnjanski - Seobe I

Vodio mu je na uzdi drugog konja, jednog belca, sa kojim se seiz uvek svadao, sedeci vrlo nesigurno, neispavan i neistrežnjen, na svom konju koji se vrteo.

Muceci se citav sat, Isakovic ih ispravljaše, jašuci duž redova, uzimajuci nekoliko puta »pred persi«, dok ih najzad dobi baš kako treba, u dva reda, prava, prema zastavi. Tada im zapovedi da se ne micu više i dozvoli im da protegle katkad samo jednu nogu. Tako su stajali i cekali skoro cetiri sata, ma da je pregled bio zakazan odmah. I Sunce beše vec sinulo, a Berenklaui još nije stizao. Ne zato što je zadocnio, vec što se dugo zadržao na svom svakidanjem pregledu i osluškivanju druge obale, jašuci uz vodu.

Najposle se pojavi iznenada, tresuci se na konju, u pratnji nekoliko denerala, oficira i musketara, i, jedva i pozdraviv Isakovica, naredi da puk vežba. Isakovic mu pokaza prvo uzvik imena Marije Terezije, zatim pozdrav u njegovu cast sa zastavom i vikom njegovog imena i titule, koje su vojnici, kraj svih kazni, nehotice, izgovarali Renbeklaui, uz gromko »vivat«.

Zatim mu pokaza, pustivši puk pravo na njega, trzeci korak sa nožem u zubima, od kojeg se denerali uzvrpoljiše, a Berenklaui od milja naježi. Zatim kako bi pucali u tri reda. Najposle, razne pokrete i dešaržiranje.

Feldmaršallajtnant baron Johan Leopold Berenklaui, jašuci sa nogama tako dugim da je izgledalo kao da njima grli konja oko vrata, poce da pregleda ljude, pricajuci svojoj pratnji bitke, što je bio znak najviše razdraganosti kod njega. Zatim rece Isakovicu da mu se javi po podne, i zapita ga znaju li ljudi da veslaju, prolazeci pri tom, neprestano dalje, pozdraviv zastavu.

Baš kad je, medutim, zadovoljan, na veliku radost Isakovicevu, hteo da ostavi puk, koji stajaše nepomican i kao skamenjen, okrete se iznenada i namršti se, našto se i Isakovic trže.

Arkadije, koji je vodio konje za njima, pazeci da im oстане u potiljku, poceo je da ih optrcava, klimatajuci se tako da je, u opštoj nepomicnosti, to moralo da padne u oci.

Milos Crnjanski - Seobe I

»Koga vruga radi taj covek« — rece tiho Berenklau, kome je bilo stalo da prva smotra prode što velicanstvenije, gledajuci netremice u slugu. Isakovic, kome je isto tako bilo do toga da smotra prode što lepše, ne odgovori, vec zaneme.

Arkadije, drmusajuci belca, vide namršteno lice pred sobom i pokuša da umiri konja, kome je, i inace govorio mazeci se i šapucuci. Oseti medutim da klizi, zajedno sa sedlom, držeci se ocajno za grivu. Bio se napio kao i svake noci, od žalosti da ce možda ko god iz puka poginuti, uskoro, i da ce ginuti i ostali, pa se tek sad treznio, od muke i straha.

Kad Berenklau dreknu na njega, njemu se smrce i ucini da sanja, videv koliko se zlo dogada zbog njega i kako baš on sve unesrecuje. Vec sav trezan, previjajuci se od bola, iz petinih žila upe da ne padne sa sedlom, ciji kolan beše popustio, uhvativši najposle za rep konja, koji se vrteo.

Berenklau ga gledaše ljutito, ne znajuci da je slugi gvozdena uzengija, pri tome, ušla u meso, iznad clanaka, pa zatim potera konja kasom, pred deneralima, oficirima i musketarima.

Pošto je morao da jaše za Isakovicem, koji je pratio zapovednika, pokasa i Arkadije, muceci se na konju koji htede da ga zbaci. Hladno mu beše i znoj ga probi, od bola, dok je ocima obuhvatao brežuljke i vrbake, uspevši jedva da se uspravi. Zatim, razmišljajuci šta li mu je to Berenklau na nemackom doviknuo, sav preneražen, posmatrajuci švapske denerale i oficire, opsovao im sa tužnim izrazom lica, u sebi, oca.

Puk je medutim, ravnodušan i umoran, polazio natrag u logor, u šumi.

Ali kad projahaše između dva brežuljka, iznenada, ukaza im se šumovita, druga strana Rajne, sva obasjana Suncem, u daljini sa siluetom Vormsa, pod brdima. U tom trenutku Francuzi pripucaše na njih i oni svi obodoše konje, sem Arkadija, koji cu zviždanje metaka, ali se zagleda, sa konja koji je drhtao, u suncan, širok vidik s one strane vode.

Pri iducim pucnjima, medutim, odjaha konja da ga umiri i skloni, jer konj

Milos Crnjanski - Seobe I

beše stao kao ukopan. Videv da je sam na brežuljku, sa konjima, on poce šaputati svome, a drmusati drugog i pogleda još jednom preko reke, spazivši na drugoj obali francuske predstraže. U želji da spase konje, pomisli da se vrati, pod drugi brežuljak, do nekog drveca, pa da tamo vidi šta ce i kuda ce. Potrca sa konjima, ali opet leže kad ga meci zaokupiše, udarajući u zemlju oko njega. Cudio se tom iznepadnom pucanju i divio se, da ga opaziše. Onako mamuran, kivan, kao malo pre na ove, ustade da vidi te druge, sa one strane reke, i opsova im, u sebi, dete francusko.

Tako i pogibe, ustajuci malo docnije i po cetvrti put, da bi poveo konje, probijenih creva, uhvativši se za kajiš, mrmljajuci sebi samom, vec u nesvesti, bolno:

»O Bože, o Bože«.

Još iste noci Berenklaui poce da gradi most do ostrva i tamo pogiboše još jedanaestorica, a sedam ih se rani.

Tako zapoce, bez nekih narocitih priprema, da gine i umire Podunavski polk, na Rajni, nit znaš zašto, ni krošto.

VII - TUMARALI SU, KAO MUVE BEZ GLAVE; JELI SU, PILI SU, SPAVALI SU, DA NAJPOSLE TRCECIM KORAKOM POGINU, ZAKORACIVŠI U PRAZNINU, PO TUĐOJ VOLJI I ZA TUĐ RACUN

Cela kampanja po Loreni, u kojoj se borio, na celu vojske, sa svojih trista biranih vojnika i blagorodni Vuk Isakovic, svršila se za nekoliko nedelja. Predvoditelj prethodnice, feldmaršallajtnant baron Johan Leopold Berenklaui, uzeo je, prepadom, šanceve oko Majnca, pa mu se i varoš predade. Karlo Lotarinški tad prede Rajnu sa ostalom vojskom. Posle tri dana, izmenivši svega nekoliko metaka iz pištolja sa francuskim husarima, udoše i u Vorms, a po kiši, pod provalom oblaka, da ne ispališe nijednu pušku, u Špajer. Posle tri dana odmora utaboriše se pod gradom Svetog Luja i tu im zagusti. Kanonada je trajala danima, bombe su padale u logor,

Milos Crnjanski - Seobe I

Francuzi zagatiše reku, te se razli i poplavi kola, konje, topove, tako da se umalo ne podaviše, u blatu. Pošto nisu uspeali da osvoje na juriš grad, oni ga zaobidoše i dodoše pod Štrasburg, baš kad je tamo došao i francuski kralj.

Tu se onda ucini primirje, ali zamalo, pa se opet poceše tuci sa francuskom konjicom, dok ih ne odrediše da prodru dublje u Elzas. Napadoše na Cabern i gadno izgiboše po ulicama gradskim, dok je Trenk sa svojim hrvatskim pandurima klao, hvatao, u zasedama, po obližnjim šumama, citave gomile preneraženih, neprijateljskih oficira i vojnika.

No tek što behu pošli, dublje, u neprijateljsku zemlju, potisnuše ih. Oni potegoše natrag, žurno, na Rajnu, pa je predoše kod sela Dajnhajma, spalivši mostove za sobom. Karlo Lotarinški žurio je u Češku, jer Pruska beše zaista pocela rat.

Pri napadu na celu vojske, ostadoše sad poslednji, u zaštitnici, i dodoše iznemogli i bolesni do Šerdinga, na Dunav, gde su saznali da ce zimovati u Gornjoj Falackoj, i gde docuše da su poumirali mnogi od kumova, ujaka, striceva, i u drugoj vojsci, u Češkoj, u logorima kneza Atanasija Raškovića, polkovnika varadinskog.

Sve to prošlo je tako besmisleno da se Vuku Isakovicu cinilo jednako kao da postoje dva Vuka Isakovica; jedan koji jaše, urla, maše sabljom, gazi reke, trci po gunguli i puca iz pištolja, iduci prema Majncu, ili zidinama Lujevih utvrđenja, koja su se jasno ocrtavala nad vodom, dok ubijeni padaju i ostaju na zemlji. I drugi koji mirno, kao senka, koraca kraj njega i gleda i cuti.

Pošto nije znao namere feldmaršallajtnanta, živeo je i spremao vojnike od danas do sutra, tako da su ga kišovite noci stizale bez opreme, a duga logorovanja bez šatora i preobuke. Pitan je za savet, ali samo u poslednjem casu, pred boj, i nije imao ni pojma o tome na koju ce varoš napadati, ni kuda ce posle krenuti. Ne znajući ni zašto se biju, ni s kim se biju, ni za koga se biju, ili ne razmišljajući o tome, Isakovic je gazio po bojištima kao i kad je išao drumovima, gojazan, težak, sa potpunim odsustvom shvatanja na duši. Kad mu ni posle prvih pobeda, ne dadoše za potpolkovnika,

Milos Crnjanski - Seobe I

prestade i da se brije i doteruje, tako da mu nokti izrastoše i da kod Štrasburga izide pred Karla Lotarinškog, kao pravi, podivljao medved.

Gorcina u duši, koja mu se bila popela u grlo, razli mu se po celome telu, te je obolevao, komad po komad, muceci se i oplakujuci sebe samog, u sebi. Krivonog, navikao da jaše, spade s nogu, odmah u prvim bitkama. Noge mu se podnaduše, cevanice ocvorugaviše, koleno, gde ga, pred polazak, beše udario konj, sasvim mu otvrdnu. Trbuh mu se beše opustio, kao i obrazi ispod uveta, a oci mu se behu zakrvavile. Prosedeo davno, u pocetku tek koliko to žene vole, poceo je sad i kosu da gubi; vlasi mu ostajahu na prstima kad bi zorom, pri umivanju, izvlacio glavu iz vedra. Pomodrelih usana, poceo je teško da diše, a bolove u stomaku snosio ie vec kao nešto neizbežno posle jela, našto se beše navikao. Drhtave mu postadoše ruke i smešno tužan, kao gusan na ledini, stajao je cesto, među belim šatorima, u poljani, raskoracen, nakrivljene glave i ociju, gledajuci na nebo.

Toliko se beše smirio, posle onog što dožive u Virtembergu, da je sa svojim jedva i govorio; pa i kad je govorio, zborio je nekoliko reci.

»V cest i slavu našego polka potruditsja nahraniti familije sirotih, na sopstveno izdivenie moje, da budet za pominanie imena moego« — rece pred Cabernom, pri povlacenju, šaljuci ga u izvidanje, u varoš, sa nekoliko konjanika, kapetanu Antonovicu. Kad mu ovaj medutim, videvši ga oronulog i brižnog, potavnelog, rece, misleci da ce mu time uciniti prijatnost: »Dužan jesam i budu i ja darovati što za pominanie imperatorke ...« Isakovic ga prekide ljutito, proderavši se: »Sladost bogatstva um vaš, Antonovicu, vozvodi sueti suetstva. Proidu, izceznu vsja zemnaja blaga i slava carstvujušcih. Ako žalostan, k grobu približihsja, vinovnik žalosti moje nije cesarka carstvujušca, nego crevo moje bolestno. Poidite« — dreknu na njega, okrenuvši mu leda.

Probuden da je tako, cinjaše mu se katkad, iz svoga sna, iz sna koji mu traje vec više od desetinu godina, iz sna u kome je nemocan i uzaludan, ali jasno vidan i shvatljiv samom sebi. Ne znajuci celu strategijsku zamisao Karla Lotarinškoga, kao uostalom cak ni sve razloge rata, on nije pitao ni za imena denerala koji su se pojavljivali i vracali u pozadinu, ni za imena

Milos Crnjanski - Seobe I

varoši što su se ukazivale pred njima, svetle, u zori, ili zapaljene, posle bitke. Kao što nije osecao Prusku, u zaledu, tako nije znao ni gde je Lorena, pred njim. Hoće li, posle njenih pobeda, Marija Terezija uspeti da kruniše svoga muža u Nemackoj, bila mu je šesta briga, kao i njima njegovo proizvodstvo za potpolkovnika. Mesto rata u kom je učestvovao, on je pamtio to svoje hodanje tamo amo, kao neko besmisleno tumačenje kroz vrele, letnje noci i kišovite dane, ne zapažajući stanje utvrđenja, položaja varoši, raspored vojske protivnikove, već samo padine bregova, obale reka, bagremove, promenljivost nebesa, proletnih, letnjih i jesenjih dana. U potpunom osećanju sna, prošao je kroz te razne tuđinske države, i ceo svet taj od Rajne, vrativši se, u poznu jesen, na Dunav, sa istim osećanjem neprekidne prolaznosti i uzaludnosti. Obradova se pri glasovima da će preci preko brda, u Češku, da se tuče protiv Prusa, u okolini Heba, otkuda beše, nedavno, Rašković preneo telo despota Đurda Brankovića, izmucenog i, kako se u polku govorilo, otrovanog.

Sažalivši se, više nego ikad pre, na svoje vojnike, nije imao na kome da iskali svoj gnev i gorčinu, što se sve dublje upijahu u njegovo telo. Čekanje, mesecima, na čin potpolkovnika, načinilo ga je groznicavim i on je, sad, jasno video bedu i ostalih. Odrpanost vojnika, smrad ranjenika koji nisu odnošeni, već su, po svojoj volji, ostajali kod puka, sav nehat, kojim su ih bacili pred topove. Duž cele obale, sve do vojnika Ivana Horvata, dobio je svega jednoga lekara, da vezuje rane. Potpolkovnik Arsenije Vučić, koji je predvodio dva puka, slao mu je svaki čas oficire da zajme novaca, jer su ga pljackali, pri nabavkama, a za vreme primirja počeo im veštati vojnike uhvaćene pri kradi ma samo i jedne jedine glavičice kupusa u polju.

I ne samo on, već i njegovi oficiri, pa čak i vojnici osetiše nešto što ih cinjaše lomnima, tako da su se gegali posle bitaka, kao kroz san. Ne samo da nisu znali gde se biju i zašto se biju, već nisu znali da nauče, za paradu, ni ime svoga zapovednika, ma da su morali to da vežbaju i za vreme marševa. Dve hiljade grla, kad bi ih poredali u četvorokut, deralo se, kraj svih batina, za vreme celog rata, za glasnom vikom oficira, ponavljajući: »feldmaršallajtnant, feldmaršallajtnant, baron, baron, Johan, Johan, Leopold, Leopold, Berenklaui, Renbeklaui, Berenklaui, Renbeklaui.«

Pa i bitke ostadoše u sećanju Isakovićevom bez smisla i bez veza. Secao se

Milos Crnjanski - Seobe I

tako i noci pri prelasku preko Rajne. Berenklaui je tri dana tumarao sa njima, po šumama iznad Štukštata, prilazeci Rajni. Došav u logor, obukao je odelo prostoga vojnika i poveo ih tiho, obalom, kroz žbunje u šumu. Privodio ih je vodi, kao zveri u mraku, i ležao sa njima u pesku, ispod lišca i gustog granja. Osluškivao je i uhodio suprotnu obalu, otkuda se cula graja i dovikivanje Francuza. Tople, letnje noci bile su pune buba što su milile po njima i trava, koje su izazivale svrab u nosu i ušima, a ruke i košulje behu im, u zoru, pune mrlja od crvenih, zgnjecenih, divljih plodova. U mraku, dešavalo se da iznenada nagaze na rupe, pune vode, i upadnu u baruštine, pune žaba, tako da se posle dugo cuo prigušen smeh ostalih. Puževi su im padali za vrat i lepili im se uz obraze i ruke, kad su spavali.

U mesecini, posle ponoci, morali su da leže nepomicno, da se ne bi odali, dišuci jedan drugome u blatnjave opanke i oštre noževe, ne micuci glavom. Tada se pred njima videla, jasno, šumna reka što je oticala, lagano valjajuci i vrteci panjeve i granje, prebacujuci ih katkad na drugu obalu, gde su to Francuzi dočekivali pucanjem iz pušaka. Nad šumama, mesecinom obasjanim, bila je tada potpuna tišina, tako da se katkad cuo lavež pasa cak iz Majnca. Vlažni, ohladneli jutrom, dočekivahu dan, kao zalepljeni u blatu, osluškujuci kako, u visini, detlici kucaju. Jasno su raspoznavali vojnike, u šancevima, na drugoj obali.

Berenklaui je katkad dizao dreku sa njima, tako da se Francuzima cinilo kao da premeštaju logore, tim pre što su i vatre palili, vikali neobuzdano i udarali u doboše.

Pošto mu se cinilo da je neprijatelja dovoljno zbunio, Berenklaui dočeka najposle jednu malo tamniju noc i pride sa njima Rajni, nedaleko od Majnca. Dogovoriv se, pred zoru, sa Isakovicem, o prepadu, on se udalji da nade camce.

Dok su vojnici ležali, u nekom šumarku, Isakovic side pred njima u pesak, na vodu. Vide zvezdano nebo, vide šume, na drugoj obali, dva mala ostrva nasred vode što su se crnela. Bila je potpuna tišina. Osecao je kako mu vlaga probija do prstiju, u teškim cizmama za jahanje. Jednim pokretom pleca, umornim, ali vrlo prijatnim, zbacio ogrtac, koji mu postade težak i

Milos Crnjanski - Seobe I

oseti kako je još hladno. Dižuci pištolje do vrha nosa, još jednom pregleda fišeke, pa ih opet zakoci, zatim izvuče sablju, odbacivši daleko, pred vojnike, korice. Lagano, inace nepomican, zasuka desni rukav i, ma da je bilo hladno, oseti kako je prijatno što je razgolitio maljavu ruku, skoro do lakata, jer mu je telo bilo vruce.

To je taj jedini trenut, koji mu beše, i pre, uvek, najmiliji. Trenut kada mu se cinjaše da zgrcene prste ne bi mogao da odvoji, ni silom, sa balcaka, toliko bi ga stegnuo. To je bilo to nadimanje tela, slade od svih uživanja, kada mu se cinilo da prestaju svi bolovi i sve bolesti i da se ispravlja, toliko da bi mogao da zadrži tu reku, da išcupa drveće, da rasece oblake.

Cu kako se vojnik tiho dovuče do njegovog ogrtaca i kako ga diže, zatim primeti kako se camci pojaviše iza malog ostrva. Vrativši se vojnicima, on ih žurno povede kroz retku šumu, niz vodu, do Berenklaua, koji ga je čekao kod camaca.

Niko ne progovori ni reci.

Bilo je dvanaest velikih camaca sa veslacima i Berenklau odmah skoci u prvi.

Cim se camci napuniše, kretoše niz vodu, prebacivši se uz mracnu obalu ostrva nasred reke.

Tek je pocelo da svice, i nije se videlo još ni na pedeset koraka.

Necujno protekoše kraj granja ostrva i pojaviše se, iznenada na sredini reke, u matici, koja ih zavitla. Dva prva camca se nasukaše na pesak. Isakovic vide još, kako se Berenklau podiže u camcu i da vojnici poskakaše u vodu, da camce oslobode, zatim odmah utonu u polumrak, primetivši da su blizu suprotne obale.

Deset camaca se jedva cujno zari u pesak i vojnici poceše iskakati na obalu, zgrabivši puške u ruke, pretresajuci žurno pušceni prah i upaljace, uzimajuci, zatim, noževe u zube.

Milos Crnjanski - Seobe I

Francuzi ih sve dotle ne behu приметili.

Tek kada se Isakovic i nekoliko vojnika pojaviše na gudurama obale, dreknu jedan od neprijateljskih vojnika preneraženo. U istom trenutku beše stigao i Berenklaui, sa ona dva zaostala camca, i kroz noc se prolomi ritmican urlik: Ma-ri-ja, Te-re-zi-ja.

Prasnuše puške i otpoce jedno ludo groktanje pištolja, pušaka, strahovita dreka i urlikanje. Isakovicevi vojnici pociše da uskacu u šanac, sa nožem u zubima, razbijajući glave.

Kroz pola sata, dok su oko njega ranjenici padali na zemlju i previjali se od bolova, umiruci, Isakovic beše, sa nekoliko vojnika, vec izbio na glavnu ulicu varoši, zakrvavljenih ociju, oznojen, zadihan, oslanjajući se o zidove kuca, krvavom svojom sabljom, dok su vojnici oko njega pucali u mracnu i praznu ulicu, nad kojom se skoro dodirivahu dva reda crnih, cadavih, oštarih krovova, napuštenih i nepomicnih, među kojima se video tanki mlaz zaplavelog neba i, na njemu, zvezda Danica.

Tako je bez neke narocite radosti, ali i žalosti, propustio izaslanstvo što je tražilo barona Berenklaui, da mu preda varoš i jedna kola, na koja behu natovareni mrtvi, koji su mlatarali viseci rukama i tresli spalim nogama.

Tako je, bez ikakvog zadovoljstva, cuo da vojska prelazi za njima i da je most vec sagrađen. Tri dana, dok je Karlo Lotarinški prebacivao vojsku, proveo je u spavanju opivši se.

Dva lica mu se javljahu, u snu, dve glave koje beše rasekao svojom rukom. Išcezavajući iz njegovog secanja, pojavljivahu se iznad njegove svesti, još nekoliko dana. Kad se sasvim pociše gubiti iz njegovih misli, javiše se krvava, za trenut, okrugla i nejasna, u crvenim lubenicama, kojima su se tih dana on i vojnici hranili, rasecenim na pola.

Milos Crnjanski - Seobe I

Pohvaljen za napad na Majnc, Isakovic je ostao, i u blatu pod Vormsom, na celu prethodnice. Za svakog svog vojnika dobio je od Karla Lotarinškog po jedan srebrni florint. Taj novac je razdelio vojnicima, uz prikladan govor o Velikomuceniku Caru Lazaru.

Kroz nekoliko dana bio je u opsadnoj vojsci, pred tvrdom Sv. Luja, gde je očekivao narociti zadatak: napad na bedeme, pomocu opsadnih jarkova, aproša. To je, kod kuce, pod Varadinom, najviše vežbao.

Grad Sv. Luja bio je na ravnici, sav obrastao biljem, zazidan duboko u baruštinama. Sa jedne strane branio ga je široki tok Rajne i jedan rukavac, a sa druge, tvrdi bedemi i skriveni jarkovi, puni vode.

Nocu je uokolo bila strašna zapara, u blatištu, prepunom komaraca, a danju potpuna tišina u travuljinama, nad kojima se tek retko video po koji jastreb ili jato vrabaca. Da nisu padale bombe, Isakovicevi vojnici zaboravili bi bili gde su, misleći da vežbaju pod Varadinom.

Ukopani u zemlju, oni su nocu lelekali uz gusle, poduprvši ledima zemlju iskopanog jarka, koja im je ronila za vrat, a spustivši noge u baru, među trskom, po kojoj su skakale žabe.

Pevali su, jer mnogi izgiboše i jer se mnogi porazbolevaž. Oplakivahu mrtve i žive, pesmama otegnutim, naricucim, tako dugotrajnim, da je za to vreme neprijatelj sve rede pucao, da posle, uopšte, sa pucanjem prestane.

Vuk Isakovic beše sebi podigao kolibu od vrbovog pruca i trske, kraj jednog dubokog, tek iskopanog jarka, u kom behu, teškom mukom, smestili dva topa. Koliba mu je bila tako niska da je u nju morao da se zavlaci četvoronoške, ali kad bi legao u njoj, na jedan široki, zemljani banak, pokriven pokrovcem, mogao je kroz trsku da vidi skoro celu okolinu grada i sve bedeme, a osim toga i sve svoje jarkove.

Imao je, prekodan, šta i da gleda. Između njegovih jarkova, od dosade, kad bi pucnjava pomalo prestala, njegovi vojnici tumarali su, padajući u bare. Raznosili su glavice kupusa, bundeve, pune šake pasulja, od jarka do jarka,

Milos Crnjanski - Seobe I

sve dok ih francuske tobđžije ne bi zaokupile bombama. Tada bi poceli da trce, da vrdaju, da zapadaju u bare, u blato, krceci sebi put, kao prasci, kroz mulj, u koji bi udarali bombe. Za izgubljenim glavicama kupusa istrcavali bi citavi jarkovi.

U tišini posle, isprekidanoj plotunima i paljbom i grmljavinom topova, Isakovic bi opet, kao u san, gledao u te nepregledne trske, baruštine i bedeme. Videv se opet kao u dva lica, on je prolazio u mislima sav svoj život, proživевši, tako, nekoliko mirnih dana. Koliba mu beše potpuno utonula, medu žbunjem, u žabokrecinu, a nad njom je šustala trska.

U nekom polubudnom stanju, što mu se vec cinjaše kao i umiranje, primao je oficire i glasnike koje mu doturaše Berenklaui, sa naredbama i vestima o opsadi. Odlican vod inace, Isakovic popusti najposle, pošto ga potpolkovnikom ne imenovahu nikako. Ne izvrši nijedan nocni prepad, ne pokla ni one šanceve koji mu behu najbliži, ne uspe pod utvrđenjima uopšte. Rat mu se, izgleda, beše dosadio.

Kad jedne noci Francuzi zagatiše rukavac i pustiše talase Rajne na opsadne jarkove, tako da se konji podaviše, kola polomiše, topovi zaglibiše, Isakovic je u svojoj kolibi mirno spavao. Sanjao je da udaje kcer, što imadaše divni lik i stas Princeze Aleksandra Virtemberškoga, ali iz onoga doba kada beše mlada i ne ovakva kakvu je vide nedavno. Za cerkom mu idaše, po snu, najmiliji svetac njegov, kome su i on i brat Arandel, hteli da podignu crkvu, nad ocevim grobom, despot Stefan Štiljanovic. Despot ga pogleda blago, zastavši mu celo glave, govoreci: »Otverstia vižu dveri smerti tvoje, Isakovicu, pri poslednjem izdihani! Žena tvoja s cervmi istljeti budet. I gorkost duše tvoje proide. Za dolgi tvoj život tek tvoji potomci obresti budut vo noci blagozracnu Denicu«. Pošto je tako, zaspav kao top, razgovarao u snu sa svetiteljima i andelima, hrcuci, nije se probudio ni onda, kad ga voda prevrnu, zajedno sa kolibom, u duboki rukavac, što je, zapušten, razlivao bujicu preko cele ravni, ispod utvrđenja.

Te noci sva se vojska davila, gazila i jedva je spasla svoje topove. Tek posle nekoliko dana pojaviše se opet logori austrijski pod gradom, ali daleko od zidina, a posle, obišavši grad, odoše pod Štrasburg.

Milos Crnjanski - Seobe I

Isakovic, je, pod Štrasburgom, bio još pospaniji. Francuski husari jahali su do njegovih šatora, pucajući mu pod nos, iz svojih dugih pištolja, a njegovi ljudi poklaše svega nekoliko predstraža.

U moru trave, obasjane Suncem, opkopi i zidine varoši, zasadene drvecem, lebdeli su mu pred ocima svako jutro. Zagledan u visoke i šiljate crkvene zvonike, on je video nad njima i ljubicasta nebesa, vlažna od kiše, sa velikim, plavim oknima, na dnu vidika. Pomisli da bi se i tu moglo živeti i jedno vece, kada mu konjanici privedoše neke zarobljenike, posebno ih ispitivaše, preko tumaca, o njihovim oficirima, o raznim cinovima starešina, osobito potpolkovnika i polkovnika, sav žut u licu, od nemocnog besa. Berenklaui, koga je način ratovanja Karla Lotarinškoga dovodio do ocajanja i koji je bio svoje predstraže isturio do gradskih zidina, porucivao mu je, po Vuicu, da pokuša, pravo iz logora, prepad, jedne noci, na veliku kamenitu stražaru, na kojoj behu po ceo dan otvorene kapije. Tako je jedne noci, bez volje i želje da se bije, Isakovic, u velikom logoru, razbudio svoje oficire i naredio im da tiho probude vojnike, koji su nocu bežali iz logora da pljackaju kupus i bostan, u baštama, pod gradskim zidinama. I dok su se cupavi i barusavi izvlačili iz šatora, zbijeni u gomile kao neki crni ovnovi, Isakovic pokaza oficirima stražaru, u neizmernoj tišini praskozorja, kao neki daleki kamen. Durbinom, već su se lepo razaznavali stražari na zidinama, pojedine kuće i zelene krune drveća. Nad poljanama je lebdela mlečna magla, što je konjima dopirala do kolena. U logoru niko nije ni sanjao našta se spremaju. Stražari iza šatora, kola, velikih stogova sena i slame, propustiše ga spavajuci stojeći, naslonjeni na pušku, kao pastiri na svoje motke.

Isakovic izjaha iz logora, u prazno, zvezdano jutro, na zelenu travu, grejuci se u isparavanju konja, do nekog obližnjeg drveća, da osmotri put kojim je hteo da ide. U širokim, zelenim poljima, u tišini dalekih zemljanih opkopa, nazirao je zid na koji je hteo, još pre no što Sunce grane, da se urlikom baci. Pustivši dizgine, on se osvrnu u sedlu i vide vojnike u jutarnjoj tami, kako se kupe na ledini, oko oficira, puneci puške i pištolje.

Trzajuci se na konju, koji je neprestano bacao glavu, i, uplašen od neceg,

Milos Crnjanski - Seobe I

ustupao unazad, Isakovic opet oseti tu telesnu slast pred napad, koja mu beše milija od svih drugih. Tiha radost pode mu opet od petinih žila pa do potiljka, kao jeza, i zato, udariv konja mamuzama, pojaha žurno, klateci se prema vojnicima, da ih povede. Pri skoku konja oseti da iz njega nestaje bolest, što ga je mucila, bol kostiju i zglavaka, i udišuci travu, rosu, toplotu hata, udar kopita i tupi ukus gvožđa na sebi, za jedan jedini trenut strese sa sebe nocašnju vrucinu, zaparu od vina, ocaja, misli tužnih, pa povika koliko ga grlo donosi vojnicima, zavitlavši konja u krug, pred njima, tako da ustuknuše. Htede im, po obicaju, reci nekoliko reci, pred smrt, i pomisli da im spomene svetoga despota Stefana Stiljanovica, izgrdivši ih najpre što mu nocu beže iz logora i skitaju se da krađu po seoskim avlijama u okolini. Tad, iznenada, iz daljine ciknu francuska truba.

Francuski kralj, onako usput, hteo je da poseti, na nekoliko casaka, napadnuti Štrasburg i da vidi svoju vojsku. To mu je uspelo, bez muke, baš onoga dana, kada se, pre no što zora svanu, Vuk Isakovic beše namerio, sa svojim Podunavskim polkom, po nalogu barona Berenklaui, da uzme prepadom jednu lakomisleno cuvanu stražaru grada pred kojom se straže ne behu ni ukopale.

Uz iznenadno ciktanje truba, to jutro, francuski pukovi poceše da izlaze iz varoši, sa konjicom, na ledinu pred opkopima, i da se, skoro na puškomet austrijskom logoru postavljaju na drumu, pred velikim šatorima svojih predstraža, u paradne redove, iza kojih se uskoro beše iskupilo i varoško stanovništvo, trceci, vicuci, pozdravljajuci šeširom.

Konjanici su jurili po utrini da vide mladoga kralja, oficiri iz obližnjih francuskih logora dotrcavahu, stotine i stotine musketara i žandarma kraljeve garde vijahu se, gore dole, između dva živa zida, nepomicnih ceta. Među njima su prošla kraljeva kola, u koja behu upregnuti osam belaca, pracena masom garde, što je poigrala na svojim konjima, isukanih sabalja, osvrucuci se i tražeci da ugleda, u daljini, bele i šarene austrijske predstraže.

Topovi iz varoši opališe trista puta, a vojska izbacila tri plotuna.

Milos Crnjanski - Seobe I

Isakovicu i njegovim oficirima, koji su sve to mogli videti, i durbinom, i slobodnim okom, polegavši po žbunju, ne ostade ništa drugo, vec da se ne plecu u te stvari. Odjahavši konje, oni se cutke zgledahu, ocekujuci da im Berenklaui pošalje nove zapovesti.

Karlo Lotarinški medutim bio je vec sklopio primirje i po logorima Srba otpoce, još istoga dana, dreka uz jeku gusala, lelekanje i diskanje u kolu. Bubnjevi su udarali, a telali vikali zapovesti vojnicima da se cuvaju pljacke, za vreme primirja, jer ce se i najmanja krada zelja ili voca, iz obližnjih vrtova i sela, placati glavom.

Tako eto, Podunavski polk, opet, utonu u graju i dreku, medu šatorima, raznoseci u svojim razbarušenim kosama vlati slame i sena, mirišuci na loj i barut, mažuci svoje noge, noževe, puške, fišeke, kajiševe, od jutra do mraka, vežbajuci pri tom, pre podne pucanje plotunom, u tri reda, a posle podne paradni pozdrav vrhovnome zapovedniku, pri cemu je ceo puk urlao tacno samo latinsko »vivat«, dok je Karolus izgovarao, i po hiljaditi put, Kalorus, duks, dus, a Lotaringie, Lotragingije.

Razilazio bi se, uostalom, cim bi pao mrak, uprkos svih straža i batina, po okolnim selima, tražeci ma šta da proguta, izmucen i izgladneo. Isakovic je mislio da mora poludeti, ako ovaj i ovakav rat još dugo traje. Kao i Vuic, Markovic, i drugi zapovednici; i on je povazdan cecio pred šatorima Komesara; da nabavi malo žita.

Sa svojim pocepanim šatorima, nešto malo kola u logoru, punom podivljalih pasa, on se stideo od ostalih vojnika. Po najbližim francuskim stražarama, mogao je, i slobodnim okom, da vidi drvece i topove u varoši, stoku što je pasla pred gradskim zidinama i seljake koji su tresli poslednje, neobrane vocke. Ono što se dogadalo u gradu, ponavljalo se pred njim, kao titranje oblaka, sa uvek istim poljanama, zidinama, stražarama, bastionima i baterijama. Ljudi su tresli vocke, a iza njih je bilo uvek isto šiblje, visoka kudelja i prazan vidik.

Vec iduci dan obesiše dva Vuiceva vojnika, zbog krade jabuka. Ceta nemackih konjanika, pop i dželat obilazili su okolinu i vešali na mestu. Pop

Milos Crnjanski - Seobe I

je ispovedao pred smrt.

Isakovic promeni šator i dade sebi iskopati u zemlji kolibu i pokriti je travom, okrenuvši izlaz tako da varoš ne vidi. Kroz otvor, video je logor svojih ljudi, pun razbacane, istrulele slame i pse. Psi se vijahu, igrajući se, bacajući slamu njuškama u vis. U neizvesnosti, nije se usuđivao da napušta logor, dok su njegovi oficiri odlazili ne samo u druge pukove, već i u lov, i krcme, po obližnjim varošima, tražeci devojke.

Pri kraju leta, u strašnoj zapari, Isakovic je živeo, tako, teškim životom, od danas do sutra, jednako uveren da se iz ovog rata neće vratiti. Cutljiv, video je sve što se oko njega dešava i gorko se kajao što je uopšte tražio viši čin. Bilo je jasno da se vremena turskih ratova više neće vratiti, i da su njegov i Vuicev i Horvatov puk, Karlu šesta brigada.

Nepoznata zemlja, po kojoj je ratovao, sasvim ga je zamorila, a imao je i mnogo mrtvih. Sastanak sa onom matorom Princezom grizao ga je u mozgu kao neki crv, a nekoliko dana bilo mu je nezimerno žao svoga sluga Arkadija, čije mrtvo telo nije nadeno, kao ni ona njegova dva konja. Svakako da su seljaci bili našli i opljackali mrtvaca, konje odveli, a leš, možda, bacili u Rajnu.

Isakovic je, bar je on tako mislio, završavao svoj život, tu, pred Štrasburgom. Njegove teške cizme behu izgubile svaku boju, a njegove čakšire, natrag kao džak, svaki oblik. On ih je krpio sam. Od hoda, vetrova i Sunca beše u licu došao kao bakar, zadrigo i ocvrstnuo od napora. Opet se cinjaše kao puno, teško bure, sa velikim svojim trbuhom. Omatoreo sasvim, poceo je ipak, posle dva dana spavanja, da cikli za seljankama, kraj sve tuge u duši. Misleći da će umreti, beše se raznežio, ali je konje udarao pesnicom.

Nije se uopšte brijao i lice mu zato bi mirnije, skoro blagog izraza. Tek kada i njegovom puku dodeliše jednog katolickog sveštenika, njegove žute oci, sa malim, crnim tackicama, dobiše neki grozniciavi sjaj, koji na putu nisu imale. Govoreći drukcije nego svi njegovi oficiri, blagocestivo, kao pop, birao je tih dana ljude, koje je mislio da treba otpustiti kućama. »Procitaite sie so userdiem, — rece kapetanu Antonovicu, predajući mu spisak

Milos Crnjanski - Seobe I

odabranika — i ispravljajte me, ašce negde pogrešenii obrešcete. Napišite: crez Lorenu rukoju voenuju proidoše i voevaše; domu priidoše, i pri nem v službah voenih biti...» U stvari, bilo mu je žao, što, šaljuci svoje ljude u Varadin, ne može da ih, tako, svojim kitnjastim potpisom uputi u Rusiju.

Jer, mucen bolešcu o kojoj nije hteo da brine, a razocaran u svom išcekivanju proizvodstva, doveden do besnila teškocama oko nabavke brašna i mesa za vojnike, cestnjejši Isakovic, za vreme tog primirja, pred Štrasburgom, ležeci u svojoj jazbini, najposle konacno uvide da je postao smešan i uzaludan, kao neki matori, odebljao pop, koji jednako popuje, ali koji u stvari nije više ni za šta. Kao što to biva u pocetku starosti, pred njim se jasno ukaza bezdana praznina, u kojoj nema nicega.

Polazeci u ovaj rat, cetvrti put u svom životu vidajuci smrt, on se nadaše pri polasku da ce se nešto najposle svršiti i ispuniti, što se eto nikada ne svršava. U nekoj vanrednoj vojsci, u nekoj divljoj bici, mišljaše da ce se pojaviti on i njegovi ljudi, silni, proslavljeni i nagrađeni necim, što nije znao šta ce biti, ali što je zamišljao, kao nešto osobito prijatno i znacajno, i za njega i za njih. Pošavši, on je ostavljao za sobom brige, koje mu tog proleca narocito dodijaše, svadu s bratom oko ženinog novca, bolesno dete, krastavo po celom telu, otužnu ženu koju više nije mogao da savlada, najposle celo to selo, u blatu, pod Varadinom, što je pocelo da nabija kuce od zemlje. Tužakajuci se svaki dan, ocekujuci od njega i da mu da jesti, i da mu nade balvane i grede, i da ga upiše u vojsku, seljakajuci se pri tom i bežeci od njega u starija sela i bogatija, okolna naselja. Muceci se poslednjih dana, pred polazak, oko kopanja bunara, tražeci pijacu vodu, i oko dizanja crkve nasred sela, Isakovic ode rado, uveren da je to sve bedno i ništavno, a da je ono što ga u ratu ceka, silovito i svetlo i može da se završi necim divnim, i za njega, i za sve te njegove ljude.

Pred polazak, život mu beše dodijao ne samo zbog nemaštine i bede koju je sretao u svojoj kuci, u svojim kolibama, svojim oborima i u celoj okolini svoga sela, duž reke, sve do Varadina, vec i zbog neprijatnosti što ih je imao sa markizom Gvadanji, komandantom Oseka, radeci na novoj raspodeli slavonskih sela, upleten u isto vreme u moljakanje i pismene peticije patrijarha Šakabente. Tako da mu se cinjaše da svi, kao i on,

Milos Crnjanski - Seobe I

osecaju uzaludnost svega toga što žive, što se naseljavaju, što tumaraju, što lelecu i što se plode, tu duž Dunava. Iz maglovitih isparavanja baruština i blata, Iz jedne neizmerne patnje, koja se ponavljala svaki dan, pri seobama, pri davljenju stoke, pri oranju u blatištu i po slatinama, cinilo mu se da ce odjahati na neki visok breg, u proletno, toplo jutro, gde ce dobiti nešto što ce im svima pomoci, što ce ih sve razveseliti. Predosecajuci da se nece vratiti, ipak je pomišljao da ce pri povratku, kad sidu na drugoj strani toga, što mu se cinjaše kao breg, jahati kuci svi zadovoljni, nalazeci sve izmenjeno i radosno. Decu i ženu ostavljaše u bratovljevoj kuci spokojno, a što se tice naselja, i onih što ostadoše na domu, cinilo mu se da ce možda i o njima neko brinuti, tako da ce ih zateci u visokom žitu, što je vec i u ravnici nicalo, oslobodene pomora i boleština. Krade i ubistva, o kojima je imao kod svoje kuce svaki dan da raspravlja, mislio je da ce zaboraviti, a nad svim tim njegovim vojnicima, i kolima, duž celog puta na ratište, nadao se da ce biti ispružena kao neka Božja ili cesarska ruka. Zato je narocito pazio da se lepo ispišu imena i stanje pojedinih sela i ceta, u popisu koji je Komesar imao da pošalje, po narocitom kuriru, Ratnom Savetu u Bec.

Odrastao uz oca koji je još Savojskom prodavao stoku i koji je svu svoju decu, bracu, rodbinu, i sva svoja kumstva i poznanstva terao u austrijsku vojsku koja je potiskivala Turke, imao je u mladosti cak i lep život u toj vojsci. Mažen i cesto nagrađen, on je nosio u sebi neki maglovit, ali duboki pojam sreće i zadovoljstva, u nadi da ce se sve to ratovanje svršiti nekim opštim mirom, u kom ce i on, i njegovi srodnici i poznanici, i svi njegovi vojnici biti odeveni u neko narocito svecano i gizdavo odelo, pa ce tako, u krug, obici ratište i carevinu, na vidik celome svetu, koji ce uzviknuti: gle, Srbi!

Pod uticajem ocevih obećanja, koji mu je punio glavu o povratku u popaljenu i poklanu, opustelu Serbiu, on je u vojsci živeo ne samo u miru, vec i u sva tri svoja rata, bezbrižno i zadovoljno, ocekujuci jednako nešto prijatno što ce svima njima da se dogodi. Tek posle oceve smrti, zapadajuci sve dublje u taj vojnički život, naseljavanja, popisivanja, gomilanja ljudi i stoke, po tvrdavama i vojnički raspoređenim selima, Isakovic oseti da ništa bolje ne biva i tek tada primeti oko sebe blatišta i baruštine, bedu svojih

Milos Crnjanski - Seobe I

Ijudi, život, svaki dan isti cemerni život, u selima i šancevima, po kucama na vodi, po kolibama i oborima, po rupama iskopanim u zemlji.

Prežive tako, poslednjih godina, sve neprijatnosti seljakanja i službe, i sva razocaranja starijih od sebe, u poslovima vojnim i patrijarha. U ovom ratu pak, pocev od Pecuja, išao je, u gomili, sve teže. Ponižen, kako mu se cinjaše hotimicno, prešao je Rajnu posmatrajuci svoja, dela kao da ih nefeo drugi cini, gazeci među lešinama kroz zapaljenu ulicu, kao u snu. I tek tu, za vreme tog nesnosnog primirja, pred Strasburgom, oseti najposle tu groznu, vrtoglavu prazninu pred sobom, u kojoj više nema nicega.

Ležeci u strašnoj pripeci i omorini na zemlji, u niskoj kolibi, pokrivenoj travom što je, sasušena, opojno mirisala, on ostade, danima, skoro sasvim sam, sa jednim cupom vode, premeštajuci se, na pokrovcu i sedlu, sa one strane gde je pripeklo Sunce, na onu stranu gde beše hlad, cisteci pri tom šakom, pod uzglavljem, mrave što su se oko njega skupljali. Sa svojim bolesnim trbuhom, što mu je manje smetao otkad zapoceše bojeve, ležaše kao u grobu, u toj kolibi, kloneci se ceo dan da izide u logor, koji beše nacinjen na utrini, među kolima. Prava cerga, u kojoj se urlalo uz gusle, kraj vatre, više od gladi nego od pica. Ispruživši obe svoje noge i raširivši ruke, Isakovicu se cinjaše, u polusnu, da dostiže njima cak pod opkope varoši do šatora Berenklaiovih, tako da bi tabanima mogao da gurne utvrđenja, a šakama da zadavi nekoliko Berenklaui po logoru. Tako je zaspao, besan i ocajan više puta, budeci se pred vece, od pesme vojnika i lupe doboša.

Zadrigao od spavanja i odmora, otežao opet, nadnosio bi se tad, svom snagom, u stišavanju i sumraku, kroz lupu i žagor logora, udarce kopita, klepetuša stoke, zvuke kovackih nakovanja, u tihu, bezmernu zriku popaca, na celoj toj širokoj poljani, u bezdano ništavilo i prazninu, što ih beše iznenada, ali blizu, pred svojom starošcu, ugledao. Bojeci se da ga ne uznemire svojim brigama, ali i svojim gozbama, nije pitao za svoje oficire, ne izlazeci ni do Berenklaiovog šatora, gde se uveliko kockalo i veselilo. U samoci svojoj, u ocima svega sa slikom nekoliko bednih, nepomicnih kola, sa kojih su visili amovi i pajvani, i sa dugim ravnima sprženih polja i usijanog neba, Isakovic se strmoglav otrese svega cem u se dotle nadao. Za svojim potpolkovništvom, caknu i barona Berenklaui, kome se dotle divio i citav jedan red nadodoljenih zapovednika, pod perikom. Ne sarno da mu se

Milos Crnjanski - Seobe I

ucini šesta briga sva ta vojska koju su oni vukli za sobom, krceci joj put svojim pokoljima, vec mu i njegova prošlost dode kao jedno bezgranicno ludilo. Nicemu se više ne nadaše, ni od povratka, i sav taj svet, koji se beše naselio tamo dole, u blatu, vide kao izmenjen, žalostan, prevaren.

No za mislima kojima je svu tu vojsku napuštao i prezreo, napusti najposle konacno i ostalo. Ženu i decu tu, za koje se toliko krhao, a kojih nema, nema ni da ga vide, ni da ga dodirnu, ni da mu pomognu. Sve ono blato u koje je trebalo da se vrati, sa svojim životom ludim i praznim i ništavnim. Sve one poslove, koje je hteo još da uradi.

U tamu i bezmernu prazninu utonu mu to vece ne samo ta njegova koliba u kojoj ležaše, nego i sav život. Ode, skinu ga, kao što je nekad skidao srebrom vezene svoje odore, pred ženama, kikocuci se pijano. Babetina mu se pojavi na mesto prve ljubavi, praznina na mesto gradova, u kojima je živeo, trgovao, ili kopao jarkove, pucao i tukao ljude.

Od sveg života, razmišljajući, ostadoše mu svetle u pameti i sad, samo one sjajne, ciste zvezde, i srebrne, šumske putanje nad kojima se spušta aprilska magla, kojima je projahao u prve dane svoga braka sa ženom, živeci u onoj jednolikoj dosadi male slavonske posade, loveci lisice, a u buducnosti, samo ta bezgranicna, zavejana Rusija, kuda mišljaše da se odseli, da bi jednom lakše živeo i da bi se vec jednom odmorio i smirio.

Izlazeci te veceri iz svoje kolibe, Isakovic beše u duši daleko od sputanih konja, po slami razbacanih bolesnika, šatora, pušaka i buradi sa barutom, pored stražara koji ga pozdravljahu. Pogledavši u duboke puteve logora, u kojima je vrilo od ljudi i od vrucine, on pogleda i po obzorju. Nesnosna žega cinjaše se da nece prestati. Na zvezdanom nebu nije bilo ni jednog oblacka. Brda, što su se dizala u daljini, spržene trave, vocnjaci, sve je mirisalo od prašine i zapare.

Seoski zvonici, u daljini, povlacili su za sobom duge redove drveta i žbunja, duž reke, a na uzvišicama i utvrdenjima Francuza, vide velike stogove sena i šarenilo pokošenih i popaljenih njiva, raznih boja, bakarnih i žutih. Iz besprekidnih nizina, slatina i žbunjem obraslih bara, dizahu se vocnjaci i

Milos Crnjanski - Seobe I

brdašca, u koja behu ukopani topovi. Varoš, sva treptava od jare i toplote, videla se kao da lebdi, dok su putevi oko nje bili oblacni, od dugih redova konjanika i kola.

Nasloniv se ledima na svoju kolibu, Isakovic, onako neobucen, saslušajući izveštaj kapetana Antonovica, koji je primao službu u logoru za tu noc, i parolu, što mu je poslao Berenklaui, koji ga je pozvao za sutra na rucak. Ispruživ noge u travu, polomi bilje što mu se beše unelo u lice, svojim sasušanim plodovima, u kojima su zvecala zrna, i leže poleduške, da se rashladi, pod žbunom što se beše nadneo nad kolibu, posmatrajuci netremice, mlazeve svetlosti u prašini što je lebdele na dalekim opkopima. Razgolitivši grudi, otpravi brzo kapetana, narediv nabusito da se, nocu, u logoru, niko ko beži ne hapsi, a pri povratku, u zoru, niko ne predaje stražama. Jedva i pogledav vojnika koji mu je, malo dalje, klececi na senu, čistio pištolje, zagleda se u bezdanu visinu nad sobom.

Cekao je da se smrkne u logoru, udišuci miris dima zapaljenih trava, među šatorima vojnika. Uz lavež pasa, spuštao se i mrak po poljani. Prve vatre, iza opkopa, osvetliše lica vojnika u daljini, koji su cuceci ljuštili i seckali krompir i bundeve, drobeci ih u kotlove i pekuci ih nad vatrom. Nebo se beše spustilo u vocnjake sasvim blede, i, odmah zatim, prijatno i osetno zahladi. Lelekanje, guslanje i brndanje opet otpoce, a zacu se i poneka frula. Svud kao da se širila tišina, za sumrakom. Uskoro se zamagli tama u logoru, prašina zavi sve, sem vrhova vocnjaka dalekih, i Isakovic se smiri.

Prazno je dakle bilo, pred njim, za navek, i uzaludno, za njim, sve što beše prošlo. Ništa nije postigao, ni u ovom ratu, kao ni ostali, i sve to njegovo hodanje i seljakanje samo se jednako nastavljalo. Do dna međutim, u sebi, osećao je da je nemoguće da sve to tako prode, i kako ga vuče glas neki, u njemu, obećavajući mu nešto vanredno, pri svršetku.

Pred praznim jazom, ludom provalijom do koje beše stigao, uvidev da mu je život prošao i da ga više popraviti ne može, kao ni nisku sudbinu svih tih, koji su pošli sa njim i koji će ili izginuti, ili se vratiti tamo u blato, sve po tuđoj volji i za tuđi račun, odrekav se svake nade, on je ipak osećao nešto nad sobom, kao i to nebo što je letno veće hladilo.

Milos Crnjanski - Seobe I

Videci, po širokim, praznim poljanama, do reke, i, iza nje, do brda u plavetnilu, oseti i to, u toj daljini, da nije ni on rođen za svu tu neizrecivo otužnu dosadu i prazninu u kojoj se našao. Negde, kao i taj snop sjaja što je stajao na vrhu vocnjaka, iznad varoši, sa zvezdanim nebesima za sobom, u tami krovova što su u dubini bili puni golubova i lasta, mora da ima neceg nebesnog za njega. Lak život, vedrina, događaji što se slivaju kao cisti i hladni, prijatni, penušavi slapovi, moraju biti negde i za njih dostizni. Odseliti se treba zato, otici nekuda, smiriti se negde na necem cistom, bistrom, glatkom kao površina dubokih, gorskih jezera, mišljaše, dok je oznojen ležao kraj svojih pasa, koji su dahcuci hvatali muve, ispruženi po slami. Otici sa ostalima, i sa patrijarhom, iz onoga blata, iz neprekidnih ratova, službi i obaveza. Živeti po svojoj volji, bez ove strašne zbrke, iduci za svojim životom, za koji se i rodio. Iduci necem vanrednom, što je kao nebo osecao da sve pokriva i završava. Tako da mu se sve što je dosad cinio, ne cini ludo i uzaludno, a buducnost da mu bude shvatljiva i u njoj da se ovo prazno, grozno cekanje na mir jednako ne produžava.

Nikad, kao u tom strašnom bunaru ocajanja, nad koji se beše, iznemogao, nadneo, posle tolikih nedelja napora i tumananja, Vuk Isakovic nije osetio toliku žudnju za necim radosnim, svetlim, što bi baš on mogao da izvrši, da proživi, a ne da ode tako bedan, omatorio i prazan, sa ovoga sveta. Nikada pre cestnjejši Isakovic nije osetio da bi tako rado osluškivao neki šapat, kroz to zvezdano nebo, koji bi mu šaputao o neprolaznoj njegovoj određenosti da predvodi svoj puk, koji mu se sad ucini draži od svega na svetu i bolji od svih drugih pukova i nikada pre toga nisu mu se cinili ni oni što ostadoše doma, tako dostojni da im svane. Za necim nadzemaljskim zažude te noci Vuk Isakovic, ne samo za sebe; vec i za svoje, zaspavši pred svojom kolibom, u zapari letnje noci pred Štrasburgom, osetiv da je prevaren, ponižen, a da beše rođen za nešto cisto, svetlo, vanredno i neprolazno, kao ti komadi neba, što srebrni i plavi lebde svu noc, ispod sjajnih sazvežda, nad krovovima varoši, travama, brdima i rekama, duž kojih su treperile logorske vatre vojske, koju je, kao tiha, letna kiša, zasipala mesecina.

Milos Crnjanski - Seobe I

Ujutru, sutradan, tek što se beše probudio cu da su, te zore, opet obesili trojicu, uhvativši ih kod jednog obližnjeg sela da krađu. Kapetan Antonovic, u svom neuredno napisanom izveštaju, narocito mu naglašavaše: da je profus, koji predvodi cetu dragona, jedna pijana bivolcina kirasirska, koji ljude bije balcakom po nosu i niti ih ispituje, niti ih saslušava, vec ih veša o prvu granu. Pri tom uz cetu ide neki katolicki pop, koji ispoveda i pravoslavne, tako da oni placu od žalosti dok ih vešaju, nemajuci kome da se mole i kome da preporuce svoje, u dalekom zavicaju. Najzad, pošto su obešeni ostali da vise tri sata, kapetan Antonovic molio je za naredenje da ih preda na sahranu potpolkovniku Arseniju Vuicu, jer su ljudi, izgleda, u poslednjem trenutku, dali lažan iskaz i nisu iz njegovog puka.

Gurajuci glavu u vedro, umivajuci se pred svojom kolibom, Isakovic pomodre od gorcine i besa. Dok mu je sa brade voda kapala na gole grudi, oseti kako mu srce uznemireno tuce. Naredi da se Antonovicu odgovori da pošalje do mrtvih odmah kaludera i da ide pred Berenklaua, a da se u puku kaže da niko ne izlazi iz logora bez noža. Zatim, presvlaceci se, pogleda iza kolibe puteve. zakrcene kolima Francuza, prašinu i polja nad kojima su nisko treperile ševe i, obišavši pogledom predstraže, opkope i bedeme, vide na dnu vidika red bagremova i vocaka, pred nekim zaseokom, pomisliv da svakako tamo vise.

Klonu i opusti se sav, dok su mu spremali konja, pri tom zurenju u otvoreno polje, u kom je, nad jarkovima, zaraslim ckaljem i koprivom, spuštalo se sivo nebo, mutno, pred kišu.

Konj, inace miran, opuštene njuške do zemlje, frkcuci u plevu, trže se kad mu pride. Dok je sluge pritezaše, životinja se poce vrteti u krug, gledajuci ga uznemireno svojim velikim, crnirn ocima. No kad je udari pesnicom, zadrhta i stade, i on usede. Sa mišlju da još može kao mladac da pojaše, krete, tresuci se, preko poljane, zatežuci kajiševe u pojasu.

Pokasa pravo u tu zagušljivu, sparnu, natrnurenost jutra, projahavši pored ergela Berenklauvih, velikih naslaga ruda i tockova, džakova i plastova

Milos Crnjanski - Seobe I

sena, kraj ukopanih topova, kroz razvaljene plotove i posecene vocnjake, na jednoj blagoj uzvišici.

Zagledan, netremice, u one bagremove, u kuce, u daljinu, njemu se ucini da se nikako ne približuju. U širokom zelenilu polja, na dnu obzorja, uciniše mu se tim nepomicniji što ga je konj tako strašno tresao; frkcuci besno nad žbunjem kopriva, nad džombama i prekopenim baštama, spoticuci se i lupajuci kopitom o kopitu.

Bio je mutan i vreo dan i on se sav preznoji dok stiže. Vec izdaleka primeti, duž nekog ustajanog potoka, bostane i visoku kudelj, pa kuce, krave i njivu, u kojoj još beše visoka trava, puna turcinka. Kod jednog velikog plasta slame, koji beše pun živine, oko nekih dvokolica sa velikim tockovima, bilo se iskupilo mnoštvo seljaka, seljanki i dece. Pred njima, držeci svoje konje za uzde, stajahu dva dragona, ocevidno vrlo zadovoljna. Iz žagora koji oko njih vladaše, iz držanja žena i devojaka oko njih, iz nacina kako su teglili noge i brisali vratove, razumeo je da su igrali.

Nagnavši konja preko jarka, Isakovic zamace iza drugih kuca i kudelje, baš kada bi ga bili ugledali, tražeci da se probije kroz opale plotove na drugu stranu bostana, gde je, duž ustajale vode, bilo poredano osam bagremova. Nekoliko kapi tople kiše pade mu u lice i on zadrža konja. Nad glavom zacu svraku i, odmah zatim, vrane.

U istom trenutku konj, trzajuci se, pode natraške i stade kao ukopan, drhcuci nogama.

Pomolivši se iza kudelje, Isakovic vide pred sobom dve ševe, kako trce po pokošenoj njivi što se dizala prema jednom brežuljku, koji je prikrio dobar deo Štrasburga u daljini i, trgavši konja za uzde, desno, iznad bostana, vocnjak na nekoliko koraka i, obešena na prve tri kruške, tri strašila, potpuno mirna, nad praznim, dalekim poljima.

Bili su obešeni tako nisko, da su skoro dodirivali tikve i lubenice i njine velike, žute cvetove, medu kojima beše i ogromnih krastavaca. Pošto im ne behu svezali kolena kad su im bili skinuli opanke, to im bose noge behu

Milos Crnjanski - Seobe I

raskrecene, kao da su hteli da sednu na nešto visoko, u svojim tesnim, surim cakširama. Bosa stopala im behu sasvim modra, kao promrzla i otekla, i, videvši tih šest zgrcenih nogu, kao šest oderanih jagnjeta, Isakovic se jedva usudi da pogleda gore.

Bili su im vezali ruke na ledima, ali im preko lica nisu bacili nikakve krpe, te im se oko ociju i nosa rojile sitne mušice. Obešeni o stabla vocaka, blizu zemlje, gde su se racvale grane, visili su nepomicno, zavrnutih glava, kao da ludo poskociše sa drvecem na ledima, iznad tog jarka, punog ustajale vode, duž bostana. U praznini iza njih, od stoga do stoga slame, letela su jata vrabaca.

Najbliži je bio obešen o jednu krušku, na kojoj beše još dosta zrelih plodova i, ma da mu konj ne htede ni koraka bliže da pride, Isakovic ga, užasnut, vide sasvim jasno. Bio je omanji i gojazan covek, i možda se dugo branjaše i otimaše, jer košulja mu je, sva iskidana, visila iz pasa i iz grudi, a odeca mu beše pocepana, i na kolenima i po rukavima.

Glava mu beše klonula nalevo, razbarušena, sa gušom svom podnadulom i punom krvi, modrom, i oteklom, iznad užeta, do kog je visio poplaveo jezik.

Srednji beše covek ogroman, dugih brkova, cija je jedna noga bila dignuta daleko od zemlje, iskrivljena i prekrštena preko druge, koja je dodirivala zemlju. Grana o koju beše obešen bila je odvaljena od stabla, za vreme njegovog samrtnickog ropca i sa nje behu kruške pale na zemlju. U strahovitoj borbi svojih pleca, protiv stezanja ornice, beše sav nabrekao, tako da mu se donja vilica, svojirn ogromnim, žutim zubima bila zarila u gornji deo usta, sva krvava. Viseci zadavljen, zaturene glave, beše iskolacio bele oci u nebo, sav pomodreo.

Samo su trecem uspeli da skrhaju vrat, tako da je visio prav, s glavom opuštenom toliko da mu se lice nije ni videlo, no samo kosa i prosedi brci, sa kojih je kapala krv.

Posle tri sata, tek, kad je kiša vec pljuštala, skidoše ih dragoni i položiše na kola, sred dvorišta onih kuca kraj kojih behu uhvaceni i vezani. Isakovic je bio poslao oba kaludera iz Vuicevih pukova, da ih opoje. U njegovoj kolibi

Milos Crnjanski - Seobe I

proticala je voda. On je zaspao i to vece drhcuci od zime pod kolima, u potpunoj tišini prokislog logora, u kom i psi behu zamukli.

Tek što se probudio iduci dan, javiše mu da dva njegova vojnika leže, pretuceni, u glavnoj straži logora, i da je treci, veteran, koji je nosio u svojoj marami glavicu kupusa, za koju je uostalom tvrdio da ju je kupio, sa nožem u ruci uspeo da se otme dragonima i da pobjegne.

Dežurni deneral je Isakovica vec pre podne saslušao, a pred vece beše licno izveden pred Karla Lotarinškog, koji se bojao da ce begunac otici neprijatelju. Dok je govorio, gledao je Isakovica, bradatog i besnog, zacudeno, lornjonom.

Od toga dana nisu više vešali.

Batinali su samo one koje uhvatiše u polju, a Isakovicev begunac pojavi se, predvece, u logoru i bi još i nagrađen, sa pet zlatnika, kada Karlu Lotarinškom pokaza svoje telo izriveno ranama iz turskih ratova.

Kroz dva dana francuski husari prekidoše primirje i slavonski pukovi odoše pod Cabern, gde je Berenklaui izmislio, za Trenka i konjicu Markovicevu, zasedu, u kojoj cela posada tog grada propade i predade cak i svoje štabove.

Isakovic je osvanuo, pospan, na puškomet ispred varoši, pod brdom, u nekom toru punom ovaca. Uhoda austrijska, koja ga je vodila, dovela ga je neprimecenog sasvim do francuskih predstraža. Polegavši po visokoj travi, Podunavski polk još jednom imadaše vremena da se dobro najede, pre no što se uspeo na brežuljak, cetvoronoške, otkuda ugleda, u vocnjacima, prve kuce varoši, tako blizu da mu oci zasenuše od blještelih prozora. Njegovi veliki, crni klobuci pojaviše se na vrhu brežuljka, u visokoj travi, kao neko crno stado što je nagnulo preko brega, iz torova. Francuzi ih primetiše i pripucaše na njih, našto se sa svih strana po brežuljcima i žbunju i šumama, razleže pucnjava.

Bez ikakvog reda, spuštali su se, kotrljali sa brežuljaka Isakovicevi ljudi,

Milos Crnjanski - Seobe I

prema prvim kucama što behu zapaljene, kao i kapije varoši, bombama iz topova. Sedeci do grla u travi, oni su se dimili, kao neki bezbrojni, mali dimnjaci što se pod zemljom primicu sve bliže.

U varoši koja je pred njima, u bregu, bila nepomicna, mrtva, izumrla, gorelo je na dva mesta. Na putu u gornji deo grada, gde behu utvrđenja, videla se, u prašini, pešadija i artiljerija, pomešana, kako odmice. Vuicevi pukovi, podišli sa Zapada, tukli su je, pri odstupanju, klececi i stojeci u dva reda, ispred jedne šumice, komandovani sa konja, vicuci pri tome i sami komande tako strašno, da se pojedine reci cule, preko brda i kroz drvece, cak na drugi kraj varoši, osuncan i još miran.

Isakovic, batrgajuci se po jednoj pokošenoj i kosoj uzbrdici, naslanjajuci se desnom rukom o zemlju, ispade sa svojim slugama na drum, koji se provlacio kroz vocnjake, i ugleda, pri ulazu u varoš, kod izgorelih stubova i zažarenih greda stražara, nekoliko husara, koji zavitleše konje i odjuriše cim ga primetiše.

Trceci prema upaljenim kucama, vide još kako husari zamakoše među zgradama i odmah zatim potpuno praznu, široku ulicu, u kojoj behu zatvoreni i zapušeni svi prozori. Njegovi vojnici, videvši ga kod prvih kuca varoških, trcali su sad u visokoj travi, prema njemu.

Za njima, u onoj istoj dolini, u kojoj se beše i on približio, primeti Berenklaouova kola i feldmaršallajtnanta, u odelu prostog vojnika, kako žurno koraca kraj konja, opkoljen oficirima, vicuci mu nešto izdaleka, mlatarajuci rukama.

Isakovicevi vojnici protrcavali su, odmicuci u varoš, osvrucuci se za njim, ispunivši ulicu svojom vikom i trcecim korakom. Za trenut samo, osvrte se i on oko sebe i vide drvece, drum koji se peo iz doline za njim, topove koje su privlacili bliže, i gomile vojnika koje su nadirale sa obe strane drumu. Zatim, pogledavši krovove nad sobom, prozore, sa cupovima cveca, i svoje pse što urlikahu nasred ulice, uzdignutim vratovima, propusti sluge koje odvedoše konje, a od kojih jedan konjušar, neocekivano, pade na kaldrmu, kao proštac.

Milos Crnjanski - Seobe I

Ušavši žurno među kuce, Isakovic više nije mogao da cuje šta mu dovikuju, od larme i praska pušaka. Vide još samo, pred sobom, u dubini varoši, kako njegovi vojnici ginu, skacu i kako, za cas, isprazniše sredinu ulice, pribivši se desno i levo, uz zid. Zatim, primeti da i oko njega padaju. Plotuni francuski treštali su mu u lice.

Pri odstupanju, sva ona gomila francuskih vojnika pokuša da se dohvati izlaza, na drugom kraju varoši, kod utvrdenja, na bregu, bežeci prema šumama, gde se nadaše da ce naci spasa, i ne sanjajuci da ih tamo ceka Trenk, sa svojim hrvatskim pandurima i slavonskim »razbojnicima«. Zakrcivši izlaz iz varoši, ta gomila je složno pucala, plotun za plotunom, i široka kaldrma, coškovi t kapije kuca ispuniše se mrtvima, sa cijih se glava otkotrljaše crni klobuci.

U tom paklu, duž zadimljenih zidova, pred mirnim konjima što se na pucnjavu nisu ni trzali, sa svojim psima što su zacudeno njušili miris baruta, zagledajuci mrtve, išao je Isakovic, ne znajuci gde je njegov puk, jer se ljudi behu pomešali.

U strahovitoj dreci i pucnjavi, primeti najposle da i sa zapušenih prozora i zamandaljenih kapija pucaju na njih i zastade. Skloniv se pod jednu kapiju, nad cijim je svodom bio ispupcen prozor, ukrašen velikim plavim petlom od drveta, stajaše tako izmedu života i smrti, što su bili tako bezumno, suludo, neshvatljivo, blizu jedno drugome. U isti mah, skoro bez ikakve razlike, mogao je biti i u ovom svetu, sa visokim travama, sa zelenim brdima, u ovoj praznoj ulici, po kojoj su ubijeni ležali kao lutke šarene, a ranjeni jaukali u mukama, ali i u onom drugom svetu, u tišini, među mrtvima.

Kada meci obiše zid oko njegove glave, on se saže još malo i poce se raspasivati, zadržavši samo sablju. Iznenada, iza zida, na nekoliko koraka pred njim, pojaviše se dva neprijateljska vojnika, ne znajuci gde su. Još pre no što se osvestiše, Isakoviceve sluge izudaraše ih puškama i noževima, tako brzo da jedva zakrkljaše.

Vojnici koji su dotrcavali do njega, našavši ga najposle, sagnuti, zgureni u pucnjavi, javljahu mu ko sve pogiba. Od dima, jedva je mogao u dnu ulice,

Milos Crnjanski - Seobe I

među kucama, da razlikuje vojnike koji se puškarahu plotunima, na odstojanju od svega nekoliko desetina koraka. Videvši da se za njim opet pojavljuju, batrgajući se, po bombama razlupanoj kaldrmi, velika putnička kola barona Berenklaui, Isaković naredi vojnicima da pucaju u visoke prozore, a kod nižih, u kuće. Zatim odbacivši i klobuk, puđajući svoje pse, ispade na sredinu ulice, sa golom sabljom u ruci, trčeci od vojnika do vojnika, koji podoše, čim ga poznadoše, na juriš.

Primetivši redove svojih vojnika, što su obvijeni dimom obarali plotune, vicuci sami sebi: »dešarž, prvi, fteri, prvi, fteri ...« on ih podiže sa kaldrme i trže za sobom, urlajući od milja grupama veterana, kojima su mladi punili puške: »Serbi! — za grafa Valisa! Serbi! — za grafa Valisa! ...« mlatarajući pri tom sabljom, osvrćući se, pazeci da ga, ako ga neprijateljski vojnici pogode, ne pogode bar u leđa.

Tako je izginuo te večeri, do mraka, Slavonsko-podunavski polk, po brdovitim ulicama Caberna, potisnuv neprijatelja u zasjede Trenkove, koji ga onda smrvi.

Šest dana stanovao je posle barona Berenklaui u najboljoj kući, na trgu varoši, spavajući opet u svilenom, dugom košulju, na postelji, dok je ispod grada, po jarkovima, Podunavski polk sahranjivao dva dana svoje mrtve, među kojima beše i više oficira.

To uzeće Caberna razbiti kapiju Elzasa, ali ostade poslednja bitka puka na tom pohodu. Posle šest dana Karlo Lotariński kreće u masama na Rajnu, prešavši je po zapaljenim mostovima, kod sela Dajnhajma.

Polk Isakovićev pri prelasku prvi, bio je sad poslednji koji pretrca preko zapaljenih balvana.

Za njim, na drugoj strani Rajne, ostade samo prah i dim što tako brzo išezne.

Ono što je posle došlo bilo je sasvim cerno.

Milos Crnjanski - Seobe I

Glad i žed i hod, neprekidni hod, kroz Bavorsku, neprijateljsku, opljackanu, praznu, sve do Češke.

Jesen beše ranije došla nego inace i vreme je bilo kišovito. Isakovic spavaše pod kolima, dotucen bolešcu, brigama i mukama. O bratu i ženi sve dotle ne dobi vesti uopšte, tako da ih beše skoro zaboravio.

U puku se procu da ce zimovati u Oberpfalcu, a da se njini ostali pukovi tuku protiv Prajsa. Govorilo se i o tom da ce ih poslati kucama i da ce ih razdeliti medu ostalim, cesarskim pukovima. Da Isakovicu sasvim zacrni, dodeliše mu tih dana u puk i dva nemacka oficira. Kroz dve nedelje, potom, okovaše kapetana Piscevica i odvedoše ga da mu sude, kao bajagi zbog spremanja pobune. Karlo Lotarinški bio je otputovao u Bec i vrhovnu komandu preuze Bacanji.

Ulogorivši se posle kod varoši Šerdinga, kraj reke Ina, Podunavski polk nestade u jesenjim maglama i kišama Isakovic je spavao. Po ceo dan spavao, pod kolima.

Jednog dana cu da ga u varoši traže i da se jedan trgovac raspituje za njega, koji mu donosi vest od brata, preko jednog bečkog trgovca, Dimitrija Kopše.

Isakovic zato side predvecer na reku, ocekujuci kod skele da mu se, sa druge strane, javi covek po koga beše poslao vojnika. Pošto je bio vetrovit i hladan dan, sedeci na jednoj staroj, nasukanoj skeli, pod strmom obalom, medu mracnim, velikim žbunjem, on je u tami jedva mogao da raspozna camac i ljude, kad se otisnuše sa suprotne obale.

Mrak je padao u mutljag pred njim, i, pošto je kiša sipila sa celog vidika, on jedva doceka da može da ustane i pride bliže vodi što je tekla pred starim balvanima, na kojima je sedeo. Primetivši cun što mu se bližio, nestrpljivo viknu svog vojnika, koga beše poslao u varoš, pa zatim nemacki, i trgovca.

Covek jedan, zaogrnut vojnickim ogrtacem, diže se tad u cunu, dovikujuci mu po vodi da mu donosi vesti od brata i, pošto Isakovic side sasvim u

Milos Crnjanski - Seobe I

blato, da mu donosi vesti o ženi. Isakovic vide kako se cun, veliki i crn, približava, kako ga zaobrcu veslima da bi uzeo tok vode, sasvim mracne, do nekoga drveca, gde je svetlucala varoš. Necujan, posle poslednjih udaraca veslom, cun se približi obali i on ga dohvati, privlaceci ga rukama. Neki krupan covek tad, koga njegov vojnik zadrža da ne padne, rece mu da se zove Ahim Rigel, da je trgovac u Šerdingu, da je pre tri nedelje bio u Becu, gde ga je njegov poznanik Dimitrije Kopša, trgovac, molio da preko svojih prijatelja potraži Vuka Isakovica u Engelštat, u vojsci, jer se ni na kakva pisma ne javlja, pa da mu kaže da su mu deca zdrava, kao i brat, a da mu je žena, gospoža Dafina, umrla.

VIII - SNUŽDIVŠI SE, NAD PRAZNINOM POROĐAJA, ONA UVIDE DA JOJ DUŠI, NI U DECI, NECE OSTATI TRAGA I UMRE, ŽELECI ŠTO NE MOŽE DA ZASITI BAR TELO, RAZDRAGANA UŽIVANJIMA

Dan kada je gospoži Dafini došao sudeni cas, bio je topal, letnji dan, krajem avgusta, posle tronedeljne suše.

Krvarenje njene utrobe, što beše prestalo neko vreme, što ga možda turski hecim, svojim kupkama, ili lekar iz Oseckog grada, svojim gvozdenim cevima, behu zalecili, pocelo je iznova.

Iz krvi njene, zatim, poce da se širi neki strašan zadah, tako da su sve babe iz kuće okupljale se oko nje, krsteci se i bajuci joj.

Poslednju noc, pred smrt, provela je u groznici, moleci neprestano devera da se odveze patrijarhu, i da izmoli dozvolu da je može preneti u manastir. Nadala se, još uvek, da ce se tamo isceliti. Smirila se tek u zoru, kad cu kako vedrima zapljuskuju intov Arandela Isakovica i izvode njegove konje. Dever joj je zbilja odlazio. On se bio rešio, najposle, posle tolikih nedelja oklevanja, da ide patrijarhu i da uopšte govori sa popovima o svetoj tajni vencanja, o braku koji je, nekad, za svoga brata sklopio, a sad, baš on, razorio.

Milos Crnjanski - Seobe I

Poslednju zoru u svom životu, dakle, gospoža Dafina niti vide, niti cu.

Izmucena groznicom, zaspa ispružena i nepomicna, od iznemoglosti, kao mrtva, sa ocima svojim upalim, sa kožom ispod koje se videla svaka kost i svaka žila i žilica.

Poprskana, kao jutarnjom rosom, hladnim znojem što joj se beše slio na ocne kapke, u krupnim kapljicama, ona se nije više micala, ni budila, dodirujući svojim pomodrelim usnama i nozdrvama svetlost dana, isto tako neosetljivo i necujno, kao i bela pec, kraj njene postelje, kao i njena stolica, sa jastucima, kod rešetke prozora, kao i vrata, što behu, u. polumraku, uokvirena tankim okvirom svetlosti koja je prodirala i kroz pukotine.

Ležeci u zanosu, ne vide više promenu boja po stvarima, i sve jasnije senke gvozdene rešetke prozora, iza zavesa, koje beše navikla da gleda, inace, svakog jutra. Ni let krupnih muva po zakrecenoj tavanici, pracen tihim zujanjem, pojačanim pri kraju, kad se svršava, koji je gledala i slušala u bolesti, cim bi se probudila. Nije cula ni šum reke što je oticala, pod tom kucom, svom mirisnom od brašna, šum koji je u pocetku uznemiravao, a docnije uspavljivao, kao i šum vodenica, napolju, na reci, što ga je cula vrlo slabo, izdaleka, ali ipak neprekidno cula.

Sjaj Sunca ne vide kako se razliva sa brda, u vrbake i poplavljene šiprage i baruštine, nad kojima su letele rode i vivci, koje beše navikla da posmatra, sedeci kod prozora, kao i mirna stada na obali, koja su se ogledala, glavacke, u vodi. Nije se budila ni kad nesta s neba i srebrni deo Meseca, koji je, poslednjih dana, sedeci, užasnuta svojim stanjem, od rane zore kod prozora, narocito rado zaticala u plavetnilu. Bez nje se vide i jedan vrlo daleki red drveta, na brdu, što je postajao vidan tek kada bi sjaj zalio sve ravni, a što je vec skoro dva meseca dobro znala i zapažala, ocekujuci svaki dan taj cas, jer bi onda prestalo smradno isparavanje bare i blata, ispod njenog prozora, a Sunce bi je, zavaljenu i ukocenu, obasjalo s nogu do pasa, tako prijatno, da joj se cinjaše da ce ozdraviti.

Nije se budila ni kad se probudi sva kuca oko nje, svojim ladama, ladarima, ovcarima, i svinjarima, škripom derma i rikom oko valova, kao ni tada kad

Milos Crnjanski - Seobe I

joj sluškinje zavirivahu kroz tiho odškrinuta vrata i, videvši je da spava, na prstima prilazahu njenom sanduku sa novim haljinama, koje je poslednjih dana udešavala i šila.

U nesvesti, sa drhcucim usnama, cvokocuci zubima, na kojima se beše nahvatala pena, nije se više doticala ni onih groznicavih, zamišljenih slika koje su joj, kao i te stvarne, bile svake zore pred ocima.

Bara i barovitog blatišta, po kome joj se približavao muž, sa strašnim ranama na telu, otvorenim, rasporenim trbuhom, isteklim ocima, razbijenim temenom, šireci ruke da je dohvati i zadavi, ma da je ona nestajala iz njegovih ruku, kao sen. Vojnicke povorke koja je koracala oko nje, sve brže, u kojoj je, po deset puta, ugledala i svog muža, strahovitog, glavatog i krvavog. Dalekih gradova, po cijim je strmim ulicama, sva zadihana, trcala sa mužem, dok su na njih, a narocito na nju, svi pucali; ne samo neki vojnici, vec i oružje što je lebdelo u zraku i visilo sa drveca. Devera svog, Arandela, koga je u bolesti cesto i rado sanjala kako je ljubi pod pazuhom i kako je golica.

Padajuci iz nesvesti u nesvest, prekidala je to jutro svaki dodir i sa nebom i sa zemljom. Ležala je nepomicno, tamna kao lešina, oznojena, u postelji.

Pa ipak se, pred podne, opet povrati. Progleda umorno, svojim velikim ocima; vide tavanicu nad glavom i zakrecenu, debelu gredu, u kojoj su bila duboko urezana cetiri slova Hrista. Osvestiv se, ona za trenut poznade svoju izbu, koja beše sva zastrta caršavima natopljenim sircetom, i dve babe, koje su neprestano obilazile oko nje, brisuci joj usta i oci, uspijajuci se i krsteci se. Preneražena, shvati da je na samrti.

Tada htjede da skoci od užasa i da vrisne, trzajuci se u postelji i tresuci glavom po jastucima, dok je babe ne prihvatiše. Njen krik se jedva cu do dvorišta, ma da se njoj cinjaše da vice tako glasno da ce je cuti i na drugoj obali reke, a njeno trzanje ruku jedva je malo pridiže. Ta slabost, tako iznenadna, prema kojoj se jucerašnja njena snaga cinila neverovatna, preplašila je toliko da suludo poce plakati. Na to se po celoj kuci razleže plac i vrisak žena. Podignuta na jastuke, mrmljajuci izbezumljeno, ona je

Milos Crnjanski - Seobe I

pokušavala da rukama dohvati nešto, dok su joj brisali znoj i kosu sa lica i smirila se tek kad joj dovedoše decu.

Uzdignutom glavom, širom otvorenim ocima, dišuci brzo, ona je preletela pogledom, neprestano, od zida, do zida.

Bila je potpuno pri svesti, ali zaboravljajući svaki čas gde se nalazi. Tako je, sklapajući oci da ih opet otvori, gubeci sluh da posle opet cuje i najtišu rec, mucajući da posle opet progovori tiho, ali sasvim razgovetno, pocela da se mucu i mucila se do noci.

Besmislenim ocajanjem zaželela je da vidi, još jednom, muža, ma da je znala, u potpunoj svesti, da je Vuk Isakovic otišao i kud je otišao.

Strahujući godinama za njegov život i bojeći se da ga ne ubiju, ona se, grozeći se toga, bila navikla da misli kako će on umreti, ili kako će ga jednoga dana vratiti kuci krvavog, tim pre što je i on uvek to govorio. Sad joj se cinjaše neshvatljivo da ona umire pre njega, a još više da on nije tu. Cinilo joj se da bi sama njegova prisutnost bila dovoljna da njenu smrt možda i otkloni, a svakako da je olakša, tako da bi joj se cinilo kao san koji nailazi. Ni na kraj pameti joj ne beše da to možda ne bi moglo biti, zato što mu je ona bila neverna. Naprotiv, mišljaše da bi mu i to pricala, kao i sve druge svoje patnje, za vreme njegovog odsustva. Glavno bi bilo da je on tu, kraj nje, a ona je bila uverena da bi došao, kad bi znao da ona umire.

Cetiri puta joj se, to posle podne, cinilo da joj muž ulazi i cetiri puta pitala je za njega i govorila o njemu, kao prisutnom, tako da se babama, a osobito matorom Ananiju, pricini kao da je vrag ušao u kucu.

U toj svojoj žudnji za mužem, ne samo da nije bila istrajna i isključiva, celog tog groznog dana, već je, naprotiv, isto tako željno, iščekivala i svog devera, Arandela, i pitala za njega, osluškujući ne bi li čula njegov hod, ili glas. Za vreme bolesti, kad joj je bilo dobro, ona ne samo da nije nalazila više da je žut i odvratn, već joj se, sve više, cinio ceo od cilibara, osobito kad bi joj svojim nemirnim rukama grlio kolena.

Bivši joj se njen život, sa mužem, vraćao u pameti, tog poslednjeg dana, kao sasvim zamagljen, i ona ga uopšte više nije, kao pre, celog premišljala.

Milos Crnjanski - Seobe I

Sa deverom, naprotiv, koji joj se posle one noci kad mu pade šaka, nije ucinio mio, nego tek docnije, cinio joj se život, buduci život, divan. Divan, jer bi tek sada znala da živi, onako kako, pre, nije ni slutila da se može živeti.

Nerešljiva, u svojim mislima, o svemu tome, ona je primetila da bi tako nerešljiva bila i u sitnijim željama svojim. Osetila je samo da su one ženetine: jedna Turkinja i dve sestre, Rumunke, koje pre nije marila, a koje su joj dolazile u kucu skoro svaki dan, da joj pricaju svoja cuda koja su cinile sa muškarcima, imale pravo, jer su bar znale zašto su živele. Ona im je zavidela na razvratnom životu i prekomernim nasladama, i u svojim groznicavim mislima zamišljala scene njihovog burnog života. Onako kako ih je sebi, po njihovom pricanju, predstavljala. Pod uticajem uspomena na ljubavni nacin i na uživanja svoga devera, ona htela da i poslednjeg dana svoga života uveri sebe da je pošla prema jednom, jezovito prijatnom životu, koji je ceka uz Arandela Isakovica. Uopšte prema jednom životu, prema kome je onaj njen bivši život bio ne samo zlehudan, vec i uzaludan, strašno uzaludan, sa detinjstvom kod ocuha, sa devojaštvom kod tetke, sa udadbom, porođajima i prolaznošcu, što je, u nemaštini i seljakanju, bila tako jednolika i tupa.

Dišuci brzo i teško, podignuta na jastuke, ona je pojurila još jednom, u mislima, po praznini svog ženskog života, što je, kao i te grede nabijene zemljom, kao i to žito na tavanu, pod kojim se pojavila tavanica, kao i njene haljine što su bile razbacane po sanduku, bio sav razdeljen cudima i požudama njenog muža i devera, med kojima se ona našla, kao luda.

Sa užasom u ukocenom pogledu, zaiska da joj se prinese ogledalo, ono isto ogledalo, okovano u okvir od gvozdenog cveca, koje su joj babe, malo pre, gurale pod nos, da vide da li još diše. Videvši svoje upale oci, strahovito celo i sasušen vrat, ma da ležase nepomicno, nasluti i svu rugobu pokrivenih svojih udova i opet poce da place. Dok su ta dva muškarca ostajala da žive i da se vesele, omatoreli, sa svojim utrobama, u kojima nema bolesti kao što je njena, ni krvarenja, ona je osećala da ce biti bacena iz kuce, kao krpa. Spazivši pod jednim razastrtim caršavom svoje devojcice, ona je, pogledom u kom je bilo više gnušanja nego žalosti,

Milos Crnjanski - Seobe I

okrenula glavu od one manje, sve krastave, i zadržala pogled na starijoj, koja, držeći za ruku jednu sluškinju, jednako nešto raspitivaše. I u tom detetu, vide da će ostati samo kao neizvesna uspomena, neodređenog lika, kojeg će joj se kći jedva secati. Razmišljajući, pre, kako bi bilo da se preuda za bogatoga Arandela, narocito ako joj muž pogine, ona je kao zaboravljala da ima dece, jer su joj ta deca bila tako dosadna. Niti je mogla da se za njih brine, niti su je o tome pitali. Znaajući već da će umreti, ona ih je ostavljala sa osećajem nemoci da ih zadrži kraj sebe, kao i sve drugo što su joj, na jedno kratko vreme, davali, kao da je njeno, a posle joj opet uzimali. Sa njenog tela odlazilo je to sve, ali bez dobra za nju, bez zahvalnosti, bez budućnosti. Ona je ostajala sa svojom groznom, praznom utrobom, iz koje se širio težak zadah, dok se ona previjala u bolovima i mukama.

Predvece, gospođa Dafina dolazila je k sebi, u groznici, još samo na mahove.

Videla je tada, kao senke, nepoznate prilike kako prilaze njenoj postelji, osvetljene kandilom, jer pola srebrobogatoga Zemuna beše nagrnulo da je gleda.

Oko pet sati, otprilike, probudila se i setila konja koje joj Arandel beše darovao, pa je slabim glasom naredila da im se odnese šećer. U isti mah govorila je o deveru vrlo pohvalno, ističući da će se sa njim preseliti u Budim.

Malo docnije, ona opet pogleda svojim velikim modrim ocima, boje zimskog neba, mirno i cisto. Bila je pri potpunosti svesti. Zapita za muža i odmah zatim seti se, hotimice, prve godine svoga braka. Učini joj se opet da je samo ono leto bilo istinsko, sa svojim travama i lišćem, sitnim bubama i mravima, nocu srebrnim šumama. Razmišljajući o svojim prvim danima sa Vukom Isakovicem, njegov brat, sa svojim ljubakanjem, sada, dode joj prosto smešan, toliko joj se onaj prvi i ono prvo vreme njenog braka učiniše divnim. Kao da vide sebe, još jednom, u svojim plavim, žutim, zelenim, drececim svilama koje je volela, sa svojim snažnim, krasnim nogama i pravim ramenima i oči joj poplaviše od žalosti, za sobom. Bila je i tad još

Milos Crnjanski - Seobe I

željna ljubavi.

Nije ni primetila da napolju zalazi Sunce, ni vrucinu oko kuce, ni prašinu, nije više znala ni gde su napolju brda, vrbaci, ostrva i nije više cula šum vode, kao ni popa na dnu izbe, koji je, neprekidno, mrmljao grcke molitve. Oko sedam sati zaiska da odgrnu zavese i da puste unutra vazduh letnjeg vecera, u kom se stišavaše napolju sve, i lade, i stada, i dugi redovi tovara, što su pristizali i zveckali svojim zvoncadima. Pocetak te veceri videla je vec u nekoj magli, sa visokog, znojem natopljenog uzglavlja, obronke brda, bezmernu širinu i vode blatišta usahnulog, od kojih se, u prozoru, video samo jedan deo, sa bedemima grada. U mukama, skupivši poslednju snagu, zaiska da je operu i umiju, i, na zaprepašćenje uplakanih sluškinja, poce da namešta kosu i naredi da joj udese i ofarbaju nokte. Pokrivena svilenom maramom, koju izabra oklevajuci, ona dade kesu dukata, koju je cuvala pod jastukom, matorom slugi svoga devera, pa se zatim zagleda u vrata kao da je cekala da neko ude.

Ležala je posle, umivena i ocešljana, mirna, izdišuci, sa ocima širom otvorenim, tako da nisu smeli da joj pridu, ne znajuci da li je još živa, ili je mrtva.

Dok mu je snaha umirala, Arandel Isakovic truckao se putem, u svom intovu, uveren da ce ona i umreti.

Lekari mu behu vec davno rekli da nemaju nade, jer su oboje bili uvereni da je ona sama pokušala da se otrese bremenitosti i da je zato nešto popila. Predviđajuci njenu smrt, obojica ga uveravahu da joj je kraj blizu, jer Turcin mišljaše da joj utroba truli i zato krvavi, a onaj drugi, da joj utroba krvavi pa zato nešto unutra truli. Bili su ubedeni da ce mu snaha umreti.

Arandel Isakovic bio je uveren, i u to, da o razvodu braka ne može biti ni reci i da nema toga popa, ni patrijarha, koji ce je uzeti od njegovog brata da

Milos Crnjanski - Seobe I

je preda njemu. Ipak je svaki dan obecavao svojoj snahi da ce ici patrijarhu.

Od onog dana kad je zatekao snahu povredenu, Arandel Isakovic beše kao izbezumljen. Stao je i nije odlazio nikuda. Prvih dana stizao je još do Oseka i, Kovina, svojim ladama i svojim dželepima, žureci, plovci i nocu, cutljiv, govoreci jedva koju rec, ali ga na gornjem Dunavu, u Becu i Budimu, gde je imao velikih naslaga izradenih koža i oprema za konje, uzalud očekivahu to leto, do u poznu jesen. Kroz nedelju dve dana nije više stizao ni do Oseka, ni do Petrovaradina, pa nije više prelazio ni Turcima. Zelen od besa zbog gubitaka, hodao je necujno po izbama svoje velike kuce na vodi, zagledajuci snahu dok je spavala i ljubeci je cim bi joj bilo, dan dva, malo bolje. Gadeci se onog što joj se beše desilo, on bi, možda jedini, video na njoj jasne tragove njene vanredne lepote koja se na precac gubila. Prikupljajuci lade oko svoje kuce i svojih obora, u blatu, on poce izvlaciti i svoj novac iz Turske i Vlaske, šaljuci ga na Sever. Nije hteo, kao pre, da je ostavlja, nije hteo ni da zalazi više na Jug, po stoku, nego je rešio da trguje iskljucivo srebrom, ali isto tako ludo, hrabro, neizvesno i pljackaški, kao što je trgovao i stokom i hranom. Ipak je najveći deo dana provodio kraj nje, nemocan da joj prebaci koliko mu štete nanosi u trgovini, ali dajuci joj to na znanje svaki put, okolišnim putem, isticuci svoju veliku ljubav prema njoj, kao da je zato trebala da mu bude zahvalna.

Sedeci na njenoj postelji, u svom plavom kaftanu, utegnuto svilenim, šarenim pojasom, on joj je svojim žutim rukama stiskao ramena, koja više nisu bila ni onako cvrsta, ni onako lepa, umiljavajuci se, svojim žuckastim ocima i pljosnatim nosom, golicajuci je svojom retkom bradicom, gurkajuci je glavom u grudi, kao neki pitomi jarac.

Osetiv da ona, na sve to, prilično hladno cuti i da njega smatra za uzrok svoje nesreće i bolesti, on bi zatim, obicno, poceo naširoko da je podseca na onu njinu strašnu, razbludnu noc, kada je više silom, nego milom, zadobi. Ustima koja mu behu mirisna od skupocenog duvana, i slatka, od turskih slatkiša, on bi je tad secio njenih ljubavnih scena, ponavljajuci svoje pohvale njenim vanrednim pokretima, lepoti njenih udova, nacinu njenog davanja, opisujuci sve do sitnica, upaljenim pogledom i prigušenim

Milos Crnjanski - Seobe I

šapatom, ljubeci je na kraju svega toga, kao lud.

Gospoža Dafina, koja takve stvari od svoga muža nikad ne beše cula, jer je Vuk Isakovic cutao, ne samo posle sastanka sa njom, vec i za vreme ljubavnih pothvata, nije marila to tepanje, tu blagoglagoljivost svoga devera, posle ljubavi, jer joj beše otužna. Okrenuvši glavu u stranu, zgrcena od bolova, trpela je medutim njegove plahe poljupce, jednim nejasnim osmehom, kao i one kobne noci, ne odavši se da li joj to, zbilja, cini zadovoljstvo.

Arandel Isakovic, koji se u pocetku njene bolesti beše zgadio toliko, da je neko vreme bežao od kuce, popustio je posle, preplašen i preneražen, pa je postao tokom njene bolesti pazljiv, jer je imao pri tome svojih racuna. U danima kad se njeno stanje poboljšavalo, on joj prilažаше cešće, ljubeci je. Kad joj beše sasvim pozlilo, ne samo da opet ne pobeže, vec konacno zastade kraj njene bolesnicke postelje. Satima je tada držаше u narucju, kao u nekom prijatnom zanosu.

Ne beše više snažna, ali joj kolena nikako nije mogao da zaboravi. Ne beše više ni strasna, ali joj glas još uvek beše mio i, od njenog zagrljaja, njega je još uvek podilazila jeza požude. Ne samo da više nije mislio da uzme drugu, vec joj je jednako ponavljao, kakva je bila one noci i kako je ona, samo ona, drukcija nego sve druge žene, u svakom pogledu. Tvrdoglavo, kao omadijan, on joj je jednako opisivao njene telesne cari, kojih više nije bilo, tako da je plakala.

To što beše bolesna, ne samo da ga docnije nije odbijalo, vec ga je još više privuklo. Uzdržljivost se njegova pretvori u neko ocekivanje, neobicno i vanredno, za njega. Pošto je kroz pakao pod sobom propustio toliko žena, sa ovom mu se ucini kao da ce na nebo. Zagledan u njene oci, poceo je cak da mirno misli i o tome da ona može umreti. Tim više što mu se doživotna veza sa njom i sad još cinila prava ludost.

Naviknut na razvrat, pri svom trgovanju i seljakanju, Arandel Isakovic zavole svoju snahu pred njenu smrt, jednim cistim i ostrim osecajem od kojeg se otimao i o kome dotle nije imao ni pojma. Prepiruci se i sam sa sobom, oseti da se u njemu zbiva nešto što pre nije znao da se može zbiti.

Milos Crnjanski - Seobe I

Tresuci se i odskacuci, u svom intovu, kojim je besomucno jurio, prekim putevima, prema Fruškoj Gori, on je stajao u kolima kao strašilo, između gajeva, žbunja i pokošenih livada, dovikujući slugama. Razdražen, gotov na sva iznenađenja, na pljacku i cenkanje, kao u svojim trgovackim poslovima, hteo je da od popova iskamdži što bude moguće, ne tražeci baš razvod braka. Zašto je hteo sad da sve prizna tudim ljudima, zašto je očekivao da će mu ti popovi moci nešto pomoći, kad je, pre, bio uveren da je ispovedati se besmisleno i ludo, ni sam nije znao. Jasno mu beše samo da joj treba učiniti sve što traži, da joj treba dati sve što ište. Ma posle i bežao od nje, on je bio gotov da je razvede od brata i da je primi sa decom. Ma da je naslutio da je ona željna njegovih talira, on je bio rešio da je pusti i u svoje bogatstvo, poklanjajući joj lade, obore i kuće. Kao neku draganu, hteo je, pre svega, da je dobro plati, tim pre što je uskoro i tako mogla umreti. Uostalom, pri samoj pomisli da je odbije, ona se dizala pred njim, strašna kao neka veštica, preteći, tako da mu je život postajao mrzak, čim bi se setio da ona može poceti i kukati i prekorevati.

Da sve to uopšte nije predvideo, a da sve ostalo beše predvideo, bilo mu je najstrašnije. Grizlo ga je što je sve svoje poslove udešavao, a ovaj nije mogao da udesi. Celo proleće imao je lude sreće u prodaji stoke, i beše opljackao pola Vlaške, pa je, po odlasku bratovljevom, očekivao da će sa svojom snahom doživeti neizmernu sreću, bez ikakvih briga. Slasti, razblude, prikriveno, nikom znano, u onoj svojoj velikoj kuci na vodi, nagradivši je posle bogato, zadržavši je u kuci, dok mu se brat ne vrati, pa i onda ako se više ne vrati. Ono što je Arandel Isaković, najposle, posle tolikih žena, već jednom želeo, bilo je uživanje bez tih ženskih obešenjakluka, kupovanja nakita, poklona, sukanja, dukata, bez tog vecitog tužakanja, moljakanja, placa i jadanja, bez briga i muka sa njima. Hteo je da poživi, kao pod nekom zelenom, beskrajnom vodom, u kojoj bi ublažena bila svetlost dana, u kojoj bi mu telo kretalo se kao u snu, po kojoj bi mogao da se ispruži, da ga voda nosi, nosi, kao njegove lade, kad nema vetra, lako i necujno. Mesto toga, počeo je da se davi sa konjima u blatu i da guta pesak, koprcajući se, u mulju, koji nikako nije mogao da izbriše iz secanja. Bio je željan svoje snahe, nevidene lepote i snage njenih udova radi, ne očekujući u tom grehu, koji će ostati skriven od sveta, nikakve brige, ni neprijatnosti, kakvih je imao kod drugih žena. I da mesto čistih

Milos Crnjanski - Seobe I

nebesa i slasti telesnih, kao neki paša oko svoga vrta i šedrvana, naide na kud i kamo strašniju patnju, nego što je ikad mogao očekivati, to ga je najviše potreslo, razdražilo, skrhalo, a, posle, do dna duše ražalostilo.

Tvrdoglavo, požuteo i pozeleneo od besa i ocajanja, hteo je da se nada i onda kada je vec i sam video da je sve svršeno. Ne misleći na brata, ni za cas, ne očekujući ga, ne bojeći ga se, ne mareći uopšte za njega, bez ikakve griže savesti, on postade ipak pogružen od nesreće koja mu se na vrat beše srušila. Za svoje bezbrojne žene, pri svom seljakanju, nije zapitkivao, niti je mario za njih posle rastanka. Nije mu ni na pamet padalo da bi se kojoj trebalo vratiti. Da mu se snaha unesrecila, da mu je poružnela, i to tek što je beše dobio, to mu nikako nije išlo u glavu. Nemoguće mu se činilo da ona, onoliko lepa, ne bude krasna, sa svojim grudima, plecima, kukovima, kolenima, bar dotle dok se on sav ne rastopi od milja, dok je se ne zasiti od uživanja. Nemoguće mu se činilo da se njena lepota, onolika lepota tela, neće vratiti. Bežeći od kuće, kad je jaukala, dovodeći lekara, on je nije napuštao danima, sedeci sa njom zadivljen, cim bi se oporavljala, svetlog cela, bolno nasmešnih usta, i odmah, opet lepih, belih članaka. Spasa joj mora da ima negde, kao i njemu, mišljaše, a da to divno bezbrižno vreme, što je hteo da proživi sa svojom snahom, prođe, kao i sa drugim ženama, u nezgodama i dosadama, pa čak i u patnjama i užasima, to nikako nije hteo da pomisli. Verovao je da će, ovoga puta, doživeti nešto što one druge nisu mogle da mu dadu i verovao je da mora postojati u njegovom životu neko doba u kom će mu biti prijatno i dobro, lako, kao na nebesima, kao što je njegov brat Vuk verovao da mora negde biti neka dobra i krasna zemlja, kuda svi treba da se isele.

Kad je video da ona zbilja umire, Arandel Isakovic beše tako zbunjen, da je bio neizvesniji u svojim mislima i željama i od nje i od brata koji se potucao po ratištu. Gušeci u sebi osećaj nestrpljenja, Arandel Isakovic smatrao je da će njenom smrću biti svima patnjama kraj. Greh njegov ostaje tajna, niko je više neće imati, a ta njegova jedina, prava ljubav u životu, svršice se u nekoj svetlosti, bez koje bi, to je osećao, postala neizdržljiva, mracna patnja i kazna. Njena smrt činjaše mu se katkad potrebna, na kraju burnih pokreta njenog razgolicenog, vanrednog i strasnog tela. Odmah zatim trzao se u mislima, misleći da nema cega da se boji, ni ako ostane živa, i njena

Milos Crnjanski - Seobe I

smrt mu tada, na kraju tog, tako dugog, cekanja da je dobije, izgledaše toliko grozna, da je mislio da ce onda i on propasti, odleteti jaukom nekud glavacke, u vodu, razdražen, ocajan, osramocen, prevaren, ne moguci da ostane bez nje, u toj kuci, sa tom decom, ocekujuci brata. Mišljaše da bi, posle njene smrti, mogao da ostane na svetu samo onda ako više ne bi morao da se kreće, ako bi mogao da ostane sasvim sam i da cuti, ako bi se skamenio.

U Karlovce je pošao tek da bi se smirili u kuci i da bi joj ucinio po volji i doveo popa.

Jureci preko njiva, baruština i prokrčenih šuma, on je znao da se vozi uzalud, ali je ipak hitao. Topole, jablanove i bagrenje udarao je po žilama svojim kolima, a granje mu je to vraćalo, kaceci se za kola i udarajući ga po glavi.

Iz velikih hladovina, spuštao se u osuncane ravni, mnogo neosetljiviji za sve te promene od brata, a pse koji su umorni jurili za kolima, isterujući iz trave ševe, nijedanput nije pogledao. Podvikujući slugama, koje su morale da sede visoko i pravo, u opasnosti, svaki čas, da padnu među konje, i nisu smele da se osvrnu, nije video ni pašnjake, ni nova naselja, već je jurio pravo, stojeći, stisnutih zuba, zagledan u sebe, u svoj život i svoju kucu u kojoj mu je snaha umirala.

Tek kada su kola pošla lagano uzbrdo, prema dumruku karlovackom, Arandel Isakovic pade unazad umoran i sklopi oci, iznemogao, opaljen žegom, osećajući prijatno da prolazi kroz senke rastovih šumarak, zatim kraj mirisnih vinograda, preko potoka što žubore, duž vocnjaka i šljivaka, sa kojih su šljive, od treska njegovog intova, padale za njim, po zemlji.

Vec kod prvih kuća Karlovaca, dok su se pela uzbrdicom, zapadajući tockovima u rupe izlokane od davnih kiša, nakrivljena tako jako da se cinjaše kao da će svaki čas izvrnuti se nizbrdo, kola Arandela Isakovica izazvala su veliko komešanje i graju po kucama i oborima, a narocito po zemunicama novih naseljenika. Oni behu došli iz Srbije za patrijarhom, tek pre sedam godina. Oca Arandelovog, Lazara Isakovica, dobro su znali, terajući mu stada i prodavajući mu goveda, svud tragom austrijske vojske

Milos Crnjanski - Seobe I

što je nadirala za Turcima.

Još izdaleka, svojom svežom farbom i zvoncadima, intov Arandela Isakovic skupljao je, ljuljajući se ispod i iznad okolnih brdašca, sve živo. Sve mu je trcalo u susret, očekujući ga da pride bliže, kao lada. Sluge koje su jahale pred njim, i sluge koje su sedele na intovu iskrivljene, pokušavajući da sede nepomicno i pravo, pucale su bicevima i vikale na sav taj svet što se strcao oko kola, zaostajući za casak kad bi Arandel Isakovic bacio, u travu i trnje za sobom, ili u vis, među grane, pregršt novca, razdraživši tim pokretom ruke, svaki put, svoje pse, tako da su napadali na ljude.

Zavaljen na jastucima u kolima, zamišljen, on uostalom i nije gledao taj svet, već goveda i obore, i krovove zemunica, jedva dva tri pedlja nad zemljom. U sebi, prodavao je sve to i kupovao, mrmljajući.

Pri strmim prelazima preko jarkova video je samo napregnute sapi i trbuhe konja, po kojima behu od napora iskocile žile, da se zatim, opet zagleda, kao iz nekog sna, u svoje sluge, koje su ravnomerno skakale sa kola, sad desno, sad levo, da podmecu cepanice pod tockove, te da ih zakoce.

Silazeci ka zidanim kucama varoši, Arandel Isakovic vukao je za svojim velikim kolima citavu povorku radoznalog sveta, koju nije bilo moguće oterati. Navikao da se oko njega kupi svet, pa da moli i prosjaci, on je i sad puštao da mu prilaze ruci, pa je mirno trpeo i one koji su trcali uz kola, pa čak i one koji su ga hvatali za rukav, placuci. Zastavši kod jedne cesme, ostavio je svoja kola pod nekim šljivama, pošav nizbrdo, pracen gomilom radoznalih kroz prekopane vinograde i trnovito žbunje, do kuće u kojoj se beše smestio, to leto, mitropolit.

Pojavivši se pred kapijom, u svom cudnom odelu, nakinduren i namirisan, brojeci svoje brojance, dok se oko njega tiskala i gurala sirotinja, Arandel Isakovic oseti i sam da tako šaren, opkoljen psima, zbilja ne izgleda kao hadžija i vide kako ga i sa okolnih, malih i tamnih prozorcica kuća posmatraju.

Milos Crnjanski - Seobe I

Pošto je odstojao neko vreme pred ogromnom kapijom, na kojoj behu izrezana dva krsta, i nagledao se okolnih kuca i krovova, bio je pušten unutra, ali samo sa jednim slugom.

Pod teškim svodom zdanja, po kom su bile izvešane ikone, Arandel Isakovic, u mraku i hladu, posle vrucine i sjaja spoljašnjeg, pognu glavu i kaza kaluderima ko je.

Koracajuci nesigurno, po daskama položenim po zemlji, pride jednoj uzidanoj klupi i sede, videvši kako ga zbunjeno posmatraju, mesto da ga odvedu patrijarhu. Kuca u koju beše ušao bila je neko staro zdanje, zazidano sa svih strana, sa dvorištem i štalama, pred kojima beše nasuta neka zemlja, iz koje beše nikla bujna trava. Nad tom humkom, bilo se nadnelo nekoliko plodnih jabuka, cije su grane povile se do zemlje, pune sazrelog voca.

Uokolo, gore, vide drvene tremove, po kojima su promicali kaluderi, kao crne senke, pod velikim kandilima, a na dnu dvorišta, iza drveca, zvonik od balvana, na kome se, u visini, beše naselilo nekoliko vrana. Za zvonikom visilo je cudno, dugo uže, palo po zemlji kao klupce neke bele i debele zmije. U dvorištu je bila potpuna tišina. Medu visokim zidovima videla se uzana i plava površina neba, nepromenljiva i cista.

Arandel Isakovic beše pognuo pleca, još više, od umora, posle duge vožnje, i osetio da, u stvari, od ovog njegovog susreta sa patrijarhom zavisi njen život, ili spokojno umiranje.

Zidovi oko njega i tremovi behu toliko mirni, kaluderi mu prilažahu tako tromo i tiho, da mu se u prvi mah ucini da je besmisleno tu, uopšte, govoriti, i da ce se rešiti sve samo od sebe.

Kad mu se kaluderi vratiše i kad mu rekoše da ga patrijarhu ne mogu voditi, jer je u kuci puno gostiju, pošto je toga dana stigla, u posetu, sestra patrijarhova, gospoža polkovnika Raškovica, sa svojim cercama, Arandel Isakovic se uvredeno diže sa klupe i, ma da je bio samo srednje visine i vrlo lak, dode nekako viši i oholiji, svojim žutim, tamnim, ispijenim licem. Jedan

Milos Crnjanski - Seobe I

od kaludera tad, oborivši oci, dodade da je uostalom mitropolitu vec više dana zlo na ocima, tako da leži u mračnoj celiji prostrt, pokrivenih ocnih kapaka, pa se moli Bogu, te ni s kim i ne govori.

Arandel Isakovic razgrnu svoje odelo i isprsi se, pod svojim žutim i šarenim svilama, i nape se, opasan skupocenim nakitom. Tihim glasom i ljubaznom, lažnom skromnošću, ponovi ko je, spomenuv svoga brata Vuka, rekavši da hoće da govori licno patrijarhu, s kim je imao cast prošle zime, dva puta, duže da razgovara.

Cuvši ime njegovog brata Vuka, kaluderi kao da se razveseliše. Udariše u pohvale i blagosiljanje vojene hrabrosti onoga, njegove privrženosti pravoslavlju i darežljivosti prema njima. U njihovim uzvicima, Vuk Isakovic se cinjaše kao neki hrišćanski svetitelj, što jaši na konju, u odbranu nesrećnih kaludera i svih izbeglica iz krvave Srbije, koji će im još mnogo dobra ciniti, kad se vrati sa vojne.

Arandel Isakovic sedeo je, kad ih opet otposla, sa svojim slugom, koji stajaše skoro nepomican, u dnu kapije. »Da me ne drže za bludnika«, pomisli — »da nisu doculi što«, mišljaše — zagledan tupo u drveni zvonik i vocke u dvorištu. Kajao se što je došao, videv da ne mogu da mu pomognu i da oni, svakako, znaju njegov život, koji je provodio na ladama i po tudini. Cinilo mu se da ga, ma da je i on bio darežljiv prema crkvi, preziru. Ucini mu se da, pri jednom prozoru na spratu, vide lice mitropolitovo, sa do grla i ušiju zaraslom bradom, malim brcima i lukavim ocima. Primeti da ga i sa drugih prozora posmatraju i paze. Tada, u svom gnevu i stidu, prekrsti noge na kamenoj klupi, propuši i sede kao Turcin.

Kaluderi mu dodoše i po drugi put, javljajuci mu da patrijarh ne može da ga pusti k sebi, ali da će se bolesnoj gospoži Dafini poslati narociti kaluder. Inace mu savetuje da ide episkopu Nenadovicu, koga i onako poznaje, pa da s njim razgovara o toj njegovoj važnoj stvari, o kojoj hoće da govori. zgubivši strpljenje tad, Arandel Isakovic poče da ih kori, vec potpuno pribran, kiselim i gorkim podsmehom. Iznenada, prebacivao im je da su gori od tih vojnika što prosipaju krv i žive kao Cigani, koje gde. Prebacivao im je da su krivi što se svet seljaka i što oni, trgovci i zanatlije, nikako ne mogu

Milos Crnjanski - Seobe I

da se skrase. Što se tice njegovoga brata Vuka, koga toliko hvale, taj je tek pravi Ciganin, što svoje obešenjakluke i lenjovanja zabašuruje vecitim ponavljanjem obecanja da ce ici u Rusiju, gde ce sve biti bolje. Udarivši zatim na patrijarha, rece zaprepašćenim kaluderima mnogo što šta, što nije trebao da kaže. Nacinio je pustom džimrijom bivšeg pecskog arhiepiskopa i slavenoserbskog patrijarha Ugarske, Srbije, Bugarske, Bosne, Grcke, Dalmacije, Horvatske, Slavonije, i celog Ilirika, koji ce još trebati njegove pare. Što se pak tice tih para, on ih odmah i pokaza, izrucivši u svoje krilo dve kese dukata. I ne samo da im te dukate pokaza, vec ih poce i prebrojavati, nadovezujuci da je toliko i toliko hteo darovati za zidanje patrijarhove crkve, toliko i toliko za zvona, toliko i toliko za sliku blaženopocivšeg Cara Uroša Nejakog, toliko i toliko za opravku manastira i, najposle, toliko i toliko za patrijarhove monahe. Pri tom je duboko uzdisao, dok su oni mirisali bosiljak, sve češće.

Onako uzgred, rece im tada da najposle ni on, Arandel Isakovic, iako je samo trgovac, nije manje zaslužan od svoga brata Vuka, iako se onaj procuo po saborima, tim pre što onaj samo bulazni i prica i obecava a on vaistinu trguje, prodaje i kupuje, a što kupi, to ume i da sacuva. Ako se prevare u njegovom bratu Vuku, koji bi da ih sve najradije opet potera po ravnima, brdima, baruštinama i šumama sve do te nepoznate Rusije, do koje se skapava dok se stigne, videce ko je on, Arandel Isakovic, kome je tumaranja vec dosta i koji ce ostati tu, gde su se, najposle, naselili. I ne samo ostati, vec sve i pokupovati, da i crkvama od svega toga da, kao što daje i drugima, zanatlijama i ladarima, mnogo više nego njegov brat. Uvreden, osetivši se zadržan tu pod kapijom, stojeci kao poliven, sa prozora, cabrom hladne vode, Arandel Isakovic širio je trgovacki svoje široke rukave, uzdizao glavu i okretao se jednako da pode, medu kaluderima koji su bili zbunjeni i neresljivi, ne znajuci šta da cine, jer nisu razumeli što je toliko gnevan, ni što im to govori. Zna on, uostalom, rekao je još, da je neko

pricao koješta o tome što njegova snaha živi u njegovoj kuci, u Zemunu. Istina je medutim to da je njegov brat na vojni, i da je neko rnorao primiti nejaku decicu, a istina je i to da ona leži na samrti i da on o tom hoce da govori sa patrijarhom, jer tu ima nešto i patrijarh da kaže.

Ne dajuci kaluderima da dodu do reci, ma da se od njih jedan ponudi da još jednom ide gore i da javi njegovu želju, Arandel Isakovic, sasvim razuzdan, piskavim glasom, poce pred polazak da hvali sebe. Ako je on trgovac, bar se zna da što on uzme u ruke, to više ne ispušta. Sa cijim je novcem darivao njegov brat njih i njihove crkve, ako nije sa njegovim, i ko ce im sacuvati sve što dobiju, ako ne on i njegovi ljudi što se naseljavaju duž reke, ali da ostanu, a ne da se sele opet dalje. Sve pripada onom ko se nade u blizini, a ne onom ko se skita kao Ciganin. Onaj koji je izdržao pomor stoke, kad su došli, bez vike i dreke, izdržace i buducnost i nece otici, a koje video njega Arandela Isakovica da je, i inace, okom trenuo kad mu potonuše lade, ili kad mu opljackaše krda? Ako se proculo da je bludnik i ako vec davno govore da kupuje i žene, ipak nije izvesno da on ne bi mogao da im bude ktitor, a kad se smiri, da živi kao pravi svetac. Iz Zemuna, cim se vrati, obeca da ce im poslati puna kola ikona, lepših nego ove po svodu, a što se tice zvonika, koji pogleda prezrivo, u dnu dvorišta, zvonik u njegovom naselju je viši, od vecih balvana i sa kamenitim postoljem. Nek to kažu patrijarhu.

Tako, zagledan u zvonik drveni, u kom je nepomicno visilo zvono, u vocnjak, u kom su nepomicno visile bezbrojne jabuke, u štale i tremove, u prozore gore, u kojima ne beše ni jednog jedinog pokreta, on oseti naglo, u mracnoj hladovini svoda, pod ikonama i kandilima, da govori suviše glasno i da se u stvari svada, a svada besmisleno, gde tome nije mesta. Ucutavši iznenada, pode naglo kapiji, pojavi se pred svetinom, sav žut od stida, vicuci na sluge, kijajuci na pripeci, opkoljen kaluderima, koji sad cinjahu sve da ga zadrže.

Svetina, koja se beše skupila pred kapijom, među kojom sad beše i nekoliko Cigana, u krpama, skoro golih, koji su skakali sve na jednoj nozi, proseci i vapijuci za milostinjom, ne beše ništa cula, ni videla od onog što se iza kapije dogadalo. Kraj svih slugu Arandelovih, koji su pucali bicevima, svetina u gomili pode za Arandelom Isakovicem do kola, i ne znajuci kuda ide.

Arandel Isakovic potera žurno, uzbrdo, odmicuci po jarugama i vocnjacima, kao da se vozio po krovovima kuca, što ostadoše u dolji, sa svojim

Milos Crnjanski - Seobe I

nadstrešnicama od slame i trske, svojim oborima i kocinama, izbušenim u zemlji, pod ogromnim stablima i žilama hrastova i bagremova. Za njim, među drvecem, po brdu, trcalo je još svega nekoliko prosjaka, ostali behu zaostali. U dolji i na brdu videla se cela varoš, rasuta među baruštinama i trskom, a, dalje, prokrcene šume i, dublje, široka reka, u tršćacima i barama, među vrbacima, iz kojih se ukaza beskrajna ravan.

Sunce je bilo strašno pripeklo, tako da se kola, kao usijanim gvoždem okovana, batrgala među jarugama i drvecem, pracena iznemoglim psima, do vocnjaka episkopa Nenadovica, koji je to leto bio podigao malu, drvenu crkvicu, kraj svoje kuće i okupio oko sebe nekoliko kaludera, koji behu dragovoljno pristali da se odreknu pustinjačkog i divljeg života kojim življahu, svaki za sebe, po šumi i vinogradima, pa da se nasele u bratstva, po manastirima fruškogorskim.

Vozeci se i tresuci se prema tim vocnjacima, Arandel Isakovic više nije želeo ni da spominje patrijarha i razvod braka svoje snahe, nego prosto da svrši ma šta, da bi joj olakšao samrtne muke na koje beše, privremeno, zaboravio. Misleći na snahu, on se rešavao da izmoli koga od kaludera, koji će poci sa njim u Zemun i reci da dolazi poslat od patrijarha, samo da bi ucutkao onaj njen groznicavi vrisak i bezumni šapat kojim ga je preklinjala, pri polasku. Inace, sav u znoju, on se osecaše kao izbezumljen u tom vrucem danu, nad kucama, livadama, i trskama, u kolima, koja su se teško probijala, po travuljini, od stabla do stabla. Seti se da vec nedeljama nije trgovao i pomisli da mu život odsad više i ne može biti, kao pre, veseo, prijatan, jer kad ona umre, njemu više i ne treba ništa. Zavaljen, pri tim mislima u kolima, na jastucima, on je sa zavišću secio se kako je nekad bio daleko od te snahe i kako je isprva tvrdo bio rešen da se zadovolji njom, svega dva tri puta.

Kola su njegova medutim probila se duž jednog jarka, u kom beše usahla voda, do nekog mosta od balvana i granja, među žbunjem. Konji su se propinjali, osecajuci, pod kopitom, prštanje i krhanje drveta i ljuljanje i povijanje grana, i sluge su imale mnogo muke da ih obuzdaju da ne bi prevrnuli intov.

Arandel Isakovic podiže se, u kolima, i vide red starih bagremova koji behu

Milos Crnjanski - Seobe I

povezani isprepletanim šibljem, tako da tuda, kolima, nije bilo moguće proći. Bujice prolećne nanele su bile na taj živi plot trave i biljke što su sad, sasušene i trule, teško mirisale. Za livadom, koja se pela uzbrdo, sa nekoliko zrelih šljiva, videla se velika žuta kuća i krov drvene crkvice, pod velikim hrastovima, a među njima širok vidik koji se otvarao u daljinu, u doline, u travuljine i vinograde, za kojima behu guste šume. Pošto nije znao gde je ulaz, jer mu kaluderi nisu detaljnije objasnili položaj kuće koju mu pokazao na brdu, Arandel Isaković htela već da naredi slugama da razruše plot, kad mu pogled privuče čudna prilika, koja se crnila iza drveća.

Pod jednim bagremom, na travi, sedeo je mlad monah, nepomicno pognut, razgolećenih grudiju, očigledno zanet, u molitvi.

Pred njim je zemlja bila zaravnjena, sve do obronka brega sa kojeg je mogao da vidi vrlo daleko duž Dunava, u ravnice. Tvrd kolac od mladog bagrema beše nabijen, pred njim, u zemlju, šiljat i oguljen, tako da je bilo skoro neverovatno kako je mogao bez urlika od bola da se baca na njega grudima i trbuhom i ledima. Ne videći nikog, zagluveo, kao neko čudovište, on se jednako krstio i previjao ali bez glasa. Mlatarao je u vis rukama, metanisaio i Arandel Isaković tek posle primeti da place.

Dok su mu sluga stišavale konje i pokušavale da tockove pokrenu unazad, Arandel Isaković, stojeći u kolima, sav se naježi, osetivši, kao na svom telu, ubod drveta koji onaj pred njim kao da nije osećao. Obuhvativ, jednim začuđenim pogledom, vruće nebo, na kome ne beše nijednog oblaka, šume i padine bregova, zajedno sa onim što se pred njim događalo, Arandel Isaković ustuknu u kolima, ne shvatajući šta to može taj čovek, na zelenoj poljani, u pripeci i žegi, da neprekidno i tako ludo radi. Klanjanje i previjanje monaha, u pocepanoj crnoj rizi, nad šiljatim drvetom, činilo mu se tako bezumno da mu je došlo da krikne. I kad zbilja viknu, tako da se konji trgoše, prenerazi se i sam od svoga glasa, dok se monah trže, kao da ga neko bicem šinu.

Arandel tad ugleda koliko je visok, bos, u crnoj mantiji, raskrvavljenih grudiju, i vide njegovo lice, samu kožu i kost, sa velikim očima, grozniceavog i

Milos Crnjanski - Seobe I

zamagljenog pogleda. Monah mu je prilazio, pokazujuci ljutito da kolima treba da zaobidu iza drveca, gde je valjda bio ulaz.

Kad su sluge uspele da odvuku unazad kola, dok su konji drhtali od uzbuđenja, gospodski intov ubrzo pode prema ulazu sa kapijom od kamena, koji je bio iza bagremova. No i tada još stajaše Arandel Isakovic, u svojim kolima, opkoljen zrelim vockama, zelenim brdima, padinama i širokom rekom, sa 'jedne strane, a sa druge, krovovima od trske, žbunjem i drvenim zvoncima, zagledan u to ludo bice što se neprestano naginjalo na kolac, previjajući se od bola, ne mareći ni za šta oko sebe, ne mareći za vruć, letnji dan, iza hladovitog bagrenja, ni za sve ostalo što se moglo videti sa brda, travuljine, kucišta, bare, kamenite zgrade, na kojima su nepomicno stajali, na cekrku, gvozdeni petlovi. Izbežumljen od ocigledne žudi da se na njega nabode, da na njemu ostane, da se od njega ne odvaja, klanjao se onaj i previjao nad kocem, kao da ga je grlio.

Kad su kola ušla kroz kapiju, na široku ledinu sa crkvicom i velikom kućom, pod stare hrastove, pred Arandela Isakovica izišao je stari iguman, koji ga brzo umiri, rekavši da je episkop kod kuće, samo negde u vrtu. Onaj što se klanjao kod koca, bio je jeromonah Pantelejmon, koji beše tek nedavno došao iz Srbije. Danas je bila sedma godišnjica kako mu celu porodicu, u bekstvu, na ocigled njegov, nabiše na kolac, pa je pomahnitao. Turci su mu bili išcupali jezik, zato je sad cutao. Inace, nije trebalo da ga se plaše, miran je i krotak, samo place.

Dok su Arandela Isakovica vodili u kucu, sa visokog drvenog trema, spazi u daljini reku i Sunce, što beše upalilo trčake i daleke ritove, tako da se iz njih dizao gust i crn dim. Kad ga ostaviše za casak kod jednog prozora, u izbi u kojoj ne beše nicega, sem jednog, na zid nafarbanog, Svetog Jovana Pustinjaka, sa velikom sekirom, primeti, pod prozorom, tri kaludera, od kojih je jedan, ogroman i debeo, ležeci potrbuške, zariven glavom u travu, spavao.

Druga dvojica, jedan lep i mek kao neka žena, sa smedom kosom, a drugi crn i bradat, naslonjeni jedno o drugo, ledima, pevušili su, sedeci u travi, hvatajuci jedan drugog, preko ramena, za grkljan, kikocuci se. Na toj strani

Milos Crnjanski - Seobe I

kuce, šuma je bila na nekoliko koraka.

Iznemogao i ogladneo, sav moker od znoja, naslonjen o hladni zid, tako da je osecao da mu ta hladnoca prolazi kroz kosti, Arandel Isakovic tad opet zacu korake. Misleci da mu ide episkop, koga je još iz Budima poznavao, on pomisli: kazacu mu da sam mu doneo deset dukata za manastire i deset za odežde. Kazacu mu da je pusti medu monahinje u Jazak, možda ce je tamo voda izleciti. Kazacu mu da sam je uzeo bratu, da je od mene zatrudnela i da necu da se rastanem od nje. I prebrojavajuci neprestano svoje brojance, bez pažnje, bez svesti, mrmljao je neprestano, ponavljajuci reci.

Šta je posle rekao episkopu, koga je znao još iz doba kada je Nenadovic bio pisar u budimskom magistratu i kako se uopšte proveo posle, u tom vladicanskom letnjikovcu, gde su bili udesili prvo strogo opštežitije, ostavivši se raspojasanog života po kolibama, o tome Arandel Isakovic, ni docnije, u svom teškom, starackom životu, kad je postao strahovita i cuvena tvrdica, psece duše, nije govorio.

Kad su ga, to vece, sluge poveze kuci pijanog, što mu se davno ne beše desilo, cule su samo toliko da ce sve svoje imanje zaveštati crkvi, što uostalom i oni treba, na samrti, da ucine, jer je život najlepší na nebesima, i da ce, odmah sutra, imati da voze gospožu Dafinu u Jazak, gde ima neka voda od koje ce se sigurno izleciti. Kad ostari, a možda i pre, govorio je, posle, dok su kola izlazila kroz dumruk karlovacki, gde su vojnici istricali misleci da prolazi neki petrovaradinski deneral, otici ce u monahe, u kolibu, gde ce se odmoriti od onog što je cinio i gde više neće trgovati sa prokletim Vlasima i copavim Grcima. Tamo ce, najposle, biti zadovoljan, ležeci poleduške i pevajuci do mile volje. Ustreba li mu vina, imace i vina, a kad koja okrugla seljanka prode, podmetnuce joj svoju monašku toljagu, tako da se zabatrga, pa da svrati. Hvaleci episkopa, bio je ipak protiv opštežitija, jer je hteo da bude nasamo s Bogom, a govorio je o kaluderima kao da je medu njima proveo ceo vek. Uveravao je svoje sluge da je sad sa monasima koji cuvaju svete kosti despota, u boljem prijateljstvu nego njegov brat Vuk, i da mu je sad objašnjeno šta je zgrešio i oprošteno što je zgrešio. Njegove sluge, sa kojima inace nije nikad govorio, ne samo da ga nisu pažljivo slušale, vec su se trudile da ga uopšte ne cuju, zgladajuci se

Milos Crnjanski - Seobe I

preneraženo. Slutile su dobro da ce, kad se istrezni, kajati se gorko što je nešto sa njima brbljao i da ce ih muciti zbog toga, nedeljama, dok ne zaboravi.

I zbilja, cim ga vecernji povetarci malo osvežiše, on se prenu i ucuta. Cutke, gledao je kako se kola spuštaju prema baruštinama duž Dunava i kako za njima ostaju, na bregu, kuce karlovacke, još osvetljene suncem.

Vozeci se, pod gustim hladom i polumrakom šumarka, kroz popaljene trske i travuljine, slušao je u daljini lavež svojih pasa, što su plašili ševe i lovili prepelice.

Dok su mu sluge zastale pred šumama, i pregledale i opremale puške i pištolje, jer put je bio tuda dosta nesiguran, on se, zahvacen opet maglom vina, premeštao u kolima na sve strane, penjuci se cak da sedne i na visoke ukrase intova, od gvožda.

Veselo nešto i prijatno mora biti da je cuo kod episkopa, jer ga je neprestano hvalio i jer je neprestano pokušavao da peva, što je tamo bio naucio.

Pošto mu je glas kreštao, cinilo se da peva glasnije nego što je zbilja pevao, i sluge su ga mukom slušale.

Pijanstvo ga je, od vecernjeg vazduha, još jednom hvatalo i sa izjavama da ce otici u kaludere opet otpoce. Plakao je nad celom porodicom Pantelejmona koju su Turci nabili na kolac i spominjao, jetko, sve moguće svetitelje, kojima je pri polasku bio darovao po dukat. Tvrdio je bio uveren da ce mu manastirska voda izleciti snahu i da ce ona, posle, opet moci da rodi. I te kako da rodi. Tako ce se pomiriti i sa bratom, koji je uvek bio srećniji od njega, a zašto i da se ne pomiri, ta braca su.

Misli, da bi ona mogla još uvek da se spase i da se njena bliska smrt samo pricinila glupim lekarima, tako ga obradovaše i tako ga obužeše da je malo nedostajalo još, pa da u kolima zaigra. Širio je ruke prema veceru što beše zahladnelo, pa se, muceci svoj mozak svim onim što je kaluderima rekao i

Milos Crnjanski - Seobe I

što mu oni behu rekli, a cega se više nimalo nije secao, radovao svojoj snahi. Jer Arandelu Isakovicu, zaista, nikada još u životu ništa nije išlo ovako sneruke. To što je sve tako nepredvideno došlo, poražavalo ga je i gušilo. Na drugi nacin i oštrije, nego njegov brat, Arandel Isakovic osecao je užas, grozan užas što je oko njih sve tako promenljivo i besmisleno, jer se ne događa po njinoj volji i njinim nadama. Da se negde izmire on i brat, to je sve više želeo, i da oboje potrce u ovu novu zemlju, barovitu, i ravnu, ali mirisnu i nebesnu, u kojoj su poceli da se smiruju, posle onolikog tumananja. Poludelom od žudi za telom svoje snahe, njemu, pre, nije ni na pamet padalo da bi te žudi mogle i da se ispune.

Zato ga je bolelo, sad, da ona umire u njegovoj kuci. Što je u pocetku mislio da se sa njom samo nauživa, tajno, skriveno, pa da je posle prepusti bratu, to mu se sad cinilo tako tužno. Secajuci se njenog vanrednog tela, njenih hladnih udova i njenih burnih pokreta, njemu se cinjahu sad i same misli na to da je vrati bratu, kome je pripadala, sulude. Osecao je da mesto sebe nikoga više njoj puštao ne bi, kao što ne bi pustio drugoga, mesto sebe, kad bi mu bilo moguće prohodati sad tom plavom, ustreptalom rekom, ili, nad šumama, nebom.

Na drugoj strani reke, kao da behu ostale sve žene, tolike žene, sa kojima je skakao zadihan, oznojen, cesto i napit, crnomanjaste, smeđe, ridih dlaka i obilnih grudi, što su duboko uzdisale i tiho šmrkale u njegovom zagrljaju, a na ovoj strani, prostrta kao mrtva, vozila se sa njim, u kolima, ta jedina, mirisna i glatka žena, koja mu nije bila nikad otužna, sa ocima boje modre zimskog, čistog neba.

Kad bi ipak rodila dete, mesto da umre, što napitom Arandelu Isakovicu, u tom trenutku, ne izgledaše nimalo nemoguće, on je verovao da bi se sva ta njina nesreća dobro svršila i da bi on, u tom slucaju, bio mio i drag i samom sebi, i njoj, i bratu, i svakome.

Videti je još jednom zdravu, pobesneti od milja, pokrhati u njenim bedrima prste, vrteti se oko nje, ma ona stajala hladna kao kamen, kao one prve noci, cinilo se u pijanstvu tako divno prividenje, da je potpuno utonuo još jednom u maglovito bezumlje, vozeci se kao u raj kolima, prema poljanama

Milos Crnjanski - Seobe I

u mesecini.

Sve što je tog dana cinio bilo je uzaludno. Sakriti je trebalo sve i cutati, jer niko njima nije mogao pomoci.

Vozeci se po širokoj ravni, u providnom mraku, u kom ostajahu sve dalje brda karlovačka, trezneci se najzad sasvim, od vecernjeg hlada na vodama i raznom bilju, Arandel Isakovic snuži se u kolima, videvši da se vozi kuci, ne znajući ni da li je ona još živa. Naježen od hladnoće noćne, pušeci, sedeo je pognute glave, primajući žalost, zbog svega što joj se beše desilo, sve više na sebe. Vide je u secanju, sa njenim snažnim kolenima i stopalima, kao u anđela, besmrtnu, i vide je kako je, cim je sa njim pocela da živi, opala i sva se povila, povezana oko pasa.

To, da je od njega mogla poteci tolika nesreća, tolika neočekivana patnja, to ga je dovodilo do bezumlja.

Put do kuće trajao je citavu noć. Imao je da se vozi još satima. Osecao je, levo od sebe, hladnoću ritma koje su, posle duge suše, bile usahnule i videle se, obasjane mesecinom, kao sablasti. Oko njih je gusta trska cujno šuštalala. Iza njih se videla reka, koja se cinila da stoji, nepomicna sa svojim vrbacima. Kad god su kola stizala do kog šumarka, treperili su im u susret svici. Zemlja je bila toliko tvrda od suše, da se konjski topot cuo tupo, kao pri prelazu preko nekog mosta. Kas i neprekidnu promenu nogu konjskih imao je da gleda do sutra, uz vampirsko osvetljenje fenjera, koji je bio obešen o rudu, a pod kojima se videli psi, iznemogli davno, od trcanja za kolima.

Desno su se, u beskraj, širile visoke travuljine, među kojima su bila retka naselja, iz kojih se cuo lavež pasa, a sve je u daljini tonulo u mrak, u kom je smrt bila izvesna i neizbežna. No dok je na vodama, gde je bilo mnogo svetlosti po površini zemaljskoj, nebo bilo sasvim mracno, bezdano i nevidljivo, desno, nad ravnica, crnim i mracnim, nad gustim travama, svetlela se nebesa plava, vidna, visoka i zvezdana.

Uz treptanje zvončadi na kolima i visokog, noćnog, vedrog neba, uz onaj put

Milos Crnjanski - Seobe I

na travama, što ga je video samo dotle dok ga je fenjer obasjavao, uz potpuno sablasne prilike, prave i nepomicne, koje možda i nisu bile više njegove sluge — ta lica im više nije video — Arandel Isakovic, istreznivši se na tom nocnom povratku, sudbonosno se i promenio.

Da je bio pošao patrijarhu da mu se ispovedi, držeci do prijateljstva mitropolita Jovanovica i njegovog oca, cinilo mu se sve lude. Da je pricao svoj greh sa snahom, kod episkopa Nenadovica, i da ga je onaj tešio, s njim pio, primivši i kesu dukata za opravku manastira, to mu se cinilo da se dogadalo na nekom drugom svetu.

Drveni zvonici crkava, manastirske ikone koje su ga zvale nekim sujevernim šapatom, kojim je šaputao sam sebi, pri polasku, cinjahu mu se sad isto tako brzo prošle i nemocene da mu pomognu, kao i sve druge obicne stvari videne toga dana. Sam, u kolima, vozeci se kroz noc poljanom, Arandel Isakovic se ostavi svih tih nada i vrati samom sebi, osetivši da je uopšte trebalo cutati.

Kao i bratu njegovom na vojni, tako je i njemu iznenada, uz ovu ženu, spao ceo prošli život sa duše, ostavivši ga samog, sasvim samog, sa onim što je još bilo ispred njega, do smrti.

Ono što je, pre, Arandelu Isakovicu bilo najmilije da razmišlja, o njegovim naslagama koža i duvana, o njegovom srebru, o njegovim dužnicima, cinilo mu se te noci zauvek izgubljeno. Ispruživši ruku tako da mu je visila iz kola, pomisli da sve njegove kuce, svi njegovi obori, svi njegovi cemerer srebra, ne mogu, iz daljine, da mu spuste na šaku ni toliko, koliko bi osetio jedno zrno peska. Trgovanje njegovo, novac njegov dat na sijaset mesta, njegov ponos, cinjaše mu se, sad, potpuno izlišan i bez vrednosti za njega, koji se vozi dalje, kraj ovih usahlih, plitkih baruština, što još svetle. Sav potresen mišlju da ce je naci mrtvu i da ce živeti u žalosti svakako godinama, oseti, kao i njegov brat Vuk, da je sve što je cinio kao san. Ne bacivši badava nikad u životu zlatnik, ni srebrnik, sem sitneža, koje je bacao, svecano raspoložen, sirotinji, oseti sad da bi mu bilo mило da rastrese dukate, koji mu dodoše u pasu pod šaku. Naježivši se od žalosti i milja, ispruži ruku iz kola, iznad travuljina, i steže šaku tako da su mu dukati probijali se kroz prste i kapali necujno u travu.

Milos Crnjanski - Seobe I

Cim je dakle pokušao da nju dostigne pred svetom, a ne svojom senkom, kao u onoj strašnoj izbi svog doma, morao je odmah da vidi da je to nemoguće. Dovoljno je bilo da izusti njeno ime, pa da episkop skoci. Trebalo je cutati.

Jer nestajao je taj život za koji dotada misljavaše da je sav cvrst, sastavljen od brojeva, racuna, prevara i zarada, u kom je životu hodao, putovao, pljackao i nauživao se tolikih žena. Misleći da će, u tom životu, moći da uredi sve po svojoj volji, i da zade, za svojim uživanjima, u sve njegove kutke, varao je ljude, mucio ih i, cerekajuci se, do dna duše ih prezirao. U tom životu međutim trckao je i on kao budala, moljakajuci u nesreci i prezren od drugih.

Postojao je pak jedan drugi život, nevidljiv i neshvatljiv izgleda, u kome on nije mogao da uredi ni najmanje sitnice, a ipak je sve zajedno bilo tako sjajno, kao ta mesecina na putu, pred kolima, što se kao konci mrsila od neba do zemlje i od zemlje do neba. U tom životu, iako se sve događalo po nekoj bezumnoj, iznenadujućoj neočekivanosti, treperilo je sve od zvezdanih oblika događaja, koji su bili izvanredni i za telo i za dušu. U tom životu niko nije mogao da mu smeta i u tom životu prikrivenom i slucajnom, i on i njegova snaha osetili su, zaneti i potreseni strahovitom culnošću, da ih niko i ne gleda. Posle toga je došla ta njegova samoca. Vozeci se kuci, po noci, Arandel Isakovic ostario je, pri kraju tog leta, kad mu se ispunila najtoplija želja u životu, kao i njegov brat, u dalekoj, tudioj zemlji, za nekoliko casova više, nego pre za nekoliko godina.

Pred zoru, kad su pristizali Zemunu, on je ležao u kolima satrven nocnom vožnjom, izbledeo, omatorio, kao neki stari jarac, uzdrhtale brade. Zvezde koje su gasnule, nije više gledao, kao ni svetlost što je u visinama treptela. Kad u daljini ugleda zvonike varoši, poslednji put povika slugama, koje su bile zaspale sedeci, i konjima što su bili upropašćeni. Dignuvši se u kolima, pogleda daleke krovove i vodenice na reci, sasvim ravnodušno. Naslutio je da mu je ceo život do tog jutra bio san, a da će sad poceti život sasvim drugi.

Milos Crnjanski - Seobe I

Stigavši doma, ljubazno i tužno se smešeci na svet koji se beše iskupio na mostu, pred njegovom kucom, on je zaključio, po gomili uplakanih, da je umrla.

Dovoljno je bilo da se na kapiji pojavi njegova žuta ruka i poznati rukav, da mu ugledaju samo jednu stranu lica, pa da svi udare u kuknjavu i plac, busajući se u grudi, kao da udaraju u talambase. U kuci je bio strašan smrad sveca.

Gospoža Dafina ležala je cista i mirna, velikih, razrogacenih ociju, ispruženih ruku, pokrivena svojim svilama, kao da je bila sablast u belom, okrecenom zidu.

Groznim i strogim pogledom gledala je u vrata. Arandel Isakovic rastera babe, da ih samrtnica ne vidi. Nije znao da ona više i ne gleda, da nije ni njega poznala i da izdiše baš u trenutku kad je on, prišavši, uzima u ruke.

Zagrlivši je zajedno sa jastukom, on je podiže i prigrli, ljuljajući se nad njom, placuci. Zagledan u njeno lice i ocne kapke, što behu pomodreli, on se neprestano previjao i lomio. Odbijajući od sebe svakoga, pritiskivao je na nju svoje grudi, ne puštajući je ni onda kad su babe htele da joj sklope oci. Sveca koju joj behu strpali u ruke, pala mu je na leđa i zapalila ga. Beše kao lud. Njegova senka na zidu licila je potpuno na onog crnog monaha, koga je dan pre, sa nevericom, posmatrao kako se previja, nad kocem u zemlji.

Stade tek onda kad dublje zagleda u oci gospože Dafine koja izdahnu, u dva nepomicna, modra kruga, boje zimskog neba, hladnog i čistog, koji izdaleka behu mali, ali koji su iz bliza rasli i obuhvatili ga celog.

Taj pogled mu ostade jedino, i njegovu boju nikada više nije mogao da zaboravi. U izdisanju njegove snahe, koja više nije mogla da govori, njemu se ucini kao da se pojavljuje visoko nebo. Kao i njegov brat, u snu, i on je nad njom video, van sebe od straha i žalosti, plave krugove i u njima zvezdu.

Milos Crnjanski - Seobe I

Boja njenih ociju beše se razlila i on je nad njenim mrtvim telom gubio svest, mrmljajući suludo molitve, nazivajući je: »Dafinco moja, Dafinco« — dok je sebe dodavao, kao: »Arandelce, malo Arandelce,« — lelecuci kao jarac. Babe su uzalud vriskale i pokušavale da mu je otmu iz ruku.

Gospoža Dafina, međutim, ne videći i ne čujući više sve to, sa bisernim nizom kapljica samrtnog znoja na celu, gledala je, u nadzemaljskom sjaju, u vejavici pahulja snega i kovitlanju plamenova, u mešavini slavonskih šuma i nebesnih sazvežđa, Vuka Isakovica.

IX - JEDAN OD NJIH, NAJBEDNIJI, SACUVAO JE, I POSLE SMRTI, SJAJ SVOG BICA, TAKO DA JE MOGAO DA SE VRATI I DA SE POJAVI, PRI ULAZU U SELO, NA DRUMU, NA ISTOM MESTU, GDE SE RASCVETAN JAVLJAO, U PROLECU, PRVI BAGREM

Sve do jeseni, po slavonskim selima, nije se culo ništa o onima što odoše na vojnu. Otišli su bili, kao da su nestali, nekud, u oblake.

Pre, kada su se klali sa Turcima, videli su zapaljena sela, turske lade, pune roblja, na vodi, kako prolaze, čuli su da gore manastiri, da siluju žene i bacaju u vis decu, pa ih dočekuju na noževe, a sad od svega toga ne beše ni glasa.

Oni koji odoše, ratovali su negde, Bog zna gde, u nekim zemljama kojima ni imena znali nisu, sa nekim vojskama koje nikad ni videli nisu. Sve to bilo je jezovito i grozno, kad se pricalo, uz ognjišta, strašnije no vesti o pokoljima, i cerecenju za vreme Turaka. Velika dubina reke i gusti vrbaci, iza kojih je bilo, sad, sivo, mutno, kišno nebo, zjapili su pred njihovim ocima, kad bi se zagledali onamo kud vojska i Isakovic odoše.

Prve vesti, da su ih zbilja odveli na Franciju, dok su druge, iz okoline Varadina, odveli na Prajsku, poraziše ih. Lelekalo se od straha i žalosti, što im ne daju više ni da umru zajedno, vec ih dele i rastavljaju.

Sve to, uostalom, bilo je tako zbrkano i cudno što se culo. Trebali su da se biju sa raznim narodima, da se premeštaju u razne zemlje, što su imale tako

Milos Crnjanski - Seobe I

cudnovato podneblje, cudnovate vode i šume i još cudnovatije obicaje. Trebali su da ostanu, tamo, godinama. Kad su o njima stigli prvi glasi, culo se da se tamo poženiše, docnije, da se nece ni vratiti, a najposle, da su i decu izrodili. Vec u pocetku jeseni žene udariše u plac i vrisak i počeše da kunu.

Prava, izvesna vest, da je na mrtvo ime išiban Sekula, koga su svi znali, jer beše Isakovicev covek i kao neki cuvar drvenog zvonika i crkvice u naselju, zadrža im dah u grudima. Govorilo se da ga vracaju doma i da mu je iscurilo jedno oko, da su mu oba uveta spala i da mu je sad lice kao glava u oderanog ovna, bez kože, sa ispalim kostima.

I sama zemlja u kojoj se tražilo da se smire i skrase i koja se to leto cinila plodna i pitoma, tako da se baruštine sasvim isušiše, terala ih je te jeseni opet u seobe i bežanje, do urlika od užasa i ocajanja, svojim isprekidanim kišama i poplavama, koje im podaviše stoku, pokvariše bunare, razneše zabrane i obore, naneše u sela polomljena stabla, pokošenu travu, ostavivši posle debele slojeve mulja i blata po ogradama, po putevima i krovovima kuca od naboja, i u kolibama i zemunicama. Osim toga, prenos tela iz tudine, i sahrana u Fruškoj Gori, despota i grafa Đurda Brankovica, behu se proculi svud, i po najmanjim selima. Treperila su kao u nekom uznemirenom, svetlom vazduhu, pred kraj te jeseni u kojoj jedva beše suncanih i toplih dana, posle dugih kiša.

Tada navališe na njih opet grozne vesti koje su dopirale do tih mokrih slavonskih sela isprekidane i neizvesne, sa pobrkanim imenima i nejasnom vezom događaja. Da je puk Isakovicev bio najviše izginuo, bilo je vec van svake sumnje, ali vesti, koje su se cule iz sela iz kojih beše Vuic pokupio svoja dva polka, behu još strašnije. Kad se cu šta se sve zbilo sa onima koji su za polkovnikom, knezom Raškovicem otišli u Češku, lelek i jauk odjeknu i na ravnama, na drugoj obali reke i ritova.

Sva ta zemlja, u kojoj su se krcili kroz šume i projali kroz baruštine, do toplih i plodnih, pitomih uzbrdica, još jednom se pokaza onakva kakva beše kad su je pri dolasku zatekli.

Milos Crnjanski - Seobe I

Magloviti vrbaci isparivahu se svaki dan, oblaci se kovitlahu sve niže. Dubine kroz koje su proticale reke behu mutne i neprohodne. Zemlja beše tamna, nevidljiva i kišovita.

U mraku su šumile i hujale baruštine, sa kojih je polazio sjaj mesecine, polazio i pojavljivao se nad pomrcinom, pa opet nestajao u noci i nepreglednim vrhovima vrbaka, punim šiblja.

Od kiša i poplava, narocito je propatio te jeseni onaj kraj gde je još otac Vuka Isakovica bio naselio nekoliko kuca, na obronku brega, i otkuda se Vuk Isakovic bio krenuo sa šajkama.

S dana u dan, pod kišama, odronjavao se tu breg i voda je odnosila ograde i plastove sasušene trave, u dubinu, u baruštine, duž reke. Kuca Isakovica beše prepukla na severnoj strani i cinilo se da ce, ako kiše još dugo potraju, da se ruši. Livada oko nje, visoko nad Dunavom, bila je toliko natopljena kišom, da su se u travi pocelle pojavljivati rupe i pukotine u koje su zapadala krda. Ispod brega lelujala se gusta, visoko izdiskala trska. Iza kuce, dalje uz brdo, beše šuma koju su vojnici Vuka Isakovica bili poceli da krce, i zemunice onih koji još ne behu nabili kuce od zemlje u selu što se spuštalo na vodu, u sredini sa drvenim zvonikom, pod cijim su krovom bile izvešane ikone, donete iz starih domova Vukovica i Isakovica. Iznad vrhova vrba i žbunja, daleko od sela, mogli su se dohledati okom obori i ona kuca u kojoj je Vuk Isakovic sa ženom bio proveo poslednju noc, pred polazak na vojnu.

Taj kraj narocito se beše procuo vestima što ih je dobijao iz tudine. Tu se prvo doznade da pogibe Arkadije Isakovicev sluga, i da mu ni mrtvo telo ne nadoše. Tu se saznalo i ostalo. Kako izgiboše mnogi i više oficira, i kako je vojnicima Marija Terezija poslala po talir za junaštvo. Govorilo se, jedno vreme, da pogibe i bogati Antonovic, kome ce temišvarski trgovci da zidaju crkvu baš više sela, na bregu, prema petrovaradinskim šancevima. Kad se pak rašcu kako neke tamo u vojsci vešaju, jer su krali jabuke, jauk i vrisak se opet ponovi.

Smrt gospože Dafine i njen život behu u tom naselju, pri kraju leta,

Milos Crnjanski - Seobe I

svakodnevni razgovor.

Znalo se od cega je umrla i to se smatralo kao kazna za Isakoviceve grehe i obesti. Culo se da je ceo srebrobogati Zemun pohrlio da je vidi na mrtvackom odru, toliko je to bila lepa gospoža i toliko je imala, i mrtva, na sebi skupocenih haljina i nakita. Plakalo se, tako, u daljinu, uzdišuci što je pogreb mrtvaca tako daleko, te se ne može doci do njega. Znalo se da ce cak iz Turske prelaziti da vide dacu, u kuci Arandela Isakovica.

Culo se zatim i o raspri, koja se izrodila oko njene sahrane. Sveštenstvo zemunsko je dokazivalo da su Hristoduli uvek bili dobri i poznati ktitori greceske veroispovesti i da grcki popovi treba da je sahrane, u porti, pod pragom crkvenim. Arandel Isakovic pak lomio se, tvrdeci da je ona po ocu bila ciste srpske krvi, iako joj se mati beše u tudinu, za Grka, preudala. Pa da je treba sahraniti po novim obredima serbskog sveštenstva.

Tako je, po selima, gde su svi znali Vuka Isakovica, izazvala, najposle, ogromnu radost vest da je Arandel Isakovic, jedak i pakostan, rešio da telo svoje snahe ne da grckim popovima, vec da ga prenese i sahrani na bregu, više sela, iza kuce Vukove, kraj groba Lazara Isakovica, koji beše vidan, izdaleka, sa ravni.

Tako je sav onaj svet, koji beše ispratio na vojnu Vuka Isakovica, mogao da se sit nakuka i najeca ispracajuci u grob i njegovu ženu. I ma da je pred ocima te šarene gomile, iznurene nemaštinom i vestima sa ratišta, održano samo kratko opelo, ona se, posle, ipak razišla zadovoljna. Videla je intov Arandelov i njegove konje, njegove cudnovato odevene sluge, pa i njega samog, kao nekog pašu, ma samo za trenut, u njegovim svilenim pojasima, belim carapama, sa njegovim zlatnim kopcama i vezovima, sa brojanicama, cudnim, žutim ocima i pljosnatim nosem, njegovom košcatom rukom, punom zlatnih dinduva, iz koje je ispadalo srebro celim putem, za sirotinju, više nego ikad pre.

Tako se dakle, zbilja, još jednom provezla mrtva gospoža Dafina kraj onog mesta gde je preležala, tako burno, poslednju svoju noc sa mužem. Kovceg

Milos Crnjanski - Seobe I

sa njenim telom izložiše u jednom tremu, okrecenom belo, sa cijih je greda visilo bezbroj venaca, glavica luka i kukuruza. Uz strašnu kuknjavu i lelek, peli su se, bosim nogama, oni koji su hteli da vide mrtvacki kovceg, na velike vrece pune pasulja što su ležale uokolo.

Nagruše starci koji se, iznemogli, za cas, izopijaše rakijom, i babe koje behu iz kovcega izvukle jednu ruku mrtvacu, lelecuci i vrištecuci, ljubeci je.

Za nekoliko trenutaka, kad je pop pojao, stade iza kovcega, gologlav, i Arandel Isakovic, pod nekim krovom punim golubova i obrati na sebe pažnju. Bio je neispavan, oronuo i smežuran. Gledao je oko sebe nekim ukocenim pogledom, zamišljen, razroko. Smatrao je da je pravo da ženu svoga brata sahrani u blizini bratovljevog, a ne svoga doma.

Dok su mu placuci prilazili ruci, stajao je kao ukocen, ne videci ništa i ne cujuci ništa. Uveren da se nece iznenaditi, ako mu snaha bude umrla, Arandel Isakovic bio je sad, još uvek, strahovito iznenaden, kad je zbilja bila mrtva. Pognut, gledao je u svoje prazne šake, pred tom uplakanom gomilom, kao da mu je iz njih izletela neka uhvacena grlica. Jedak i zelen, stajao je kraj mrtvog tela, sve dok nije poceo da se stresa i da suzi.

Najednom u kuci bratovljevoj, ucinilo mu se da je svemu tome samo on kriv, njegova podla požuda za telom svoje snahe, njegov podmukli racun da je smesti u svoju kucu i da je dobije, dok mu brat bude u tudini ratovao. Cinilo mu se da je njegov brat Vuk morao da ode, da je ona morala da oboli i propadne, samo zato da bi on mogao, na kratko vreme, da je se nauživa. Cinilo mu se, kao da je sve događaje, koji se dogodiše, sve te mnoge zamršene i uzaludne patnje izazvao on, samo da bi za cas mogao da zasiti glad svoje utrobe.

Osim toga, nikako mu nije išlo u glavu da je sad mrtva i da je sad svemu kraj. Naprotiv, on je, u sebi, premišljao i šaputao o njoj, narocito o njenom telu, kao da ce ih i dalje vidati, gledati i imati. Tvrdoglavo je gledao njen kovceg, sav nadenut svecama, i ponavljao u sebi da je to ta žena koja je, jedina, bila neizmerno prijatna i posle one noci kad je zadovoljio svoje žudi.

Milos Crnjanski - Seobe I

Njene oci bile su mu još u pameti. Veliki, plavi pogled njen, vanredan i pri izdisanju, koji je svetleo nad njom i koji nije gubio svoj modar sjaj u njegovoj duši. Pomišljao je, još uvek, da je osim razvrata i slasti, dobro znanih, mogao naici i na nešto što je neprolazno, i što uzdiže nad životom, u neko vecno plavetnilo. Trgujuci, mereci na kantar srebro, prodavajuci stoku, Arandel Isakovic vide da je tracio samo vreme i da je, mesto toga, mogao doci u dodir sa necim divnim, vanrednim, što je kao vrh neke srebrne jele, izrasle iz zemlje, doticalo ga se usred grudi, u potpunoj tami, u kojoj mu se cinjase da ce odsada živeti.

Nekoliko casaka zatim, odnesoš e kovceg na breg i zatrpas e ga, i sluge jedva uvukoš e Arandela Isakovica u intov. Bio se ukocio i nije mogao da koraca.

Posle sahrane gospože Dafine i odlaska Arandelovog, naselje ispod šume i kuće Vuka Isakovica opet utonu u jesen. Vlaga je probijala zidove, sa krovova se mlazevima slivala kiša, bilje se bilo sasušilo, istrulilo u blatu. Žive duše ne beše danima na bregu; ni po zemljanim obroncima brega, ispod kuća. Sve do neba, nad svim vrbacima, nad brdima, jednolikim dubinama i sivim ravnima, videla se sama gusta, maglovita kiša. Žabe su počele da zalaze u kuće i zemunice i voda da curi, pod panjeve, na kojima behu razastrli postelje.

U kucu Vuka Isakovica beše se uselio Arandelov sluga, matori Ananija, sa babom i cerkama, dovlaceci jednako seno i slamu, citave stogove kukuruza. Uvek opkoljen psima, zaogrnut, a samo u košulji, sav zarastao bradom i obrvama, taj stari pas spavao je i dalje na pragu kuće, pokriven i uvijen tolikim cebetima, da se nikad nije znalo gde mu je glava, a gde su mu noge, sve dok nije počeo da se otkriva, uzvrpoljivši se, kao prase u džaku, da iznenada, iz tih gustih dlaka uznesu svoje male, ali potpuno jasne i bistro plave oci. Po ceo dan vidali su ga, zatim, kako sedi na zemlji, tražeci mesto suho, zagledan neprestano u kišoviti vidik, i zemlju, i naselje

Milos Crnjanski - Seobe I

koje je, od silnih voda, sa svojim nabojem, nezbrinutom stokom, nepokrivenim žitom, propadalo.

Ananija je svoju porodicu naselio u otvorenom tremu kuce, na zemlji. Nije hteo da otvara, ni da razbija vrata na kuci, misleci da ce se to i tako rešiti, ako se Vuk Isakovic ne vrati.

On je, na svom upadljivo bledom i bolešljivom licu; nosio grozu zbog svega onog što je znao i video, a nije smeo da kaže. Dok njegova baba i cerka nisu znale ništa, on je znao sve. Znao je, vrlo dobro, zašto je gospoža Dafina bila dovedena u kucu njegovog gospodara, i šta je sve sa njom, tamo, Arandel cinio. Njenu bolest i smrt posmatrao je izbliza, videvši cesto i ono što Arandel i njegova snaha nisu ni sanjali da je mogao videti. Živeci godinama oko Arandela Isakovica, on je njegove naložnice pamtio u prste, kao što je znao i njegove trgovacke marifetluke. Nije Ananija prevideo ni to da su njegove dve starije cerke, jedno vreme, cesto, neocekivano, izlazile iz odaja Arandelovih, ali je znao da nisu dovoljno lepuškaste, da bi to trajalo godinama i da bi mu to, zauvek, osiguralo bezbrižan život. Od svoga gospodara bio je poprimio otrovnu žudnju za srebrom i nizao srebrnike na jednoj vrpici, koju je nosio oko pasa, na golom telu. Nekada toliko pitom da nije mogao da ubije ni muhu, niti da zakolje ovcu (govoreci da je greh proliti krv), bio je postao najlukaviji i najnemilosrdniji pljackaš, koga su se, u oborima i na ladama Arandelovim, bojali kao žive vatre, zbog njegovih lukavih i niskih spleta, kojima je umeo, kod Arandela Isakovica, da ocrni svakoga koga je hteo. Bez muškog poroda i muških clanova porodice, ipak je imao obradene zemlje, i imao je sve više.

Za njega je dolazak gospože Dafine bio težak udar, kao što je za njega njena smrt bila prijatan događaj, koji mu je opet razbudio nade. Od svoga gospodara beše naucio da ceka i da predvida, i on je cekao da Arandel Isakovic primeti njegovu najmladu kcer, koja beše baš dorasla. Ta njegova kci, jedno grudato i kukato devojce, baš onakva kakve je Arandel Isakovic cenio, vrzla se, uostalom, i sama pred ocima Arandelovim, žuckastim i mutnim, uvek razrogacenim, saginjuci se, doticuci mu se ruke, ali na veliko zaprepašćenje svoga oca, kako izgledaše, uzalud.

Arandel Isakovic postade, dolaskom gospože Dafine u kucu, cudan, a za

Milos Crnjanski - Seobe I

vreme njene bolesti još cudniji. Žene za njega više nisu postojale, a njegov pogled, pre svetao i žut, kao u macke, beše postao mutan i podignut, nekud, iznad Ananijeve glave. Posle smrti gospože Dafine, kada je Ananija cesto odlazio gospodaru, vodeći sa sobom uvek i svoju najmladu kcer, on je sa zaprepašćenjem video da su sve njegove nade uzaludne i da Arandel Isakovic više nema ni ona crvena, vlažna usta, uvek puna turskih slatkiša, ni onaj uzdržani osmeh bludnika, ni sjaj zenica kojima je, pre, merio svako žensko stvorenje, s nogu i sa leda.

Video je svoga gospodara potavnelog, neispavanog, cutljivog, toliko, da je danima jedva progovarao koju rec. Kroz pukotine, na vratima, gledao ga je cesto satima kako sedi, poguren, i kako gleda u svoje prazne ruke.

No ako nije smeo da govori o svojim tajnama nikome, govorio je, o cudnovatim događajima, koji su prethodili smrti gospože Dafine. To je Ananija narocito rado pricao, opisujuci kako je vriskala i videla, u mraku, na vodi, svoga muža, u obliku žabe, iz koje je curila krv, pa onda, u postelji, rasecenog napola, zatim celog celcatog, u beloј peci, sa iscurelim ocima. Osobito je lepo nabrajao cudnovate događaje koji su se desili dolaskom njenim u kucu, tako da se onima koji su ga slušali, ježila koža.

Pricao je: kako su konji hteli da udave Arandela Isakovica, tiskajuci se oko njega i puneci mu usta svojim grivama dok se davio; kako su neke bube i mravi pojeli ruku sluškinje, koja je gospožu Dafinu obicno češljala, i kako se, po kuci, behu namnožile zmiје, što su se narocito rado kotile pod njenom posteljom. Uostalom, Ananija je bio tvrdo uveren da ce ona izlaziti iz groba i hodati po selu.

Pod mutnim i kišovitim, oblacnim nebom, što se pušilo kao od nekog dima, u blatnim i mokrim danima, u kojima su trske i vrbe, sve dublje stajale u vodi, u mracnim nocima u kojima se, zbog hladnoce, spavalo na gomili, na citavim brdima kožuha i gunjeva, što su mirisali na ovce i jaganjce, kraj svetlosti žiška, tako je gospoža Dafina postala, voljom Ananijevom, celom selu kao strašilo. Pocela je da kvari vodu, da tamani stoku i da cara, u grudi i u trbuhe, bolesti koje nisu mogle da se protumace.

Milos Crnjanski - Seobe I

Udari pomor u ovce, pomor u debele svinje, žene se razboleše na dojkama, nacini se cudo i pokor u okolini. Sve pomahnita. Procu se da je legala sa muževljevim bratom i sva odvratna tajna njenog života u kuci Arandelovoj i sve pojedinosti njene bolesti. Nasred puta, pri ulazu u selo, nadoše udavljeno dete, za koje se nije doznalo cije je.

Kada je kiša malo prestala i kad počeše lepi jesenji dani, nad praznim, žutim poljima, nad vrbacima, u kojima se pojaviše beskrajne, zelene žabokrecine, nocu, kad je mesecina dolazila sa šume što se prostirala uz brdo, ona se pojavi jašuci na motkama, jašuci na jarmovima, penjuci se na dudove. Neko je vide kako cuci na dermu, iza kuće Isakoviceve, bela i velika.

Ovce su se krale tih dana, kao nikad dotle. Čak su iz drugih naselja gubile se, pa su ih domaćini nalazili oko kuće Isakoviceve. Tako se nacini uzbuna, sve veka, u okolini, te je dolazilo i do tuca, u kojima su učestvovala i žene. Gospođa Dafina međutim davila ih je i morila nocu, sedajući im na debele, seljacke stomake, kleceći im pod grlo, ostavljajući za sobom srdobolju, boginje i drhtavicu. Jedne hladnije noci, kad počeo provejavati prvi sneg, vide je jedna bremenka žena, pred štalom svojom, u obliku bele krave, i pade mrtva.

Samo je Arandel Isakovic, koji beše tih dana prošao na svom intovu i pregledao grob i naredio da se nad njim nacini drveni krov i rasporede ikone, koje beše sa sobom doneo, nosio još u oku vanrednu sliku gospođe Dafine, svih njenih glatkih zglavkova, slatkoga mesa i svetlih pleca. Za sve ostale, ona beše postala velika, bela pricina.

Pojava vampira, koga su skoro svi već bili sreli, samo je dopunila nesreću koja naselje beše snašla, otkada je Vuk Isakovic bio, sa najboljim ljudima, otišao na vojnu. Oko zvonika se više nije skupljalo na molitvu. Po kucama snahe počeo da pade. Svekri poblesaviše od muke, pri gurkanju i hrvanju nocu, po vajatima. Babe, izlazeći ujutru više sela, na brdo, do bunara, zgražale su se, pričajući svoja čuda jedna drugoj, krsteci se, pritom, sve brže. Grom je trebao da udari u selo, pa da ga spali.

Milos Crnjanski - Seobe I

Žena Arkadijeva, sluge Isakoviceve, po imenu Stana, narocito se beše procula. Ona se beše smestila sa malim detetom u onu kolibu, u kojoj je gospoža Dafina provela poslednju noc svoju, sa mužem. Tu kucicu, obraslu travama kraj Isakovicevih obora, Stana je bila narocito doterala. Trska joj više nije prokišnjavała, žabe više nisu uskakale, a pukotine na vratima behu zapušene šibljem. Unutra, na velikom, zemljanom banku imala je široku postelju, koja je mogla mnogo da izdrži.

Živeci mesecima sama, placuci za mužem, ona se dugo branila od svinjara i pastira Isakovicevih, koji su pred njenim vratima muzli ovce, dok najposle jedne vruce noci, kada se beše napila toplog mleka, te joj bi teško, ne primi jednog na prenocište, zadivivši ga svojim carima, tako da se nesretnik raspricao pred drugovima, koji nagrnuše za njim u kolibu Staninu.

Kao što na dnu neba, u jednom uglu vidika, ima divnog plavetnila katkad, i onda kada inace sva zemlja i sve obzorje potone u blatu i sumornoj praznini jeseni, tako je u to doba, u blatištu Isakovicevog naselja, u jednom uglu toga kraja punog baruština i trske, panjeva, rupa, i jaruga, stajala ta koliba u koju se, kao u raj, ulazilo.

U visokoj, gustoj travuljini, oko nje, beše zavetrina, pred njenim vratima tikve se žutile. Nad krovom njenim beše se digao mlad dud. Sa praga te kucice, duž obronka brega, videlo se, nad rekom, uvek, daleko. Iz zemlje cele izbijala je, otuda, toplota.

Detinji plac ne samo da nije odbijao od te kolibe njene ljubavnike, vec ih je, cinilo se, privlacio. Išli su k njoj kao na litiju.

Ta Stana, plašljiva i pre, cikala je za svaku sitnicu, ali kad i ona pade, ugledavši, jedne zore, vampira na svom pragu, Ananija, sa cijim je cerkama živela u prisnom prijateljstvu, morao je da obeca da ce gospoži Dafini, jedne noci, svojerucno, zabiti u grob glogov kolac.

U ocekivanju, dakle, tihe, vidne noci, počeše da provode veceri septembarske, ne znajući da se, u tudini, njini mili i dragi, ostavivši mrtve, vraćaju na zimovanje.

Milos Crnjanski - Seobe I

Da se vec jednom smire i psi i ljudi u naselju, pošao je, dakle, Ananija, da na grobu gospože Dafine zabije glogov kolac.

Stojeci gologlav, u tremu, on je mirisao noc koja se spuštala, kao pas kad njuši nekog, koji izdaleka prilazi. Na dnu vidika pušile su se ljubicaste ravni i uznemireni tršcaci, pod otvorenim, žutim, osvetljenim nebom. Reka je proticala, tamna, ispod zabrežja, nad kojim je bilo oblacno i mracno, tako da mu se cinjaše kao da je on vec u potpunom mraku. Izvirujuci da vidi kakva se noc spušta, vide vetar po uvelim travama, i hladnocu u ocima pasa, koji se behu iskupili oko njega. Blejanje stada i dovikivanje pastira stišalo se.

Šta je naumio da cini, rekao je samo svojoj babi i cerkama, i ženi Arkadijevoj, koja je bila svakidanji gost kod njih, cuceci sa ženama oko vatre, do neko doba noci, pržeci pasulj i tikve, pricajuci ljubavne doživljaje, kao bajagi drugih žena iz sela, a ne svoje.

Sa sekirom i kocem, Ananija provuce se kroz plot, cim se mesecina javi.

Zakaciv gunjem o ogradu, on se umalo ne vrati, toliko se prepade od neobicnog izgleda poljane, šume i brega, što se digoše pred njim. Žene, što su gledale u bob, behu ga pustile malo da odmakne i podoše za njim, tek kad on vec poce da se provlaci kroz plot. Ciknuše uplašeno, kad videše da se on zabatrga, i tek im onda odlaknu, kad im on tiho doviknu da tamo niceg nema.

Dok je on grabio uzbrdicom, one su išle za njim, na izvesnom odstojanju, šapucuci zabrinuto i krsteci se cesto, držeci se mesecine i ne zalazeci pod senke drveca i žbunja.

Ananija je koracao hrabro, noseci na ramenu sekiru i kolac, držeci se, kao u nekom pritajenom strahu, baš velikih senki žbunja i rastova.

Svetla mesecina na polju i na padini brega stišavala ga je i on je, svojim žmirkavim ocirna, zadovoljno upijao nocno nebo i mir okoline, u koji je sve dublje zalazio, osecajuci razne vetrove i vetrice, koji su duvali oko njegovog

Milos Crnjanski - Seobe I

lica, zaraslog oštrim dlakama.

Ipak mu je bilo prijatno što ne beše sam, vec što ga prate žene, koje je video kako lagano idu za njim, gazeci po travuljinama.

Stigavši na brežuljak, gde je uvela trava bila narocito gusta, tako da mu se cinjaše kao da gazi po vrhu nekog plasta, on poce, zlovoljno, da mrmlja, obilazeci oko groba, jer mu je streha drvenog krova, nad grobom, smetala pri zamahu i udarcima.

Nameštajuci se sa svih strana, opkorativši desno, ili levo, uvek je glavom ili ledima udarao o krov i skoro padao na nos, prenerazivši se, pritom, svaki put, od dodira sa grobom. Odmerivši najposle mesto, položi na zemlju šiljati kolac i osvrte se uokolo, još jednom.

Moglo je biti možda oko ponoci, kad se spremaše da pocne da zabija, a obori i kuce i zemunice behu utonuli u potpuni mrak i mir.

Velika, jesenja hladnoca travuljina, voda i dolina, što su se širile u nedogled, prostrla se beše, pod njim, kao bezdan, tako da mu se pricini, kao da mu je zvezdano, mracno nebo blizu. Na nekoliko koraka pred šumom, pred jednim žbunom, primetio je žene koje su uplašeno cucale po strani, ocekujuci da on svoj posao svrši.

Naslonjen o stub, na koji beše dignuta nadstrešnica, nad grobom, Ananija je zebao i znojio se, ostavljen tako sam sebi, u noci, na vrhu brežuljka, kod groba te žene, koja mu beše došla tako iznenada u kucu. On je kucu Arandelovu smatrao i svojom.

Nek se smiri jednom, mišljaše u sebi, pa ce se i oni svi smiriti. Arandel ce primetiti njegovu najmladu kcer, a on, Ananija, ostace s mirom u ovoj kuci, dok se Vuk Isakovic ne vrati sa vojne, pa i onda, ako se uopšte ne vrati. Smirice se i celo selo. Posle tolikih neprospavanih noci, moci ce opet da spava.

Ispravi se zato i, u punoj noci, opali po kocu, koliko je god mogao. Kolac mu

Milos Crnjanski - Seobe I

se izvrte i on se stušti nad njim, ispravivši ga ponovo, udarajući kao lud po njemu. Cinilo mu se da cuje, kako probija sloj zemlje, pokrov i mrtvaca.

Žene međutim, koje su cucale kraj jednog žbuna, uplašivši se od njegovog iznenadnog udaranja i mlataranja, ili od neke mesecine, šta li, vrisnuše i počeše da beže nizbrdo.

Na to se i Ananije prepade, udariv glavom o krov, i, omašivši kolac, koji je bio već duboko nabijen u zemlju, razbi sekirom nogu.

Pavši preko groba, imao je, ipak, toliko snage da urlajući potrci za ženama i da se odbatrga do plotu svoje kuće, rasplašivši pse i ovce. Tu, provlaćeci se kroz plot, čekao ga je međutim opet vrag, zakacivši ga gunjem za plot, baš za šiju, tako da je visio kao zadavljen, stenjući, iskolacenim ocima, strahovito osedeo, sve dok ga psi, pred zoru, ne nadoše i ne odcepiše od trnja i balvana, zavijajući strahovito.

Dotle se i žene namuciše strašno, jer se, u senkama noci, i u mesecini sjajnoj, pogubiše i razbegoše, tako da su se, vrištajući, uzalud dovikivale po mraku, padajući u jarkove i pokrivajući rukama i suknjama lice, da bar ne vide vraga, koji će ih svakako odneti.

Stana, žena Arkadijeva, koja beše pošla za Ananijem, iz radoznalosti i straha što ju je već više dana mucio, jer je svu noc mislila samo na vukodlake i vampire, plaćeci svojim raspitivanjem o podzemnim i natprirodnim bicima svoje ljubavnike, pastire i svinjare, tako da nisu smeli da se mrdnu iz kuće, najgore je bila prošla, trčeci koso, nizbrdo, kraj trnovitog žbunja, nabasala je, u mraku, odmah kraj prvih zemunica, na veliku jamu, punu blata i pleve za zidanje, i upala, do grudi, u nju, vrištajući od užasa. Izvukavši se otuda, sva ulepljena blatom, zapala je u neku baru, iz koje više, ni desno, ni levo, nije nalazila izlaza ma da je padala u nesvest, čuvši žabe oko sebe. Placuci, vrištajući, iznemogla, izludela, vide tad, pred sobom, beo, širok put, koji se spuštao u selo, ali do kojeg nije mogla da dopre. Taj put, koji je, inače, prekodan, toliko puta videla i koji je prolazio pred njenom kucicom, učinio joj se sad beo, užasan, u mesecini, sasvim nepoznat. U samrtnom strahu, tako da se gušila, njoj se učini da joj voda i blato ulaze u gojazno mlado telo, puno okruglina, i da će joj doći do guše,

Milos Crnjanski - Seobe I

da je zadave. Sa tim blatom i vodom što joj se behu natopili na grudima, ona se seti svog razvrata i svojih ljubavnika i sa njima i svoga muža. Isto onako kao što je slušala da se gospoži Dafini bio javio muž, pomisli da će sad i njoj da se javi njen Arkadije, koji je možda već i sahranjen.

Iskolacenih ociju, daveci se u bari, tada, ta okrugla, inace uvek cista, nasmejana, omalena seljanka, sa crnim kurjacima, oseti sav užas smrti i, zbilja, vide Arkadija, u vodi, pred sobom, kako leži raskrecen, raširenih ruku, mrtav, pod biljem i muljem, onakav kakav je bio one veceri, tamo, u daljini, kod Štukštata, nesahranjen, kad ga dva seljaka nadoše i, dohvativši ga za noge i ruke, baciše u Rajnu. Osetila je, pri tome, da je između nje, još žive i tople, i njega mrtvoga, citav jedan neprolazan jaz. U istini, to što je Stana videla, bilo je samo njeno ludo prividenje i odblesak bilja i mesecine te noci, na vodi, u kojoj je cucala, zapala duboko, drececi i vicuci. Arkadije, koji prvi pogibe, na vojni, već davno nije ležao bacen u reku što ga je bila zanela pod vrbe, koje su bile iste kao u njegovoj zemlji.

Bedan i sav kao u magli, u isparivanju njegovih milih konja, Isakovicev sluga kretao se, već dva meseca, prvi, među svima onima koji behu otišli doma. Beše se digao iz vode i iz smrti i beo, kao mlad bagrem, batrgao se, po tudini, pojavljujući se vrh drumova, kuda beše, živ, sa vojskom prošao, gde su ga nalazili napitog, zaostalog od vojske, obucenog u ženske suknje.

Smradan, kao i štale i obori u kojima beše odrastao, Isakovicev sluga beše sacuvao, u svom bicu, tolike tanane niti, bele kao i mesecina, koje su ga vezivale za život, da ga je žena zbilja mogla osetiti kao da joj se vraća te jesenje noci. Ona ga je tražila okom na mestu gde ga nije bilo, i cinilo joj se da ga vidi tamo, gde ga tada nije bilo.

Len, len, toliko da je spavao pri hodu, Arkadije je, te noci, zbilja, ulazio u selo, na drugom kraju, govoreći, kroz nos, po katkad, ponešto, svojoj krmaci, koju je bio poterao još od Pecuja. Providan, prosijan mesecinom, on je bio tako dalek od svega toga što se, te noci, u njegovom selu događalo, da ga je i žena, u svom samrtnickom strahu i mislima, samo naslutila, kao neki davni miris, samo u pricini ugledala, kao neku davno prošlu sen.

Milos Crnjanski - Seobe I

Pojavivši se, na bregu, nad selom, dok su oni bežali rasplašeni, od groba gospože Dafine, Arkadije je mirno terao krmacu svom kucerku, pod dudom.

Niko nije mogao da ga sagleda, niko ga nije ni sagledao, sa puta su mu se sklanjali, zavijajući, i psi.

Kad mu krmaca zastade, pri ulazu u selo, on se, onako zadremao, preturi preko nje, koliko beše dug. Digavši se, len, toliko len da uskoro opet zaspa u hodu, mrmljajući kroz nos, mrtvi Arkadije je išao pravo prema svojoj kuci. Zastajkivao je samo kod štala i sa uživanjem udisao miris konja, osluškajući udar kopita.

Najposle, kad onako beo i providan, stiže do svog kucerka, ni najmanje se nije ljutio na ljubavnike svoje žene, od kojih je jedan, polugo, spavao na banku, gde je bila, pre, njegova postelja.

Naprotiv, nimalo tužan, cuvši detinji plac, on zaigra iza svoje krmace, veseo.

Selo je spavalo, kraj sve dreke i vriska, te noci, i niko nije video ni Arkadija, ni sve te vukodlake, o kojima je Ananija, sutradan, toliko pricao.

Ananiju behu našli, polumrtvog, na plotu Isakoviceve kuce. On je pricao nešto, bunovito, o Arkadiji, koji mu se beše javio mrtav i rekao mu da se više nece vratiti.

Sutradan, dok je Stana, Arkadijeva žena, preneti sva izbezumljena od užasa i prividenja te lude noci u svoju kucu, Arkadije je vec hodao daleko, oko obora i štala Isakovicevih, gučuci i tepajući milim recima, koje je izgovarao kroz nos, konjima, preko oranica, nevidljiv i neznan, providan i lak, kao dim posle bitaka.

Milos Crnjanski - Seobe I

Posle nekoliko dana, kad se selo beše stišalo, od svih tih cudnovatih događaja što se desiše te noci, došao je sa vojne, zbilja, covek, živ i vidljiv, prvi, koji se zaista vratio.

Sekula, Isakovicev zvonar, sa unakaženim licem i oderanom glavom, bez jednog oka, placuci.

U selu se sve izbezumi od njegovih prica. Plakalo je i staro i mlado i lelekalo od jutra do mraka. Ananija se prvi smilova na njega i, na zaprepašćenje svih ostalih pokloni mu ovcu. »Ukradoh ti je, rece mu, vo imja Oca i sina i svetoga duha, i vracam ti je.« I ne samo to. Nego mu rece još da ne treba krasti i da ne treba ubijati.

Ananiji se beše noga, udarena sekirom, dala na zlo, i on je išao, po selu, vracajući tu ovcu, tamo konja, tamo plevu, sve što beše pokrao s proleca i preko leta.

Kad stiže vest da je Isakovic ostao živ i da ih je još mnogo živih u Nemeckoj, koji ce prezimiti u tudini, ali koji ce se vratiti s proleca, iduce godine, zalupaše u bubnje, zasviraše i zaigraše, uz dipie i zurle, i celo se selo opi rakijom od dudinja, krsteci se i ljubeci se, nad širokim poplavama i baruštinama, što su rasle svaki dan, sve više.

Dan dva, zatim, udari sneg i mecava.

X - BESKRAJAN PLAVI KRUG. U NJEMU, ZVEZDA

Zima je godine 1744. bila duga i jaka. Slavonsko-podunavski polk, rasturen po varošicama i bednim selima Oberpfalca, mnogo je patio, od mecava i cice zime.

Ljudi su umirali od srdobolje, po štalama i stajama, i pod vedrim, ledenim nebom, na tvrdoj zemlji, po kojoj se beše uhvatila snežna kora. Opijahu se, poskakujuci od hladnoce, okupljeni oko vatre, lelecuci uz gusle o caru

Milos Crnjanski - Seobe I

Lazaru.

Posle je u ceo puk udarilo neko spavanje, neki nezdrav san, težak do bezumlja. Spavalo se i hrkalo po slami i po kucama, po tavanima i jarkovima, pa čak i po dubrištima. Nocu se išlo na pljacku i, u zoru, vraćalo, jedno i tužno.

Neki od vojnika Isakovicevih, omamljeni lepotom zavejanih šuma i brda, odoše i dalje, u skitnju. Po nekoliko dana tumarahu po okolini, dok ih nije izdala snaga. Tada padahu u sneg i smrzavahu se. Neki se dokopaše i daljih naselja, te izostajahu po nekoliko nedelja. Ti se pomešale sa ukucanima. Straže su morale silom da ih dovlače natrag, u logor, gde su svaki dan bili batinani.

Naviknut da jedno misli i oseca, ceo je puk slutio već da od rata, od velikog, strašnog rata, u kom će se proslaviti, istaci, više nego ikad, uzdici se kao do nebesa, nema ni govora. Kao što je sneg bio zavejao tragove točkova i kopita iza puka, tako je i cutanje zapovednika i nemackih oficira, o puku, stišalo sve razgovore o bitkama i pobedama puka. Iz Beca nije dolazilo ništa novo i puk se osećao kao nezvan gost, u toj tudini.

Okolini, puk se pri dolasku učini, mrk od bojeva, mirisan od baruta, sa razvijenim zastavama i krvavim ranjenicima, cudan i strašan. Ubrzo zatim pade sneg i gomila tih stranih i obesnih vojnika utonu u tišinu i zavejanu zemlju, tako da ih svet pomalo i zaboravi. Procuše se svojom neiscrpnom muškošću, o kojoj se, po okolnim selima, pričahu čuda.

Bez redovne vežbe, raspodeljen i skriven po svojim zemunicama, pod plastovima slame, pod plotovima, zavejan, puk postade, tako, nevidljiv i skoro necujan. Da nije bilo njegovog urlikanja i lelekanja uz gusle što behu tako grozni i žalosni da su kod žena izazivali plac.

Baron Berenklaui beše otišao nekud, većina nemackih oficira beše se razila i od puka postade gomila beskucnika i bednika. Ponegde, u snegu, stajahu još neko vreme stražari, kod kola, pa posle nestade i njih.

Milos Crnjanski - Seobe I

Sneg beše napadao do kolena, zavejao gole grane i stabla drveca. U sivom obzorju graktala su jata vrana. Na mesecini, pojavljivahu se copori vukova.

Sva krvava slava puka beše potpuno zaboravljena, a da je puk onoliko izginuo, bilo je sasvim beznacajno. Sve se to završilo u jednoj bezgranicnoj bedi. Sve je zeblo i drhtalo od ljutih mrazeva, a dani su prolazili lagano.

Isakovic je živeo kod puka, više nego po kucama, sa oficirima, kao neki bolesnik. Težak kao klada, ležao je, po ceo dan u kolima i pod kolima, zavijen u ovnujske kože, na slami i snegu. Kao da je bio ogluveo i omutavio, cutao je, tegleci se oko kola, prenoseci kože i cebeta sa kola do tockova i od tockova opet do kola. Spavao je, tako, neuredno, u po bela dana, budeci se i ležuci svaki cas, zarivši glavu pod kože. Promene u taj život unosili su samo dani lova, kada je išao na lisice, jašuci u snežne zore, ili u sumrak, sa jednim neizmerno mrzovoljnim izrazom lica. Straže više nije obilazio, niti je zalazio u zemunice i kolibe vojnika. Na izveštaje i naredenja Berenklaua jedva je i odgovarao. Kraj sve divlje strogosti, beše zapustio puk, i, nedeljama, nije više pregledao ni oružje. Sva mu je briga bila u tome da nade nekog ko ce da ga zameni dok spava.

Cizme mu behu od vode i blata izgubile svaku boju i visile su mu pod kolenima. Stajao je u njima nakrivo, kao da je uvek bio napit. Njegove cakšire, što su mu visile kao džak sa trbuha, bile su crvene, ali sa dugim prugama, izbledelim od vode i sunca. Kajiševi su sa njega visili, i napred i natrag. Kožusi i grudnjaci, olinjali i ocupani, tesni, isprepleteni srebim kicankama, oduzimali su mu mogucnost ma kakvog vojnčkog držanja. Držao se rukama najčešće za bolan trbuh, stojeći, kao uzet, iza svojih kola. Opuštenih ruku, opuštene glave, cinio se iznemogao, smrtno oronuo. Visio mu je i podvoijak, visili su mu i ocni kapci i obrve i uši. Kosa mu je padala na debeo, pljosnat nos, i takav, bez visokog klobuka, gologlav, ne samo da više nije izgledao junacina, nego se cinio gotov na smrt.

Zagledan svojim podnadulim ocima u dug red seoskih kuca i zavejanog drveca, naslonjen ledima o tocak svojih kola, Isakovic nije bio miran, kao neki medved u svom zimskom snu, nego je, pod prividnim mirom svoga tela i svojih pokreta, krio najgrozniji ocaj i uznemirenost duše. Svaki je cas

Milos Crnjanski - Seobe I

osecao da ce da skoci, urlikne, pa da pocne da trci bezumno, grizuci zubima sebe samog i sve što mu na put dode. Sve je u njemu plakalo i treslo se. Rebra su ga probadala kao noževi, oduzimajući mu dah.

Vest da mu je žena, gospoža Dafina, umrla, primio je sasvim mirno. Cinilo mu se kao da ta vest dolazi sa nekog drugog sveta. Iznuren od briga za pukom, nije imao snage da se za ženom ni zaplace. Stajao je neko vreme, kraj mutne vode, kraj cuna, zaprepašćen, ali se zatim mirno vratio u logor i niko ga ne vide, ni iducih dana, da se nešto narocito uzbuduje, ili uznemiruje, povodom svoje nesrece.

U sebi medutim, od tog dana, Isakovic je osecao kao da mu je pukla žuc, ili srce, ili želudac, neku suludu uznemirenost, grižu, telesne bolove i grceve i duševno ludilo. Da su mu nejaka deca sad ostala bez majke, to ga nije toliko potreslo. Za bratom je cak osecao izvesnu žalost; bio je uveren da mu je brat Arandel mnogo propatio zbog smrti gospože Dafine. Da mu se brat polakomio na ženu, o tome nije ni sanjao.

Ono što je Vuka Isakovica toliko izbezumilo tih prvih dana, posle ženine smrti, bio je taj grozni osecaj da je to došlo tako iznenada, da je ona umrla bez ikakve veze sa njim, da je nestala nekuda, da je sad nigde nema, a kad se vrati kuci, ako se uopšte vrati, da je više nikad nece videti. Da su se njih dvoje, eto, razišli, rastali bez ikakve moci i volje i bez glasa. Ona je bila tamo, on ovde. Kao što su kopite odbacivale blato, i kola i tockovi odbacivali kapljice, što je danima imao da gleda, prateci puk, po raskaljanim, zavejanim putevima, tako su i dani što su prolazili jedno za drugim, tresli i bacali bica i stvari, koje je voleo, život njegov, njegovih vojnika, donoseci mu sve neprijatnosti, brige, uvrede i grozote. Besnim, očajnim, bezumnim ga naciniše odugovlačenjem njegovog proizvodstva za potpolkovnika. Mislio je da mora poludeti videvši kako glupo, kako lakomisleno ratuju, zapovedajući mu cas ovo, cas ono, terajući ga cas tamo, cas ovamo. Osetio je bio vec Vuk isakovic šta ih ceka, pod novim carem, i, kao neko ko je sanjao strašan san, gledao je užasnut svoje vojnike, konje, kola, logore. Sa oblacima i jutarnjim zvezdama, nosio je Isakovic u svom secanju, visoko iznad sebe, i muke svoga puka, krik njihov bedan, lelekanje uz gusle, njihov strašni trceci korak, ropac smrtnika, dreku onih koje su batinali, lica onih koje behu obesili, šibanje svoga

Milos Crnjanski - Seobe I

coveka Sekule i smrt dragog mu Arkadija. Zanedao i pospan, kao ogluveno, on je u sebi cuo, itekako, plac i šaputanja. Šaputali su mu ne samo njegovi ljudi, koji mu se javljahu u snu, nego i tockovi, cebad, na kojima beše ostalo tragova krvi, ešarpe pocepane, gunjevi i obuće, skinuti sa poginulih. Na kraju svega pak, bila je praznina. U snegu, sve do šuma video je sela i logore. Drveće, na obzorju, i mutan vidik. Ono gde su bili, ono gde su prošli, kao da više nije ni postojalo. Iz boja, pri prelasku Rajne, secao se samo nasukanja camaca; iz bitke kod Caberna, samo jedne ulice.

Hapšenje i sudenje njegovog najstarijeg oficira, Piscevica, kapetana šidskog, razbesnelo ga je toliko da mu je krv udarila na nos i da se poceo gušiti. Najviše ga je, međutim, potresao kraj te vojne. Povukoše se; odvedoše ih u blato i sneg. Ostaviše ih da gladuju, da se tresu od zime. Sve pohvale za serbske pukove izostaše. Ostaviše ga ovakog, u gunju i kožuhu, bez novaca, bez hrane, kao neko strašilo na snegu. Nije mogao da spava od graktanja vrana. Konji su mu crkavali od zime.

I šta još? Cuo je da se u logoru zapovednika govorilo da će, u proleće, kuci. Vratiti se dakle, isto tako besmisleno, kao što se i pre vracalo, ostavivši mrtve u zemlji i pokrhana kola po blatnjavim putevima. Potpolkovnik Arsenije Vuic beše mu javio da će biti pozvani u Bec, ali se to posle pokazalo samo prazan razgovor. Dani su prolazili u neprekidnim maglama i vejavicama. Cinilo se da se zaboravilo uopšte na Slavonsko-podunavski polk. Vojnici Isakovicevi, po svojim zemunicama, nisu znali ni u kom su kraju sveta.

U pocetku marta meseca dodoše zapovesti da se pukovi, po određenom putu, vrata kuci. Slavonsko-podunavski polk imao je da ide skoro istim putem kojim beše i došao. Zapovest se sastojala svega iz nekoliko nemackih reci.

Nagruše, tako, odmah prvih dana proleća, kroz Bavorsku i Austriju, urlajući od radosti i lomeci dumruke putem. Išli su za oficirima pevajući, nestrpljivi na odmorištima, neizdržljivi na nocištima. Kad udari kiša, oni podoše bos, dobre volje i veseli, tražeci da se ide i nocu, ali put im je bio određen i oni su morali mnogo da dangube po varošicama štajerskim i

Milos Crnjanski - Seobe I

**trgovima kranjskim. Podnosili su na povratku rado i glad i žed, i nije ih
ražalostilo ni to da ih sada ne dočekuju i ne goste, kao pri prolazu na
bojište.**

**Pocetkom meseca juna, koji je, te godine, bio vrlo kišovit, prva odeljenja iz
pukova Vuicevih, vratiše se iz rata sa Francuskom. Tada se vec tacno znalo
za sve koji poginuše, pa se kukalo i plakalo po svim selima duž Save i
Dunava. Tih dana Isakovic je, sa svojim ljudima, prelazio Dravu kod Oseka,
vukuci za sobom sva kola, pa i cunove, da ih pokaže i preda. Puk mu je
izgledao kao gomila bolesnika.**

**Jedno vece zanocio je, najposle, kod osecke skele, posle celog dana hoda,
sa bolesnicima i ranjenicima, koji ne htedoše da ostanu u tudini.**

**Kiša je lila kao iz kabla. Na obali, u gustoj i visokoj travi, ljudi se behu
razmestili bez ikakvog reda, polegavši po blatu. Mokri vrbaci, lokve vode i
baruštine oko njih, reka, sva ustreptale površine na pljusku, sve ih je to
podsecalo da su blizu svojim kucama i oni pokušashe da spavaju.**

U sumraku se vrtela jedna vodenica.

**Isakovic se bio smestio na skeli, pod kolima, nabacivši na sebe slamu, tako
da vodu nije ni video, ma da je vlagu osecao i posle, kad pade mrak. Između
dva tocka, na kojima se behu raspale glavčine, sa kojih se cedilo blato, bio
je spustio glavu da prospava poslednju noc na vojni. Graf Askanio Gvadanji
imao je sutra, još jednom, da pregleda puk pre no što se ljudi razidu
kucama.**

**Petrovaradin je bio još na tri dana hoda, a za njim onaj svet koji je lelekao
kad su pošli, i koji ce sad opet lelekati, kad su došli. Vrisak i jauk cinjaše
mu se da cuje vec, a i zapevanje i pojanje za mrtvima.**

**Levo od skele, niz vodu, vide velike vrbe, a desno, visoku, gustu travu, u
mraku što je vec i po vodi bio gust i težak.**

Bez sna, uvijen kožama, zasut slamom, Isakovic to vece, ko zna po koji put,

Milos Crnjanski - Seobe I

stade da razmišlja o tom šta da radi? Osecao je da ce kroz dva tri dana, kad otpusti vojnike i ostane sam, biti sasvim na obali bezumlja; na granici ludila, isto tako neizbežno, kao što beše stigao na obalu ove reke.

O vojsci više nije hteo ni da cuje, Neki njegovi oficiri otvoreno su govorili da ce poci u Tursku, otkuda su im ocevi došli, a mnogi vojnici, cuvši to, govorili su da ce tamo poci sa celom svojom porodicom i stadom svojih ovaca. O Rusiji nije više šušкао samo on, vec i drugi. Jedan od prvih koji ode u Rusiju, deneral Stefan Vitkovic, bio im je zamutio mozak svojim pismima.

Tako, još jednom, i te poslednje noci, Isakovic, boreci se svojom dušom, reši: da je njegov dotadanji život bio zlo i da treba otici nekud, gde mora biti da je bolje. Prošavši, u mislima, svu austrijsku vojsku, vide sebe i svoje vojnike po bedemima, po logorima, po bitkama, shvativši da sve to uzalud cine. Setivši se naselja svog i naselja svog brata, koja je, kroz tri dana, opet, trebao da ugleda, u vodi i baruštinama, on pomeša i njih u taj svoj osecaj uzaludnosti. Iako nije mislio da ih treba opet preseliti, natrag, u Tursku, u mislima ih je video bedne i jadne, u blatištu i barama. Obradova se pri pomisli da ce moci da nastavi zidanje crkve, nasred sela, i odluci da, stigavši doma, dade da mu izrade ikonu svetoga despota Štiljanovica, da ostane i posle njegove smrti.

Povratak za vojne, celo to zimovanje u Oberpfalcu, put kroz Austriju u kišovitom prolecu, dolazak pod Osek, sve je to ipak, ma koliko da je bilo mucno i teško, prošlo Vuku Isakovicu kao san. Ostarivši, oronuvši sasvim na ovoj vojni, beše se navikao da hodi nemaran i rasejan, kao polubudan, po tudini.

Tek jutro, kad se probudio na skeli oseckoj, da oprezni puk za pregled u gradu, ucini mu se strašna zbilja, svojom mutnom rekom, vlažnim travuljinama i drvecem, vodenicama, mostom i zidinama i bedemima gradskim i sivim nebom.

Kiša beše prestala da pada i, spremajuci se, on je, kraj svojih konja, sa skele, video kako se na obali sprema ceo puk.

Milos Crnjanski - Seobe I

Tad, svom silinom nagruše na njega utisci i misli. Shvati da se vratio sa uzaludnog posla. Da je ratovao Bog te pita gde i ni za šta. Oseti da ga je žena ostavila sa nejakom, bolesnom decom. Zagledan u vojnike, shvati da za njih ne mare, da ih varaju, da ih teraju po svetu kao stoku i da ih kolju. Da im daju zastave, da ih kite perjem i da ih prebrojavaju, žive i mrtve, kao konje i fišeke. Da između njihovog tumananja po ratištima i života onih na domu, u baruštinama, nema nikakvog smisla, ni veze. Da sa njim, Vukom Isakovicem, citava ta nemacka carevina, u stvari, samo zbija šale. Da mu se Karlo Lotarinški smejao, da mu se Berenklaui uvek rugao, da ga je Komesar, u Pecuju, i sad, pri povratku, dobro opaucio i da ce ga i danas markiz Gvadanji secati, smejuci se grohotom koraku i poretku, zaokretu i trcanju njegovog Slavonsko-podunavskog polka.

Vec skoro doma, na oseckom mostu, Isakovic, tako, bi razljucen još jednom gromopucatelno. Napadnut crnim mislima, pokuša da ih rastera, kao što rasterivaše svoje uznemirene pse, podviknuvši vojsci koliko ga je grlo donosilo. Skocivši ocajan, opkorativši konja, zagrne na skeli, vicuci puku.

Vojnici potcrcaše, zalupaše bubnji, oficiri se poredaše. Kroz nekoliko trenutaka vec, na mostu, sastavljenom od povezanih cunova, pojavi se Slavonsko-podunavski polk, u smaknutim redovima, koji su, kao dve duge zmije, uzalud pokušavali da se isprave.

Još sad! Još poslednji put, pomisli Isakovic, da ih povede i da ih pokaže! Dovoljno je bilo da, na konju, uspe da zauzme vojnicky držanje, pa da zaboravi sve neprijatnosti i tegobe svog poziva, zaželimši opet da se istakne. Odjuriše sa slugama daleko ispred puka, on zaljulja sav most skokom svoga konja, tako da je morao da zastane.

Bilo je rano još. U mirnom i sivom danu video je utvrđenja na drugoj obali, prozore kazamata, topove, peskovitu obalu sa starim stablima i strme krovove gradskih kuca. Reka, sa niskog mosta, cinila se mnogo šira, zelenkasto žuta, puna peska. Ostrva u daljini, vrbaci, tršćaci, sve je bilo tiho, nepomicno, duboko zeleno. Spremajuci se da baci, po obicaju, korice, koje su sluge morale odmah da dohvate, Isakovic poce, lagano, da izvlaci sablju dohvativši grcevito balcak, okrenuvši se licem prema vojnicima.

Milos Crnjanski - Seobe I

Jeza, ledena jeza prede mu po ledima.

To beše taj trenutak bezmernog milja koji je toliko voleo.

Za cas, nasred reke što je proticala pod balvanima, tako blizu, oseti svoju žalosnu samocu i zasukavši brke, zaturivši klobuk, potera konja i pokuša da se ne trese kao bure.

Puk je nastupao za njim, grmeci svojim korakom, kao konjica, po mostu, prema bedemima grada.

I vojnici su znali da je to poslednji pregled i žurili su, razbarušeni, neoprani, zarasli u brade, brke, percine. Bilo ih je koji su copali na jednu nogu, bilo ih je gologlavih, pa i bosih. Ti su sa osobitim uživanjem gazili u bare. Pevahu, koliko ih je grlo donosilo.

Oficiri, okupljeni oko zastave, još se doteraše kojekako, ali vojnici, ne samo da ne prikrivahu svoje odrpane gunjeve i rascepane tureve, vec su naprotiv hotimicno isticali blato do kolena, razbijene kundake i svoje noge uvijene krpama.

Gazeci moka pesak, udoše pod kapije grada, pod gusto bagrenje, iduci duž visokih zidina, zaraslih travom iz koje su virile topovske cevi. Gacajuci po blatu, videše da se nebo, iza drveca, vedri.

Osluškujući njihov korak i komande oficira, tresuci se na konju, opet pun perja i svilenih traka, privezanih za grudnjak od ovnujske kože, Isakovic je, polegavši skoro po vratu konja, grabio, preko bedema, na glavni trg u gradu. Tu ga je cekao, na jednom velikom balkonu, punom oficira, markiz Askanio Gvadanji, kome je imao da pokaže sve žive momke, da nabroji mrtve, i da oda svaku poštu i cast, pre no što vojnike otpusti kucama.

Poslednji put je, pomisli, i dosta je, a u Rusiji bice mu svakako bolje! Dosta mu je tog motanja na Rajni, tog vijanja po Dunavu, tih tuca po Italiji, krajnje je bilo vreme da uvidi da mu polkovnicki cin nikad dati nece! Da trguje, nije se rodio! Bolje da živi i sa tim trgovcima, nego ovako, skotski i uzalud! Da

Milos Crnjanski - Seobe I

nije bio vojnik, davno bi se bio skrasio negde sa ženom i decom i žena mu možda ne bi bila ni umrla! A jedini je to posao prijatan, taj posao vojnički! Uostalom, i našto ta vecita želja da se skradi, to vecito navaljivanje njegovog brata Arandela, koga je imao kroz tri dana da opet sretne u Petrovaradinu? Zar ga na domu ceka nešto bolje? Deca sa kojom nije znao ni šta ce, ni kuda ce! Selo, koje je imao cvrstu nameru da naseli više, na padinu brda, dok se ne sprema za seobu u Rusiju, kuda je još uvek bio uveren da ce otici! Baruštime, zimske vežbe u Petrovaradinu, možda poziv u Bec, kojeg se bojao, i bolest patrijarhova, o kojoj beše cuo, i zbog koje se beše narocito zabrinuo!

Jašuci između bedema, osluškivajući oštri odjek kopita svoga konja i konja njegovih slugu, Isakovic ispade na gradski trg iznenada, i trže se kad ugleda pred sobom dug red topova, povezanih lancima, vojnike i oficire.

Nasred trga, na balkonu, pod ogromnim prozorima deneralske zgrade, šarenilo se citavo brdo zastava, perja, svilenih traka, oklopa, klobuka, šešira.

Đeneral Gvadanji mahao mu je ljutito rukavicama, želeći da Isakovic pocne da prolazi svecanim pocasnim poretom, još sa tog coška.

Zbunjen, za tren oka zaboraviv sve svoje misli, namere i jade, Isakovic, naviknut da se prepadne pred starešinama, zauzda konja tako jako, da se životinja prope kao luda i poce poigravati. Urliknu puku zapovest da potrci. U svom hitanju da popravi prvi utisak, Isakovic više nije cuo, ni video. Ne nadajući se da ga đeneral, i vojska, vec cekaju, na trgu, zaboraviv naredenja od sinoc, koja su mu jasno i razumno saopštena, zbuni se kao neka baba, pa poce kao pijan da komanduje i levo i desno, napred i natrag, izvodeci puk trcecim korakom, uzduž i popreko, po trgu, u dva reda i u šest redi, pokazujuci ga spreda i ostrag, sa oborenim i visoko izdignutim puškama, sa noževima i pištoljima, klececi i skacuci, cak i ležeci na zemlji, pri cemu projuri i sam na konju duž redova, vitlajući sabljom i trzajući konja, propevši se pod balkonom đeneralovim, zastavši ponizno, odajući pocast i deruci se: »Vivat za grafa Gvadanji; vivat za grafa Gvadanji.«

Milos Crnjanski - Seobe I

Dok je markiz Gvadanji, sav u perju i svili, krhao ruke od ocajanja, videvši kako Isakovic šeprtlja, ne drži odstojanje i ne zna ni komande.

Uostalom, našto pricati kako se Slavonsko-podunavski polk, tog jutra, osramotio?

Uzme li se u obzir da su trzeci oficiri uspeli da saberu i smire puk, koji beše natrcao, sav zadihan, cak na topove; kad se uzme u obzir da su, inace, Isakovicevi oficiri pokazali odlicno držanje, da su vojnici udarali nogama o zemlju kao budacima, onda se može reci da se sve dobro svršilo. Cak se denereal Gvadanji u mnogome promenio, kada je cuo koliko je puk na ratištu imao mrtvih.

Uostalom, Isakovicu je bilo dobro i da su ga okovali. Na dreku denerealovu nije odgovarao. Kad ga odvedoše gore na balkon, nije se mnogo izvinjavao. Pri rucku, u svecanoj dvorani komande, među kirasirima, prilicno se podnapio, a pred vece, u privatnom salonu denerealovom, rano je zaspao.

Dug red utvrdenja, bedema, zvonik, visoki krovovi kuca, žuti ogromni balkon, lik denerealov, sve je to prolazilo kroz mozak Isakovicev, kao kroz groznicu.

Celog tog dana parada, vežbi, u Oseku, on je drhtao od blizine svoje zemlje i one kucice u kojoj beše sa ženom proveo poslednju noc. Da se živ vraca tamo, kud je mislio da se više vratiti nece, sasvim ga je razdražilo. Svaki kraj, svaki nagib obale, sve padine, prolazili su mu kroz secanje, sve brige, svi poslovi. Pred njegovim mislima, kao pred munjama, javljahu se sablasne licnosti, mile i drage, i tude i nesnosne. Mucila ga je, što se više približavao svojoj zemlji, briga za slatkim pravoslavljem. Isto toliko i misao na grob ženin koji ga je cekao. Želeo je da sve to što ga kod kuce ocekuje, tu dreku i lelek izbegne, želeo je prosto da se živ kuci ne vrati. Da se vraca, cinilo mu se tako ludo.

Milos Crnjanski - Seobe I

Izlazeci sa oproštajnog banketa, iz kuce markiza Gvadanji, oko ponoci, beše se po obicaju, zbog bolova u stomaku, rastužio.

Noc, mokra, prazan trg, fenjeri, senke bedema, utvrdenja, sasvim ga uznemiriše. Jedva se zadrža da ne klizne po stepenicama i pri tom naporu tela bolovi ga sasvim ophrvaše.

Kapetan Antonovic, koji mu se nade, zadrža ga da ne padne. U želji da mu kaže što prijatno, on mu spomenu nalog denederalov da o trošku vojnickom dade izraditi svoju sliku u Becu, kao spomen na vojnu, pod Berenklaumom. Tada ga Isakovic mirno pogleda i kaza mu da samo svetinje treba da se produžuju, a da njegov lik treba da nestane. O svom trošku pak narucice, kako mu je vec rekao, ako ga što ne spreći, u Becu, sliku sv. despota Štiljanovica. Pa nek ona ostane za njim, kada njega više ne bude bilo.

Jer sasvim star i nemocan se osecao, pri izlasku iz Oseka, sutradan, Isakovic, vracajuci se kuci, bez ikakve želje da dalje živi.

Pa ipak, svet koji se beše strcao kod mosta da vidi vojsku, gledao ga je sa dubokim poštovanjem, koje izaziva u gomili junacka starost.

Jašuci, težak, velikog konja, mirnog i kraj strašne lupe bubnjeva, mogao je, prvi put, posle dugog vremena, da nehatno ispruži ogromne svoje butine i cevance. Osluškujući bat nogu svojih vojnika, koji su vicuci pevali pesme o uzecu Beograda, noseci raščerecene jaganjce na ledima, osluškujuci smeh svojih oficira, koji su, šale radi, prekrstili noge na sedlima i jahali pušeci, sa isukanim sabljama i prevrnutim klobucima, dobacujuci mladim ženama u svetini, Isakovic je jahao, opet sav u srebru, smiren i čist, sa velikim, vedrim ocima, zagledanim u daljinu, i neodredenim osmehom na ustima, krijuci ocakanje.

Bio je poslednji put lep u životu.

Dok je prolazio među bedemima, pod ogromnim svodovima kapija i jahao na most, na vodu široku, pred zelene vrbake i velika nebesa, ruka mu je visila, držeći sablju, bez snage.

Milos Crnjanski - Seobe I

Bio je i to svršio. Sav umor od poslednjih, groznicavo provedenih noci, od spremanja i jahanja, sede mu kao za vrat na konja. Mocar miris obala i vrbaka, zagušljiva toplota niskih i osuncanih oblaka, magla iz dubina, gusta kao dim, sve ga je gušilo i uspavljivalo. Nesreca kao da je bila ostala iza njega, pred njim je i sad bila, kao i pri polasku, neka daljina. Bio je miran. Nadao se da ce prekosutra, pre mraka, stici do Varadina, gde je imao da raspusti pojedine delove puka, pre no što ode da se stavi na raspoloženje baronu Engelshofenu, komandantu Temišvara, kako mu beše naredeno.

Melanholijom koja se beše pretvorila u potpuno cutanje, uporno i staracko, i on je, kao i otac mu, koga je pri svakoj važnijoj izreci spominjao, vraćao se iz rata.

Seobe mu behu dosadile i nemir koji se ni u njemu, kao ni u svim njegovim ljudima koje je vodio, nije stišavao. Predviđao je da ce opet, ako napusti vojsku, sa decom i bratom, proci skoro sva veka mesta trgujuci. Pa iako ostane u vojsci, premeštace ga svaki cas, da umiruje taj svet koji se selio.

Znao je da ga i kod kuce, odsada, cekaju samo neprijatnosti. Miran i samouveren, predviđao je sve te godine koje ce još proživeti, sve događaje, koji se još mogu desiti, i sve te ljude, kako ce se držati.

San i otežao, jahao je pognute glave, po balvanima i precagama mosta, prema travuljinama. Što je bivalo toplije i jasnije na nebu, sve mu je bilo teže. Konj ga je odmereno klatio i to ga potpuno oslabi. Ono što beše ostavio za sobom, dode mu kao da i nije bilo, a smrt njegove žene i skoro videnje s bratom i plac male dece, pomešase se pred njim, još jednom, sa maglom. Sluge i oficiri, puk i vika behu zaostali malo iza njega i on oseti samocu.

Jašuci putem, uz peskovitu obalu, razmišljajuci o raspodeli starešina, o mogucim premeštajima u druge pukove, koje su neki od oficira želeli, i koje je trebalo, od denerala, da izmoli, potpuno se uspava.

Eto, pomisli, dovoljno je odseliti se, pa da sve što ostavljaš, bude kao da

Milos Crnjanski - Seobe I

nije bilo. Zagledan u daleka brda, iza kojih se opet pomaljalo Sunce, oseti kako na njemu zablista srebro. Umoran i prazan, bio je lak, kao i da nije imao tela. Osuncan posle, prosijan, oseti se topal, a ne težak, kao i da ne jaše, kao i da ne postoji, u tom nevidljivom vetru, koji ga je pratio sa leđa.

Zatim potera konja kasom, kroz prazninu.

Još jednom, i kao žureći se, pre nego što opet bude stigao u blizinu Arandelovu, u svoje naselje, u svoje brige, Vuk Isakovic poce razmišljati o Rusiji. Još uvek uveren da ce se odseliti sa decom i svojim slugama tamo, grabio je da ovako, nesmetan, još jednom promisli kako je to jedino što ga može spasti od svega toga, neizmerno bednog, niskog i tegobnog što ga na domu, i iducih godina, čeka. Otici nekud i živeti bezbrižno, odvesti i ove ljude, da žive negde lako i prijatno, činilo se Vuku Isakovicu tako moguće. Negde je moralo biti nešto svetlo, značajno, pa treba otici tamo.

Rusija mu se činjaše kao neko nadzemaljsko carstvo. Čuo je da su neki koji su tamo iz belog sveta došli, postali bogati i mocni. Da su odmah dobili po jedan cin više. Da se tamo živi i ratuje gospodski. Da su crkve divne i slatko pravoslavlje. Ovde ga je čekala samo beda i neprekidna žalost, što ga je činila bezumnim, očajnim, čudnim. Ovde ga je čekalo samo bezdano ništavilo i praznina, što ih je video najposle tako blizu, pred sobom i svojom starošću.

Od sveg života, razmišljajući, vide u prošlosti, svetle, samo one ciste zvezde i srebrne, šumske putanje i trave, nad kojima se spuštala aprilska magla, sa obronaka brda, kojima se i sad bližio. Gde je nekad živeo, u prvim danima svoga braka, sa ženom, čijem se grobu i cijoju se deci sad vraćao, a u budućnosti, samo tu bezgranicnu, zavejanu Rusiju, kud mišljaše da se odseli, da bi jednom već lakše živeo i da bi se već jednom odmorio i smirio.

Prazno je bilo pred njim sve i uzaludno za navek za njim, što beše prošlo. Ništa nije postigao ni u ovom ratu, kao ni ostali, i sve to njegovo hodanje i seljakanje samo se jednako nastavljalo. Do dna međutim, u sebi, osećao je da je nemoguće da sve to tako prođe i kako ga vuče glas neki, obećavajući mu nešto vanredno, pri svršetku.

Milos Crnjanski - Seobe I

Pred praznim jazom, ludom provalijom, u kojoj vide život svoj i decu, ženinu smrt, bratovljevu sudbinu, povratak svojih vojnika, lelek i kukanje što ga cekahu, uvide da mu je život prošao i da ga više popraviti ne može, kao ni nisku sudbinu svih tih, koji su bili pošli sa njim i koji se sad vraćaju, u svoje baruštine i blatišta.

Pa ipak je osećao da nije rođen za svu tu neizrecivo otužnu dosadu i prazninu, u kojoj se našao, i koja ga je terala na iste misli, kao u onaj camotinji pod Štrasburgom.

Negde mora biti lakšeg života, vedrine događaja, što se slivaju kao cisti i hladni, prijatni, penušavi slapovi. Odseliti se treba zato, otici nekuda, smiriti se negde, na necem cistom, bistrom, glatkom kao što je površina dubokih gorskih jezera. Živeti po svojoj volji, bez ove strašne zbrke, iduci za svojim životom, za koji se beše rodio. Iduci necem vanrednom, što je, kao i nebo, osećao da sve pokriva.

U Petrovaradinu dočeka Isakovića opet kiša. Pljuštala je po bedemima, po vodi, po mostu, po drveću, tako da ceo polk stiže prokisao i sav uprskan blatom.

Bilo je žena i staraca, koji dotle izidoše pred puk, noseći hlebove, rakiju i presvlake, vrištajući i kukajući za mrtvima. Razvlaceći slamu i razapinjući šatore nasred ulice, između zidina, vojnici su, napiti, pevali, ljubili se i grlili. U gradu se govorilo da će puk, kao i ostali serbski pukovi, biti raspušten i da će svi biti raspodeljeni među ostale pukove cesarske, kao i drugi obični seljaci, beskućnici i sluga. Ko god nije bio zadovoljan time mogao je da se sprema i da se seli u druge krajeve.

Nadajući se da ga u Petrovaradinu čeka brat, Isaković se ljutito vrteo na konju, kad ču da mu brata nema, nego da ga bratovljeve sluga čekaju pod gradom, na vodi, kod mosta. Sa velikom šajkom, u kojoj će ga odvesti kući.

Umoran od kukanja žena, prebrojavanja, pregleda i popisa oružja, side pred vece na reku ne sluteci ništa dobro, secajući se kako je, na vodi, tamo u tudini, isto tako, jedno vece, čuo da mu je žena umrla.

Milos Crnjanski - Seobe I

Kod mosta naide na svoje sluge, okupljene oko nekog coveka što beše, sav prokisao, zavijen u gunjeve, legao na mokr balvan, u vodi. Pod zidinama utvrđenja, među mracnim stubovima, u tami, jedva je raspoznavao ljude što mu prilazahu.

Mrak je padao u mutljag, pred njim, a kiša je sipila sa celog vidika. Covek jedan, sav povijen i zagrnut, diže se tad u mraku, i pride mu copajuci. Bio je to Ananija, Arandelov sluga.

Imao je da mu javi da Arandel nije mogao doci da ga doceka, da nece moci ni doci, jer se preselio u svoju kucu, u Budimu.

Uostalom, mogu se videti i docnije, ima vremena. Deca su mu dobro, kod kuce, a ostavio mu je i novaca. Nad grobom gospože Dafine podignut je krov.

Crkva se vec zida.

Pokojni Arkadija pak javlja se nocu, u selu. Vec nekoliko njih videli su ga kako se gega, i culi su ga, kako pevuši, kroz nos. Napada ženu.

U stoku je udario pomor, a zid na njegovoj kuci prema bregu, prepukao je i hoce da se sruši.

Kada je, sutradan, pred vece, posetivši prvo grob gospože Dafine, Isakovic stigao pred svoju kucu, sa svojim slugama, vriskale su i kukale žene toliko za mrtvima, da je morao pobeci u kucu da se sakrije.

Kiša je i to vece padala.

Sve je bilo kao i pri njegovom polasku. Magloviti vrbaci isparavahu se, oblaci se spuštahu sve naniže. Zemlja je bila tamna vlaga, nevidljiva i kišovita.

Isprekidan lavež pasa, poznat mu i uvek isti, cuo je opet, i tup udar kopita,

Milos Crnjanski - Seobe I

u blizini, kao pod zemljom.

Umoran neizmerno, cutljiv, kao zanemio, razrogacenih ociju, ležeci zavaljen, Isakovic je unezvereno gledao kako ga u polumraku obilaze Ananija i njegova baba, njegove kceri, donoseci slame, unoseci cabrove sa vrucom vodom.

Najposle, kad izidoše, vide kako se oko njega vrti i saginje najmlada Ananijeva kci. Jedno kukato i grudato devojce.

Utonuo, još obucen, u neki težak polusan, jer je tog dana sve do kuće pio, on oseti da je opet tu, kod kuće, u blatištu, nad rekom, što pod bregom šumi, ispunivši svu noc. Među razlivenim vodama, rupama i jarugama. Nad nepreglednim vrhovima vrbaka, punim šiblja.

Kad posle naredi da mu pripreme postelju, Ananija i cela njegova porodica strca se da namešta perine, nagomila ovnujske kože i svilene presvlake. Opet ostade najmlada najduže, kukata i grudata.

Pri slaboj svetlosti žiška tad, Isakovic vide njene gole noge i belo meso pod kolenima, i onako star, iznemogao, vec mrtav kako mišljaše, oseti kako sav zadrignu i nabreknu.

Zaprepašcen zbog toga, vec razgolicen, pride vratima i otrgnu ih, cuvši da deram zaškripa.

Kiša je padala, u tišini, pred kućom, u mraku, na utrini, pod dudovima, kod obora, na drugom kraju poljane. Oseti opet nedoglednu vlagu ritina, baruština i trske.

Tada, kihnuvši gromko, nekoliko puta, zaigraivši po zemlji, tako da se sve zatreslo, vrati se u mrak i vrucinu kraj ognjišta i tresnu se na postelju, koliko je dug.

A kad ona opet pride, saginjuci se, obilazeci oko postelje, svojim okruglim bedrima i grudima, on se muklo nakašlja i prenerazi.

Milos Crnjanski - Seobe I

Uzvrpoljivši se, rece joj da odlazi. Oseti kako mu se, kao ta kiša, na neko seme u dubini zemlje, što klija, sliva krv u glavi na jednu blještenu, zvezdanu tacku uma, poslednju što mu ostade cista u mislima, nepomicna i neprolazna, u buducnosti.

UšepRTLjivši, pognuvši glavu, klobarajuci, bajagi vrlo važno, sabljom, srebrnim kicankama, pištoljima što mu ležahu celo glave, da ne bi gledao za njom, onako cvrstom, Isakovic je u sebi zbunjen ponavljao da sutradan valja rano ustati, ici patrijarhu, doznati novosti, spremiti se za Bec, spasavati vojnike od nove seobe i oduzimanja oružja, misliti na decu, ici bratu u Budim, deneralu u Temišvar, kupovati konje, kola, podici kovacnicu u selu, premestiti kapetana Antonovica, pisati iscrpan izveštaj o povratku Slavonsko-podunavskog polka, a narocito, narocito spremati plan, izvideti mogucnost odlaska u Rusiju, kuda se još uvek nadao da ce otici.

Napolju, medutim, kiša nije prestala i svet je još stajao lelecuci i kukajuci za poginulima, oko obora, ispod dudova.

Tako se 1745, u pocetku leta, Vuk Isakovic vratio sa vojne.

I dok mu se, u duši, kao u beskrajnom krugu, jednako ponavljahu misli o odlasku, o odlasku nekud, u Rusiju, nad kojom se u ocajanju, iznemogao, posle toliko meseci tumananja, i patnje bio nadneo, dotle mu je, zaspalom prvi put opet kod kuće, telom drhtalo, kao neka zvezda, poslednje zrno nekadanje mladosti. Ono ga je zadržavalo ocajnog, zamuklog, suludog vec od patnje i tuge, medu tim baruštinama i vodama, što se ispravahu nad zemljom, koju je od mилоšte zvao Novom Serbiom. Zrno, što je i u njegovoj starosti sacuvalo u sebi moc da proklija i nadnese nova bica nad vremena i nebesa, koja ce se ogledati u vodama što se slivaju i sastaju, tu, ispod Turske i Nemacke, ogledati i nadnositi kao mostovi.